

«Den eneste forskjellen på meg og en
som er gal, er at jeg ikke er gal»

En lesning av kjønn og psykiatri i Beate Grimsruds roman *En dåre fri*

Masteroppgave i nordisk språk og litteratur
HANNE RØISLAND

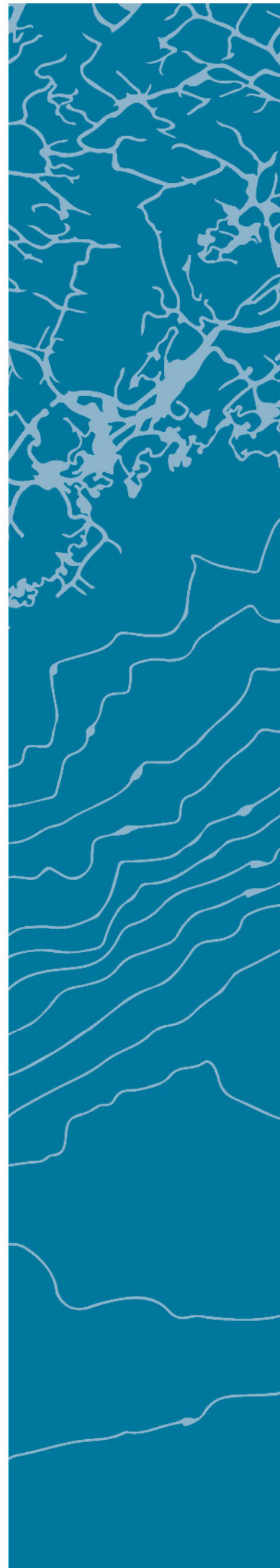
VEILEDER

Unni Langås

Universitetet i Agder, 2018

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for nordisk og mediefag

«Den eneste forskjellen på meg og en som er gal,
er at jeg ikke er gal»

En lesning av kjønn og psykiatri i Beate Grimstruds roman *En dåre fri*

Masteroppgave i nordisk språk og litteratur

Hanne Røisland

Veileder:

Unni Langås

Universitetet i Agder, 2018

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for nordisk og mediefag.

Forord

En dåre fri har vært et fantastisk verk å dykke ned i! Beate Grimsruds fortellerevne og språk underholder, utvider og underliggjør, og det lar leseren ta del i et ellers litt utilgjengelig univers; kjønnspekulasjoner og psykiske lidelser «fra innsiden». Tusen takk til forfatteren for et viktig bidrag i diskursen om kjønn!

Takk til Unni Langås for kyndig, strukturert, interessant og interessert veiledning, og ikke minst takk for tålmodigheten.

Takk til Elsa Almås og Esben Esther Pirelli Benestad for faglige bidrag og samtaler som viste mulige veier til målet, for motstand når det har vært nødvendig og støtte når jeg har trengt det.

Takk til Øystein Marmøy for etterrettelig korrekturlesing og nyttige innspill.

Og takk til alle som lar seg kjønnsbegeistre!

Innhold

Forord	ii
Innhold	1
Oppsummering	3
Summary in English	4
1 Innledning	5
1.1 Presentasjon og problemstilling	5
1.2 «Kjønn»	7
1.2.1 En forsøksvis definisjon	7
1.2.2 Det problematiske kjønn	8
1.3 Teori og metode	12
1.4 «En dåre fri»	18
2 Analyse	21
2.1 Introduksjon	21
2.2 Narrativ diskurs	23
2.2.1 Komposisjon	23
2.2.2 Subjektposisjoner	28
2.2.3 Er Eli en pålitelig forteller?	32
2.3 Barndom og oppvekst	33
2.3.1 Moren	36
2.3.2 Faren	40
2.3.3 Religiøsitet	46
2.4 Elis fire indre stemmer	49
2.4.1 Espen Askeladd	49
2.4.2 Emil	51
2.4.3 Erik	52
2.4.4 Prins Eugen	54

2.4.5	Samspillet og forskjellene mellom stemmene.....	57
3	Psykiske lidelser	59
3.1	Psykisk lidelse i barndommen	60
3.2	Psykisk lidelse som voksen	62
3.2.1	Rus og sykdom	70
3.3	Psykiatrien versus Eli	72
3.3.1	Pasientjournalen	72
3.3.2	Opplevelse av og innsikt i egen sykdom.....	77
3.3.3	Medikamenter og tvang.....	81
3.3.4	Nettverket.....	84
3.3.5	Kognitiv terapi.....	87
3.3.6	«Også dårer trenger input og kvalitet».....	91
3.3.7	Se meg!.....	93
4	Kjønn	95
4.1	«Kroppen er jegets utside»	95
4.2	Psykiatri og kjønnsforvirring.....	102
4.2.1	Kjønnsidentitet som diagnose	104
4.2.2	Enten-eller, begge deler eller ingen av delene?.....	107
4.2.3	Kjønn og samfunn	110
4.3	Seksualiteten.....	112
5	Konklusjon.....	115
6	Referanser.....	121

Oppsummering

I samfunnet i dag opplever vi det som må kunne kalles et paradigmeskifte innen tenkning rundt kjønn. Kjønnsbinariteten utfordres, -kategoriene blir flere og språket tilpasses den «nye» virkeligheten. Sexologien, sammen med lhbti-befolkningen, er en viktig bidragsyter til denne utviklingen.

Beate Grimsruds roman *En dåre fri* (2010) er aktuell som en retrospektiv kommentar, fra nær fortid, til behovet for denne endringen. Hovedpersonen Eli skildrer en problematisk oppvekst og psykiske lidelser. Hun er en sår rebell som prøver ulike masker, på jakt etter sin egentlige kerne. «Skulpturen slumrer i steinen», sier hun selv.

Hvem er jeg? synes å være det gjennomgående spørsmålet i romanen. Eli hører stemmer, og disse – hennes alter egoer – gir henne anledning til å utforske andre personligheter. Eli er somatisk jente, men alle stemmene er gutter. Funderingene over hvilket kjønn hun er, er tilbakevendende. Er hun jente eller gutt? For Eli kan det se ut som om det bare er to valg. Hun tenker på å «bytte kjønn», men vet ikke til hvilket, noe som jo også indikerer at hun ikke vet fra hva.

Elis kjønnsfunderinger og -forvirring er denne oppgavens viktigste tema. De blir aldri tatt alvorlig av omgivelsene, og hun lurar på om hun selv har tatt dem alvorlig. Det er, for meg, påfallende hvordan psykiatrien ikke synes å gi dette oppmerksomhet, enn si i det hele tatt å berøre denne essensielle siden ved henne. Derfor er det svært interessant å se nærmere på psykiatriens syn på kjønn og kjønnsidentitetsproblematikk generelt, og samspillet mellom kjønn og psykiatri i romanen spesielt.

Både feministisk litteraturteori og queer-teori, i tillegg til sexologien, er viktige pådrivere til en fornyet kjønnsdiskurs, og er slik de mest relevante teorier i min lesning med dette fokus.

Romanens form og innhold gir den et virkelighetsnært preg. Imidlertid må man huske at *En dåre fri* er en roman, og kan per se ikke påstås å representere virkeligheten. Dette til tross, og med disse forbehold, lar jeg romanen representere ett menneskes narrativ om samfunnet og psykiatrien, og kommenterer og drøfter dette i et kontrastivt perspektiv til dagens situasjon. Min ønske er at en roman om samme tema, skrevet om noen år, vil tegne et ganske annet bilde både når det gjelder kjønn og psykiatriens møte med «kjønnsproblematikk».

Summary in English

In today's society we experience what might be called a change of paradigm when it comes to how we regard gender. The gender binary is challenged, there are additional gender categories and the language is adjusted to this "new" reality. Sexology, together with the LGBTI population, is an important contributor to this development.

The novel *A Fool, Free* (2010, translated to English in 2015) is relevant as a retrospective comment from recent past to the need for this change. Eli, the main character, portrays a problematic upbringing and mental disorders. She is a fragile rebel trying on different masks in search for her real core. «The sculpture slumbers in the stone», she says herself.

Who am I? seems to be the ongoing question in the novel. Eli hears voices and these – her alter egos – give her the opportunity to explore other personalities. Eli was assigned female at birth, but all the voices are boys. The pondering as to which gender she is, is recurring. Is she a girl or a boy? It seems to Eli there are only two possibilities. She considers «changing» her sex but she does not know to what, which indicates that she does not know *from* what.

Eli's gender pondering is this thesis' main subject. The environment has never taken them seriously, and she wonders whether she herself has done so. It is striking to me how psychiatry does not tend to pay them any attention, let alone touch this essential side of her. Therefore, it is very interesting to take a closer look at what views psychiatry reveal on gender and gender identity issues in general and the connection between gender and psychiatry in the novel in particular.

Both feminist literary theory and queer theory are, in addition to sexology, important driving forces for a renewed gender discourse and are thus the most important theories in my reading.

The novel's form and content give it a realistic character. Still, *A Fool, Free* is a novel and can per se not insist on being a representation of reality. Even so, and with these reservations, I let it represent one person's narrative about society and psychiatry, and I comment and discuss this in a contrastive perspective with regards to the present situation. My wish is that a novel on the same subject written in a few years from now will portray gender and psychiatry's encounter with "gender trouble" in a rather different way.

1 Innledning

1.1 Presentasjon og problemstilling

En dåre fri er skrevet av Beate Grimsrud (1963-). Norske Grimsrud bor og arbeider i Sverige, skriver på svensk, og oversetter selv bøkene sine til norsk. Romanen ble utgitt i Sverige og Norge i 2010. Den fikk Kritikerprisen i 2010 for beste voksenbok, var nominert til Brageprisen samme år, ble tildelt Sveriges Radios romanpris i 2011, og den ble nominert til Nordisk råds litteraturpris i 2011 både fra Sverige og Norge.

Romanen fikk stor oppmerksomhet da den kom ut, og da først og fremst for sine skildringer av psykisk sykdom. Romanen er skrevet om blant annet i *Tidsskrift for psykisk helsearbeid*,¹ *Tidsskrift for norsk psykologforening*² og *Tidsskrift for Den norske legeforening*. I sistnevnte står det sågar at romanen «kan leses med faglige briller».³ Per Vaglum, blant annet psykoanalytiker og spesialist i psykiatri og skriver:

Her er hele psykiatrien samlet i én person. Her følger vi jeg-personens psykiske problemfortelling fra da hun var seks år og videre frem gjennom år med dysfunksjonelt familiesamspill, manifeste symptomer på dissosiasjonsforstyrrelse, depersonalisering, derealisasjonsopplevelser, grandiositet, selvskadning, rusmisbruk, kjønnsidentitetsforvirring, svaksynthet – og etter hvert årelange psykotiske faser som behandles med innleggelser, psykofarmaka, depotmedikasjon, beltelegging, psykoterapi (psykodynamisk, kognitiv) til hun er 39 år.⁴

Også litteraturanmelderne hadde størst fokus på det psykiatriske perspektivet i romanen, og dens forhold til virkeligheten, eller i hvilken grad Grimsrud skriver selvbiografisk. Det psykiatriske perspektivet er også tema i Elene M. J. Martinsens masteroppgave «På sammenbruddets rand - En sammenlignende analyse av tre litterære møter med psykiatrien: Amalie Skram, Sylvia Plath og Beate Grimsrud».⁵ Også her vies parallellene mellom den

¹ Haldis Hjort, "En dåre fri," *Tidsskrift for psykisk helsearbeid* 9, no. 01 (2012).

² Arne Repål, "Romaner om galskap," *Tidsskrift for Norsk psykologforening* 48, no. 5 (2011).

³ Per Vaglum, "En mektig dåre," *Tidsskrift for Den norske legeforening* 131, no. 13-14 (2011).

⁴ Ibid.

⁵ Elene Marie Jordet Martinsen, "På sammenbruddets rand - En sammenlignende analyse av tre litterære møter med psykiatrien: Amalie Skram, Sylvia Plath og Beate Grimsrud" (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2012).

fiktive romanforfatteren og Grimsrud relativt stor plass. Dette er ikke en del av det jeg velger å fokusere på, men på grunn av oppmerksomheten dette perspektivet vies i øvrige analyser vil jeg kommentere og drøfte det noe.

Min problemstilling er på hvilken måte kjønn uttrykkes i romanen, og hvordan det samspiller med hovedpersonens psykiske lidelser. Jeg vil se nærmere på dagens diskurs og diskusjon om kjønn og drøfte funnene i romanen i et kontrastivt perspektiv.

Nora Simonhjells artikkel «'Skrivningen er som et hull i sykdommen' - Om fordoblande skrift, sjukdom, kropp og kjønn i Beate Grimsruds *En dåre fri*»⁶ er slik av interesse i min drøfting. Til tross for at Simonhjells vinkling er noe annerledes enn min – jeg vil i større grad la andre fagdisipliner⁷ ligge til grunn for min lesning og min drøfting – har vi en del sammenfallende funn, blant annet i synet på psykiatrikritikken i romanen, noe jeg gir plass i min drøfting.

Den første gangen jeg selv leste romanen, var det allikevel først og fremst hovedpersonens refleksjoner rundt kjønn som slo meg, og samspillet mellom dette og hennes psykiske lidelser opplevde jeg som svært interessant.⁸ Vi er i et paradigmeskifte når det gjelder synet på kjønn, og man kan bevitne at to-kjønnsmodellen er i ferd med å oppløses. Utviklingen skjer fort – ikke fort nok, vil mange hevde –, og ettersom diskursen er aktiv og synlig blant annet både i aviser, på fjernsyn og i sosiale medier, når den mange. Grimsruds retrospektive historie i romanen starter på sekstitallet og strekker seg et stykke inn på to tusen-tallet, og skildrer derfor en fortid som er nær og aktuell for mange av dem som nå opplever fremveksten av en ny og annerledes «kjønnsnorm» både i helsevesenet og samfunnet for øvrig.

Jeg vil, som nevnt, undersøke hvordan kjønn uttrykkes i romanen, gjennom hovedpersonens fortelling, og drøfte hvordan psykiatrien, slik det fremkommer i boken, forholder seg til en person som opplever uro rundt sin kjønnsidentitet. Jeg søker å påvise at problematikk rundt kjønn, slik det fremstilles i romanen, ignoreres i psykiatrien, og at hovedpersonens «kjønnsforvirring» kan være årsak til mye av hennes psykiske lidelser. Sitatet i tittelen, «Den eneste forskjellen på meg og en som er gal, er at jeg ikke er gal»,⁹ er hentet fra boken, og er

⁶ Nora Simonhjell, "'Skrivningen er som et hull i sykdommen' : om fordoblande skrift, sjukdom, kropp og kjønn i Beate Grimsruds *En dåre fri*," *Norsk litterær årbok* 2011(2011).

⁷ I særdeleshet sexologien

⁸ I søk på *Bibsys* er ikke engang «kjønn» listet som et av emnene i boken.

⁹ Beate Grimsrud, *En dåre fri* (Oslo: Cappelen Damm, 2010), 405.

hovedpersonenes egen betraktning rundt forholdet mellom kjønn og psykisk lidelse, slik jeg tolker det.

I min disponering av oppgaven er det naturlig først å starte med en forsøksvis definisjon av begrepet «kjønn», slik det brukes her, før jeg diskuterer i hvilken grad, hvordan og hvorfor kjønn og diskursen rundt det kan fremstå som problematisk. Dernest drøfter jeg litteraturteori som er relevant for oppgaven. Kapittel to inneholder en analyse av ulike aspekter ved boken. I kapittel tre ser jeg på hovedpersonens psykiske lidelser og hennes møte med psykiatrien før jeg i kapittel fire nærmere drøfter kjønn.

1.2 «Kjønn»

1.2.1 En forsøksvis definisjon

Å definere «kjønn» kan være forbausende vanskelig. Ordet opererer sjeldent alene, men oftest som prefiks for andre ord. Sexologene Almås og Benestad skriver: «Tenk bare at ord så forskjellige som vorter, kvotering og identitet skaper mening når ordet kjønn settes foran!»¹⁰ Jeg kan tilføre at suffiks som -kamp, -drift og -organ bidrar til betydningsmangfoldet.

Etymologisk stammer ordet fra norrønt *kyn*. I Språkrådets nettordbok finner vi at kjønn kan være grammatisk, det kan være summen av «fysiologiske egenskaper hos individ som produserer samme slags kjønnsceller», «gruppe av individer (organismer) som enten har hannkjønns- eller hunnkjønnssegenskaper», eller en beskrivelse av erotisk temperament.¹¹ I dagligtale må man spesifisere om det er grammatiske artikler, kjønnsorgan, seksualitet eller forskjeller mellom kvinner og menn man snakker om når man sier man skriver om kjønn – ordet har så mange denotasjoner, for ikke å snakke om konnotasjoner, og assosiasjoner. Tenåringer kan rødme, elever frykte mer dyptpløyende grammatikkundervisning, og godt voksne menn kan bli brydd eller uinteressert fordi de antar man agiterer feminisme (ja, man kan dessverre oppleve slike holdninger fremdeles). Om man så utelukker kjønn som grammatisk term, sitter vi igjen med at «kjønn» omfatter både biologien, forstått som kjønnsorganer, -kromosomer og -hormoner, på engelsk *sex*, og sosialt kjønn, på engelsk

¹⁰ Elsa Almås og Esben Esther Pirelli Benestad, *Sexologi i praksis*, 3. utg. (Oslo: Universitetsforl., 2017), 164.

¹¹ Språkrådet, "Bokmålsordboka | Nynorskordboka," Universitetet i Bergen, <http://ordbok.uib.no>, s.v. "kjønn"

gender. Eller, sagt på en annen måte: Det kjønnet man *har* og det kjønnet man *er*.¹² For langt de fleste sammenfaller *sex* og *gender*, men dette gjelder altså ikke alle.

Kristin Fridtun forteller i boken sin *Kjønn og ukjønn: ordhistorisk essay*¹³ hvordan hun en gang på sommerleir for skeiv ungdom så en film der en intervjuer stopper folk på gaten og spør om de er mann eller kvinne. De som blir spurt gir uttrykk for at dette er det merkeligste spørsmålet de noen gang har fått, og svarer uten å nøle «mann» eller «kvinne». Når så intervjueren spør *hvordan* de vet dette, og hva som gjør dem til mann eller kvinne, blir de mer usikre.

Famlande nemner dei at dei har slikt og slikt kjønnsorgan (høg lått i forsamlinga, der det blant anna sit ti-femten menn utan penis), at dei er far eller mor (lått på nytt – det finst kvinner som er fedrar), at det er samansett og at dei ikkje heilt veit. Eit av intervjuobjekta sa noko slikt som: Eg er mann fordi eg er fortald at eg er det. (Her braut salen ut i applaus.)¹⁴

Tilbake til etymologien. Signifikatet til kjønn eller kyn har endret seg. Tidligere kunne det bety noe sånn som slekt, ætt eller avkom, men har i dag som nevnt en annen betydning, eller snarerer *flere* andre betydninger.¹⁵ I denne oppgaven er det kjønnsidentitet, eller forholdet mellom «sex» og «gender» som er det interessante og nærmest udefinerbare signifikatet.

1.2.2 Det problematiske kjønn

Kanskje er det nettopp det udefinerbare som gjør kjønn så problematisk? *Gender* ble opprinnelig utelukkende brukt om grammatisk kjønn, men ble på femtitallet for første gang brukt av den amerikanske psykologen og sexologen John Money for å skille de sosiale og psykologiske sidene ved kjønn fra de kroppslige. Allikevel var det først på syttitallet, da feministiske teoretikere tok skillet i bruk, at begrepet ble viden kjent.¹⁶ Distinksjonen kan synes hensiktsmessig, og brukes utenom i engelsk også for eksempel i Sverige. Det problematiske, hevder Fridtun, er at todelingen «som fyrst verka så logisk og liketil, har vist

¹² Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*.

¹³ Kristin Fridtun, *Kjønn og ukjønn: ordhistoriske essay* (Oslo: Samlaget, 2015).

¹⁴ *Ibid.*, 17-18.

¹⁵ *Ibid.*, 66.

¹⁶ *Ibid.*, 30.

seg å vera heller ugrei, jamvel villeiande»,¹⁷ for hva er forholdet mellom de to? «Er det slik at ‘sosialt kjønn’ speglar eller mimar eller på eit eller anna vis er styrt av ‘biologisk kjønn’? Eller er ‘sosialt kjønn’ heilt lausrive frå ‘biologisk kjønn’?»¹⁸ Fridtun viser vidare til Judith Butler, en teoretiker som er sentral i denne oppgaven.¹⁹

Om man så har avklart hvilket signifikat av kjønn det dreier seg om, og om man har fokus på sosiale konstruksjoner og variasjoner i kjønnsidentitet, viser det seg at ting allikevel ikke er uproblematisk. Jeg undrer meg: *Hva* er det som er så problematisk ved kjønn? *Hvorfor* reagerer så mange negativt når man søker å utfordre kjønnsdikotomien? Og, om noen vil «bytte kjønn»;²⁰ hvor mye av en trussel er det egentlig for samfunnsordenen? Spørsmål som dette har lenge interessert meg. I min omgangskrets og gjennom jobb har jeg møtt flere mennesker som ikke finner seg til rette i noen av «polene» i det kjønnsbinære samfunnet. Enkelte føler seg «født i feil kropp», mens andre er fornøyd med kroppen de har, men klarer ikke å identifisere seg med rollen som følger med det biologien har «bestemt» når det gjelder kjønnsorgan; deres *sex* og *gender* mangler kan hende samsvar, men det oppleves ikke som et problem per se. Det er de sosiale rammene og samfunnsnormene som oppleves ubekvemme; man «passer ikke inn» i rammene. Man kan gå ut fra at Bibelen er grunnlaget for noen av rammene. I 1. Mosebok (1:27) står det at «til mann og kvinne skapte han dem».²¹ Bibelen har tradisjonelt vært en normgivende rettesnor for samfunnet, og i den har man «glemt» transene²², de kjønnsinkongruente, de kjønnsløse, intersexerne (de født med ubestemmelig kjønn, basert på normen at ett av to er det normale) – alle dem som ikke naturlig hører inn i samfunnets «skjema» med kun to forhåndsdefinerte kategorier; *mann* og *kvinne*. Man kan også oppleve i samtaler og diskusjoner, ofte utløst av den offentlige diskursen, at mennesker provoseres av at kjønnsbinariteten utfordres. Heterofile kvinner og menn, trygt plassert i en kjønnskategori som passer og er bekvem, med samsvar mellom somatisk og sosialt kjønn, provoseres av at andre ikke like ufortrødent plasserer seg innenfor et av, i de fleste tilfeller, to valg.

¹⁷ Ibid., 34.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Se avsnitt 1.3. - *Teori og metode*

²⁰ Jeg vil senere vise hvorfor terminologi som bytte kjønn og kjønnsskifte ikke er riktig og derfor må gjengis i anførselstegn.

²¹ 1. Mosebok 1:27

²² Jeg velger i det følgende å bruke termen *trans*, med ordets konnotative betydning, da den er innarbeidet som språklig benevnelse både om og av dem som ikke definerer seg som hjemmehørende i de tradisjonelle kjønnskategoriene. Bruken drøftes i avsnitt 5.2 – *Kjønn og språk*.

Overalt i samfunn og hverdagsliv blir man bedt om å oppgi kjønn, det være seg i søknader, undersøkelser eller spørreskjema, for å nevne noe. Spørreundersøkelser brukes i svært mange sammenhenger. Nylig fikk jeg selv tilsendt et digitalt skjema der man ville kartlegge mitt syn på det å være meddommer i Tingretten. Spørsmålene gikk for det meste ut på hvordan man syntes ordningen er organisert og hvilken opplevelse man har av rettssikkerheten og egen påvirkningskraft. Det aller første spørsmålet var imidlertid hvilket kjønn jeg er (eller har?), og rullegardinmenyen gav to muligheter, kvinne eller mann. Unnløt man å velge, kom man ikke videre i undersøkelsen. Man kan lure på hvorfor respondentens kjønn er relevant i en slik sammenheng. Selv om det for meg personlig ikke er vanskelig å identifisere meg som *kvinne*, gav det meg allikevel et ubehag å være tvunget til å forholde meg til én av to muligheter. Først og fremst fordi det følte illojalt mot dem som får et problem når de står overfor det samme valget, men også fordi jeg lurer på hva denne opplysningen er godt for. Hva vil avsenderen bruke den til? Sier det faktum at jeg er kvinne noe om meg som meddommer? Brukes opplysningen til å lage statistikker over svar basert på kjønn, og i hvilken grad er det eventuelt interessant? Skal man på bakgrunn av undersøkelsen kunne trekke slutninger om at «kvinner mener sånn og menn mener slik»? I så fall bør man kunne forbeholde seg retten til å holdes utenfor den typen statistikker. Å bidra til å definere hva som er «typisk kvinnelig», eller selv å defineres ut fra en slik standard, oppleves ikke som ønskelig. I den typen populistiske generaliseringer kan man, selv om man er kvinne, ofte finne flere likheter med det som regnes som «mannlig». Så hva skal valg av kjønn i et slikt skjema si om respondenten, i dette tilfellet meg? Er det ikke meg som *person* som er interessant, uavhengig av kjønn? Og, hva mener for øvrig avsenderen med «kjønn», det ordet vi har sett har en mengde denotasjoner; er det min opplevelse av egen identitet, mitt juridiske kjønn eller mitt kjønnsorgan som definerer meg og bestemmer hvilket alternativ jeg skal velge?

Kjønnsorganet indikerer potensiell forplantningsevne, og i Bibelens påfølgende vers står det at mannen og kvinnen skal være fruktbare, bli mange og oppfylle jorden (1. Mosebok 1:28).²³ Man aner at det er forplantningsevnen som er det essensielle i forståelsen av det *mannlige* og det *kvinnelige*, dersom man baserer det på «rettesnoren» i Bibelen. Allikevel er det slik at både kvinner og menn som ikke kan få barn fremdeles ansees å være kvinner og menn. En naturlig slutning blir derfor at det ikke kan være forplantningsevnen som skal definere meg. Er det personnummeret mitt, det som ble tildelt meg da jeg ble født, og lenge før jeg selv kunne uttrykke meg som kjønn som blir det «førende bevis»? Det betinger i så fall at det er

²³ 1. Mosebok 1:28

hvordan man ser ut – det somatiske kjønn – som bestemmer hva man skal velge i rullegardinmenyen med to valg. Dette er et problem for flere. Mange vil oppleve at kjønnsorganene ikke stemmer med identiteten, og derfor hevder jeg at det må være rimelig å operere med andre kriterier for bestemmelse av kjønn. Er det ikke det faktum at jeg *føler* meg som kvinne og opptrer som kvinne, min *identitet* som kvinne, som gjør meg til kvinne, og tilsvarende for menn, og derigjennom et behov for tilhørighet, eller eventuelt avstandtagen? Eller, som «transeikonet» Kate Bornstein sier det i sitt skuespill «Hidden: A Gender» (1991):

Åh, du tror mann og kvinne er de to sosiale kjønn!

Nei, det er ikke kjønn.

Kjønn er følelsen av å måtte være det ene eller det andre.

Kjønn er behovet for å høre til, likegyldig til hva.

Kjønn er behovet for å passe inn, være en del av noe.²⁴

Til tross for mange og gode argumenter for et annet «kategoriseringssystem», synes det allikevel som om det har vært en rådende konsensus om at kjønnsorganer og (potensiell) forplantningsevne skal være det avgjørende kriterium, og på mange måter er det fremdeles slik. Om vi for et øyeblikk går med på dette «enkle» prinsippet for «sortering», og holder egen opplevelse av identitet utenfor, er det allikevel mennesker som ikke passer inn i det binære systemet. Antropolog Marit Vaula Rasmussen sier i sitt doktogradprosjekt at det hvert år fødes 10-12 barn med ubestemmelig kjønn i Norge.²⁵ Sexologene Almås og Benestad hevder at 0,5 promille av nyfødte har kropp som er vanskelig å plassere. Anne Fausto-Sterling, professor i biologi og kjønnsstudier ved Brown University, USA, anslår at så mye som 1,7% av nyfødte er født som ulike kategorier av intersex.²⁶ Et slikt tall viser oss at det er like vanlig å være intersex som å være født med rødt hår,²⁷ og basert på Fausto-Sterlings tall, ville det bety at av de over 56 000 som fødtes i Norge i 2017, var over 960 intersexere. Av barna født med ubestemmelig kjønn, blir de fleste «gjort til» jenter. Grunnen til dette er at det er enklere å konstruere kvinnelige kjønnsorganer enn mannlige.²⁸ Jeg skal ikke her ta stilling til det store «spriket» i forskningstall, men slår fast at selv med Rasmussens forsiktige anslag for Norges del, får 5-6 nyfødte barn hvert år ved kirurgi «tildelt» feil kropp.

²⁴ Gjengitt i Esben Esther Pirelli Benestad og Elsa Almås, *Kjønn i bevegelse* (Oslo: Universitetsforl., 2001).

²⁵ Kristin Engh Førde, "De usynlige barna," (2008), <http://kjonnforskning.no/nb/2008/04/de-usynlige-barna>.

²⁶ Anne Fausto-Sterling, *Sexing the Body : Gender Politics and the Construction of Sexuality* (New York: Basic Books, 2000), 51-53.

²⁷ Hida (antageligvis et alias) "How Common is Intersex? An Explanation of the Stats.," Intersex Campaign for Equality, <https://www.intersexequality.com/how-common-is-intersex-in-humans/>.

²⁸ Førde, "De usynlige barna".

Og dette gjelder kun dem som er født med «ubestemmelig kjønn». Tar man med dem som ikke har en intersex-kropp, men som allikevel opplever kjønnsinkongruens – dette kan gjelde både barn og voksne – er tallet svært høyt. I en artikkel i Dagsavisen kan man lese at man ved Nasjonal behandlingstjeneste for transseksualisme (NBTS) har behandlet 672 søknader om å bytte juridisk kjønn²⁹ i løpet av bare ca. 15 måneder, fra juni 2016 til september 2017, og de melder om at utviklingen når det gjelder kjønnskifte [sic.] er eksplosiv.³⁰ Siden 1.7.2016 har det vært selvbestemt juridisk kjønn i Norge (etter en proforma søknad til skattemyndighetene, som tildeler nytt personnummer).³¹ I løpet av det første halve året benyttet nærmere 500 personer seg av denne muligheten.³² Etter min mening mer enn antyder dette behovet for minst en tredje alternativ rubrikk i skjemaet. For øvrig kan man merke seg at kjønnskifte som term ikke lenger brukes hos behandlere eller i psykiatrien. Når enkelte fremdeles, som her, bruker en slik beskrivelse, er den ikke dekkende for prosessen slik den er for en kjønnsinkongruent, men slik den ser ut for andre, altså at man «bytter kjønn» slik at kroppslige kjønns tegn stemmer med det opplevde. I dag kaller man slik behandling for kjønnsbekreftende, da man tilpasser kroppen slik at den er i samsvar med, og bekrefter, personens opplevde kjønnsidentitet.³³

1.3 Teori og metode

Michel Foucaults tenkning er sentral når man skal drøfte kjønn. I *Herculine Barbin dite Alixina B.*,³⁴ der han utgir memoarene til Herculine Barbin, får vi vite at Herculine levde som lærer ved et kvinnekloster, og hun bodde sammen med venninnen Sara. Da en lege undersøkte henne og fant en penis, og slik avslørte hennes «sanne» kjønn, ble Herculine tvunget til å bytte navn og kjønnsidentitet. Hun måtte forlate klosteret, og flyttet til Paris hvor hun til slutt tok sitt eget liv. For Foucault blir dette et eksempel på hvordan et kjønn som fungerer fint,

²⁹ Her må man gå ut fra at begrepet *bytte juridisk kjønn* er brukt feil fra artikkelforfatterens side, og at man sannsynligvis sikter til det å *bytte somatisk kjønn*, ettersom ansvarsområdet til NBTS er utredning av kjønnsinkongruens og evt. kjønnsbekreftende behandling.

³⁰ Ida Wammer, "Eksplosiv økning i kjønnskifte," *Dagsavisen*, 22.9.2017.

³¹ Helsedirektoratet, "Endring av juridisk kjønn," Direktoratet for e-helse, <https://helsenorge.no/rettigheter/endring-av-juridisk-kjonn>.

³² Frank Ertsvåg, "490 har fått nytt kjønn fra staten," *VG*, 25.1.2017.

³³ Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*, 74.

³⁴ Michel Foucault, *Herculine Barbin dite Alexina B*, Les vies parallèles (Paris: Gallimard, 1978). Engelsk utgave: Herculine Barbin, *Herculine Barbin : being the recently discovered memoirs of a nineteenth-century French hermaphrodite / introduced by Michel Foucault ; translated by Richard McDougall* (Brighton: Harvester Press, 1980).

sosialt sett, plutselig blir et problem når maktapparatet avslører inkongruens mellom sosialt og kroppslig kjønn. Foucault hevder at kjønn er diskursivt, fordi operasjonene til både den medisinske og den juridiske diskursen går ut på å «tilbakeføre et kjønn til diskursens egen definisjon».³⁵ Hans «problematisering» av kjønn i *Seksualitetens historie 1 – Viljen til viten*³⁶ viser hvordan «begrepet ‘kjønn’ [...] [,] denne *fiktive enheten*»,³⁷ har muliggjort en «sortering», og derigjennom er et slags determinerende årsaksprinsipp, slik at kjønn har kunnet «fungere som unik signifikant og universelt signifikat».³⁸ Foucault hevder at kjønn, «denne instansen som synes å beherske oss og denne hemmeligheten som synes å ligge under alt vi er [...] utvilsomt bare [er] en tenkt størrelse som er nødvendiggjort av seksualitetsanordningen og dens funksjonsmåte»,³⁹ og ser for seg, i en slags «drømmerier om en utopisk fremtid»,⁴⁰ en «annen kropps- og nytelsesøkonomi [hvor man] ikke kommer til å forstå [...] [hvordan] man har kunnet underkaste oss dette strenge kjønnsmonarkiet [...]»⁴¹ Dette er et sterkt innlegg i debatten om oppløsning av majoritetenes «kjønnsmonopol».

Jan Morris' selvbiografiske bok *Conundrum* er interessant i dette perspektiv. Boken utkom allerede i 1974, og er slik en av de første som skildrer transseksualitet. Morris drøfter hva kjønn er, og sier:

To me gender is not physical at all, but is altogether insubstantial. It is soul, perhaps, it is talent, it is taste, it is environment, it is how one feels, it is light and shade, it is inner music, it is a spring in one's step or an exchange of glances, it is more truly life and love than any combination of genitals, ovaries and hormones. It is the essentialness of oneself, the psyche, the fragment of unity.⁴²

At Morris' vanskelige spørsmål (*conundrum*) vedrørende kjønnsidentitet kanskje kun handlet om hvorvidt hun hadde penis eller vagina, testikler eller livmor opplevdes, og gjør det fremdeles, som en selvmotsigelse. Dette er ikke et spørsmål om

³⁵ Unni Langås, *Den Litterære kroppen : artikler om kropp og tekst fra Edda til i dag* (Kristiansand: Høyskoleforl., 2005), 37.

³⁶ Michel Foucault og Espen Schaanning, *Seksualitetens historie : 1 : Viljen til viten*, vol. 1, La volonté de savoir (Oslo: EXIL, 1999).

³⁷ Ibid., 169. (Min utheving)

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., 170.

⁴⁰ Ibid., 177. (Espen Schaanning i etterordet til denne utgaven)

⁴¹ Ibid., 175-76.

⁴² Jan Morris, *Conundrum* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974), 30.

«utstyret», men om *selvet*, hevder hun,⁴³ og slik må man kunne si at hun er en tydelig og tidlig stemme i kjønnsdiskursen.

Foucaults «utopiske drøm» er kanskje ikke er (helt?) realisert, men vi opplever altså nå som nevnt et paradigmeskifte hva gjelder forståelse av kjønn, og sexologien er aktiv i den offentlige diskursen. I postmodernistisk ånd, der man forkaster forestillingen om en biologisk *essens* og anser kjønn for å være en sosial *konstruksjon*, ser heller ikke sexologien på biologien som en determinerende og essensiell egenskap. Samtidig erkjenner man at biologien er en faktor som har betydning for hvem vi er og hvordan vi opplever oss selv.⁴⁴ Man utvider også *intersex*-begrepet til ikke bare å omhandle somatiske tilstander, men inkluderer *brain intersex*, som beskriver nevrologiske tilstander der hjerne og kropp er inkongruente.⁴⁵ Sexologien tilbyr også et alternativ til det tidligere diskuterte *sex* og *gender*: «begrepene *hjernekjønn* og *forplantningskjønn* som to ulike former for kjønnethet som ikke nødvendigvis er i samsvar med hverandre.»⁴⁶ Sexologien vil ligge som et solid bakteppe i min lesning av *En dåre fri*.

Feministisk litteraturteori, queer-teori og såkalt «gaga-feminisme» er alle hensiktsmessige innfallsvinkler til min lesning. I *Feministisk litteraturteori*,⁴⁷ skriver Irene Iversen i forordet hvordan det har skjedd et skifte i begrepsbruken innen feministisk forskning, og at *kvinne-* og *kvinnelitteraturforskning* har gått over til å bli *kjønnsforskning* eller *kvinne- og kjønnsforskning*.⁴⁸ Feministisk litteraturforskning arbeider med «lesninger [...] ut fra litterære grep og tematikk, og [...] fortolkningen skjer ut fra tekstenes språklige og estetiske særpreg og ut fra en litteraturhistorisk sammenheng»,⁴⁹ og i alle disse sammenhengene stiller man spørsmål om «kjønn som konstituerende for mening i både enkelttekster og i alle øvrige kulturelle forhold».⁵⁰ En slik lesning er svært relevant i denne oppgaven. Andre sider ved feministisk litteraturteori oppleves derimot som fremmede. Når Iversen, i sin omtale av Shoshana Felmans tekst *Kvinner og galskap*, i samme bok, snakker om å «lese som en kvinne», kjenner jeg, som leser og som kvinne, på det samme ubehaget som da jeg skulle fylle ut skjemaet. Betyr det at jeg er kvinne at jeg leser, eller *bør* lese, på en spesiell måte? Jeg tror

⁴³ Ibid., 27-28.

⁴⁴ Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*, 166.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., 178.

⁴⁷ Irene Iversen og Kari Marstein, *Feministisk litteraturteori* (Oslo: Pax, 2002).

⁴⁸ Ibid., 10.

⁴⁹ Ibid., 11.

⁵⁰ Ibid.

Iversen, og Felman, sikter til en felleskulturell bakgrunn, og at «både leseren og litteraturen blir bestemt av ‘kjønnsforskjellens gåtefulle sannhet’»,⁵¹ men igjen kjenner jeg trang til å holde avstand til slike, i mine øyne, generaliserende «sannheter». Slik jeg leser deler av den feministiske litteraturteorien, fastholder den, og endog til tider forsterker, den polariserte kjønnsforståelsen – *kvinner* er sånn, *menn* er slik. Dette er også det de poststrukturalistiske orienterte feministene kritiserer, da de mener tidligere feministisk forskning, den historisk-empiriske forskingen, «risikerer å låse fast forståelsen av kvinnen og kjønn i den samme binære eller todelte kjønnslogikken som de mener kjennetegner de logosentriske og humanistiske forestillingene om kjønn».⁵² Enkelte, for eksempel Peggy Kamuf, mener at man må unngå å forstå det feminine eller kjønn som *gitte, empiriske størrelser* og mener at deler av kvinnelitteraturforskningen har det hun kaller en «ukritisk aksept av sentralitetsprinsippet».⁵³ Så har også forskningsfeltet for feministisk litteraturopplesning endret seg, slik Irene Iversen påpeker, og har gått i retning av å fokusere på kjønn.⁵⁴ Elaine Showalter sier i *The New Feminist Criticism* (1985) at feministisk litteraturforsknings sentrale begrep nå er «den symbolske konstruksjonen av kjønn»,⁵⁵ og relevansen for min oppgave er tydelig. En av hensiktene med min lesning er nettopp er å unngå polarisering, men å utforske rommet mellom kjønnsmajoritetene, der varianter av både-og eller hverken-eller kan befinne seg, og der jeg vil vise at jeg oppfatter at hovedpersonen i romanen befinner seg.

Judith Butler tar opp i *Gender Trouble*⁵⁶ hvordan feministisk litteraturteori har gått ut fra at det eksisterer en slags «kvinneidentitet», og argumenterer selv mot dette. Hun mener at «the very subject of women is no longer understood in stable or abiding terms»,⁵⁷ og utdyper (i forordet til 1999-utgaven) hvordan begrepene *kvinne* og *kvinnelig* begge får sine (problematiske) betydninger kun som relasjonelle termer.⁵⁸ For egen del vil jeg legge til at jeg antar det samme gjelder for *mann* og *mannlig*. Hva det er å være *kvinne* defineres av samfunnet, så å si, og ens opplevelse av det blir i mange henseende sekundært. Butlers diskusjon om hvilke kriterier som skal «bestemme» kjønn, sammenfaller med mine egne tanker rundt dette, og hennes teori er derfor en viktig bakgrunn for den delen av min analyse som går på kjønn. Er det ens persepsjon av en person som er bestemmende? Må man kjenne

⁵¹ Ibid., 15.

⁵² Ibid., 25.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid., 29.

⁵⁵ Gjengitt i *ibid.*, 30.

⁵⁶ *Gender Trouble : Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 1999).

⁵⁷ Ibid., 2.

⁵⁸ Ibid., xxxii.(I forordet til 1990-utgaven)

en persons anatomi for å bestemme kjønn? Som Butler sier: «If one thinks that one sees a man dressed as a woman or a woman dressed as a man, then one takes the first term of each of those perceptions as the ‘reality’ of gender: the gender that is introduced through the simile lacks ‘reality’, and is taken to constitute an illusory appearance.»⁵⁹ I slike tilfeller *tror* vi vi kjenner «sannheten», vi antar noe om anatomen, selv om vi ofte ikke vet, og lar personens fremtreden, slik han eller hun ønsker å oppfattes, være sekundært. Man kan tenke at noen har «kledd seg ut», at noen gir seg ut for å være noe annet enn den vi mener de *er*. Kroppen er ikke kongruent med personens «forestilling» av seg selv, og man lar ofte anatomen være det utslagsgivende kriteriet for oppfatning av kjønn (og hvilket pronomen man velger å bruke), noe Butler diskuterer, og hun insisterer på en legitimering av kropper som har blitt sett på som «falske», uvirkelige eller ubegripelige.⁶⁰

Butlers kritikk av tradisjonell feministisk tenkning provoserte mange, men, som hun selv sier: «It was and remains my view that any feminist theory that restricts the meaning of gender in the presuppositions of its own practice sets up exclusionary gender norms within feminism.»⁶¹ Hun argumenterer for en ny type feministisk politikk som har som mål å bestride *tingliggjøringen* av kjønn og identitet, en politikk «that will take the variable construction of identity as both a methodological and normative prerequisite [nødvendighet], if not a political goal».⁶²

Sammenhengen mellom *identitet* og *kjønnsidentitet* er også noe som opptar Butler, og hun spør hva som ligger i disse begrepene. Hun hevder at drøftingen av kjønnsidentitet må komme *før* den om identitet, fordi, som hun sier, «personer» bare blir mulig å forstå ved å konformt «kjønnes» i henhold til gjenkjennelige standarder for kjønnsforståelse, og at man derfor *først* må ha en diskusjon om kjønnsidentitet før man kan drøfte identitet.⁶³ Etter å ha les Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn*, hvor de Beauvoir skriver at man ikke blir født kvinne, man *blir* en, diskuterer Butler denne distinksjonen hun mener de Beauvoir gjør mellom *sex* og *gender*. Butler hevder at hvis det er slik at disse to, biologisk kjønn og kjønnsidentitet, er radikalt distinkte, vil det ikke naturlig følge at et gitt biologisk kjønn vil medføre et gitt sosialt kjønn, altså at *kvinne* ikke trenger å være den sosiale konstruksjonen som følger en kvinnekropp,

⁵⁹ Ibid., xxiii. (I forordet til 1999-utgaven)

⁶⁰ Ibid., xxv.

⁶¹ Ibid., viii.

⁶² Ibid., 8.

⁶³ Ibid., 22.

eller *mann* for en mannekropp, og med denne logikken vil det kunne være mange mulige sosiale kjønn som ikke trenger å begrenses til de vanlige to.⁶⁴

Butler er i mange henseende enig med Foucault, men kan ikke gå med på hans syn på kjønn slik det kommer frem i hans tolkning når det gjelder historien om Herculine. Butler deler Foucaults syn på kjønnets diskursivitet, og Herculines historie eksemplifiserer også for henne hvordan samfunnet undertrykker en kjønnset identitet som ikke passer samfunnsnormen, men hun hevder at Foucault romantiserer det livet Herculine hadde i klosteret – «h/er world of pleasures as the ‘happy limbo of non-identity’ [...], a world that exceeds the categories of sex and identity».⁶⁵ Butler er av den oppfatning at han feiltolker Herculines etterlatte papirer, og at hans syn strider også med det han senere formidler i *L’Histoire de la sexualité* bind I. Butler hevder at Foucaults prosjekt er å argumentere for at kjønn er en effekt av diskurser og makt, og ikke essens, men mener at han samtidig opprettholder denne spenningen i sin tenkning. Når det gjelder Herculines liv i klosteret, mener Butler kulturen der, klosterets ideologi og sosiale former, gjorde det mulig for henne, «hermafroditten», å leve der – at hennes homoseksualitet på samme tid ble akseptert og avvist, og går slik imot Foucaults påstand om at Herculine her kunne stå utenfor konvensjonene.⁶⁶

Gender Trouble har blitt sett på som en grunnleggende tekst innen queer-teori. Queer-teori er også den mest sentrale teorien i min lesning av *En dåre fri*. I *Tekster på tvers: queer-inspirerte lesninger*,⁶⁷ tolker man det slik at kjønn, slik Butler hevder, er performativt, og at det ikke (nødvendigvis) gjenspeiler biologisk kjønn.⁶⁸ Denne diskusjonen vil være svært interessant i forhold til de sentrale spørsmålene rundt hovedpersonens kjønn og identitet i romanen, og drøftingen av samsvaret mellom dem. De som kaller seg queer⁶⁹ vil unnsnippe kulturens kategorier for kjønn og seksualitet, og queer-teorien utfordrer etablerte betydninger av disse, søker flertydig forståelse av kroppen, og inkluderer interkjønnete, transkjønnete og transseksuelle. *Queer* er slik en tydelig protest mot konvensjonelle kjønnskategorier, og samtidig et opprør mot hetero-normativet.⁷⁰

⁶⁴ Ibid., 152.

⁶⁵ Ibid., 128.

⁶⁶ Langås, *Den Litterære kroppen : artikler om kropp og tekst fra Edda til i dag*, 37.

⁶⁷ Christine Hamm, Jørgen Magnus Sejersted, og Lars Rune Waage (red.), *Tekster på tvers : queer-inspirerte lesninger*, Kjønnstudier (Trondheim: Tapir akademisk forl., 2008).

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Queer betyr både rar, mistenkelig eller feil på engelsk, og verbet *to queer* betyr endog å ødelegge eller forderve. Det ble opprinnelig brukt som nedsettende slang om homofile.

⁷⁰ *Tekster på tvers : queer-inspirerte lesninger*, 325-28.

I forlengelsen av queer-teori, så å si, er også «gaga-feminisme»⁷¹ et opprør mot heteronormativet. Gaga-feminister anerkjenner mange kjønn, og anser kvinne/mann-dikotomien for å være både utdatert og ulogisk.⁷² Dette er en politikk som blander sammen tanker om synlighet og berømmelse med en sterk kritikk av fikserte kvinne- og mannsroller.⁷³ J. Jack Halberstam tar et skarpt oppgjør med “gammel-feminister”, og mener interessen for mor-datterforhold, ødipus-komplekser og kastrasjonsangst er foreldet. Hen⁷⁴ forsøker å snu opp ned på kjønns- og seksualitetstankegang ved å underliggjøre heteroseksualiteten, la *den* være gjenstand for forskning, i stedet for å se på den som normen og alle andre former som noe man bør vise toleranse. Det vi kaller «kvinner» og «menn», hevder Halberstam, er bare kropper som er *opptrent* og påvirket, slik at kvinners begjær undertrykkes og menns oppmuntres, og hen peker på en samfunnskultur som i større og større grad påvirker dette, for eksempel gjennom «prinsessehistorier» og filmer som manifesterer dette. «Going gaga» innebærer å la ens grunnleggende antakelser om mennesker, kropper og begjær fare, og ta et oppgjør med det intuitive. Gaga-feminisme er «outrageous. [...] [T]his is a feminism that has no truck with shame or embarrassment, it is for freaks and geeks, the losers and failures. [...] Gaga feminism is impolite, abrupt, abrasive and bold.»⁷⁵

1.4 «En dåre fri»

Romanen presenteres nærmere i neste kapittel, men før det vil jeg se på selve tittelen. Det antydes allerede i den at det skal handle om psykiske lidelser. Ordet *dåre* – fra norrønt *dári*, stammer trolig fra lavtysk.⁷⁶ *Dårekiste* er avledet av det plattyske *doren*, som betyr «de døde», og *kiste*, som betyr avlukke, og er et annet ord for *Dollkisten*. «Dol» (nå «toll») betød opprinnelig forvirret, gal.⁷⁷ «Dollkisten» er kjent fra tysk om institusjoner for psykisk lidende

⁷¹ Gaga-feminisme har fått navnet sitt fra Lady Gaga, en, ifølge Halberstam, motsetningsfylt figur som har mye å tilby som et symbol på moderne feminisme, og som gjennom sin opptreden krever å bli sett på en ny måte. Judith Halberstam, *Gaga Feminism : Sex, Gender, and the End of Normal* (Boston: Beacon Press, 2012).

⁷² Ibid., 26.

⁷³ Ibid., 5.

⁷⁴ Judith Jack Halberstam er selv ikke tilhørende kjønnsmajoritetene, og jeg velger derfor å bruke det kjønnsnøytrale pronomenet.

⁷⁵ *Gaga Feminism : Sex, Gender, and the End of Normal*, 28-29.

⁷⁶ Språkrådet, "Bokmålsordboka | Nynorskordboka", s.v. "dåre"

⁷⁷ Det norske *tull/tulling* er avledet av dette tyske ordet.

allerede på 1300-tallet. Den første gang vi kjenner bruken av begrepet «dårekiste» i Norge skal være omkring 1550.⁷⁸

I litteraturen er begrepet *dåre* brukt flere ganger og i flere titler, og de intertekstuelle referansene til velkjente verk er klare; Ibsens Peer Gynt havner i «dårekisten» i Kairo, og i selvbiografien *En dåres forsvarstale* skriver August Strindberg om egne psykiske lidelser. Grimrud skriver seg slik inn i en sterk litterær tradisjon.

Romanen er oversatt til flere språk. *Dåre* blir oversatt til *fool* på engelsk, *verrückt* på tysk og *une folle* på fransk – alle ord som er aktive i vokabularet, i motsetning til på norsk, der ordet er å regne som ute av dagligtalen.⁷⁹ På grunn av sin litterære tradisjon har det nærmest en poetisk klang. Den syntaktiske inversjonen, med etterstilt adjektiv, gjør at ordstillingen også bidrar til å forsterke det poetiske preget.

Når man kjenner innholdet i romanen blir også oxymoronet tydelig; når hun er en «dåre» blir hun frarøvet friheten. Den betinges av at «dårskapen» er borte, eller i det minste reguleres.

⁷⁸ Ulrik Fredrik Malt, *Lærebok i psykiatri*, 3. utg. (Oslo: Gyldendal akademisk, 2014).

⁷⁹ En uoffisiell «rundspørring» blant svenske venner antyder at ordet er i vanlig bruk også i Sverige.

2 Analyse

2.1 Introduksjon

Da *En dåre fri* kom ut, fikk spørsmålet om hvorvidt romanen var selvbiografisk, og eventuelt i hvor stor grad, stor oppmerksomhet fra anmelderne.⁸⁰ Mye av Elis «CV» er påfallende lik den til forfatteren, og dermed var konklusjonen at Eli Larsen er Beate Grimsrud nærliggende. Det er som om jakten på en «objektiv sannhet» til dels var viktigere enn og overskygget innholdet, som om Sannheten kun kan uttrykkes biografisk. *Er dette sant?* syntes å være det viktigste spørsmålet, og for enkelte anmeldere kanskje en kvalitetsmarkør. Skriver Beate Grimsrud om seg selv? Er hun psykisk syk? Er journalen som gjengis hennes egen? Nrks Anne Cathrine Straume innleder sin anmeldelse med å nærmest slå fast at boken bygger på virkeligheten. «Beate Grimsruds nye roman 'En dåre fri' er noe av det mest gripende jeg har lest på lang tid. Er det fordi det hun skriver er sant?»⁸¹ Også Anne Merethe K. Prinos, Aftenposten, spør: «Er det vår virkelighetshunger og våre følelser som forfører kritikeren, når vi lar oss begeistre av *En dåre fri*?»⁸² Stavanger Aftenblads anmelder, Jan Askelund, skriver: «Jeg-fortelleren Eli, utstyrt med Beate Grimsruds egen tittel- og utgivelseshistorie, er åpenbart identisk med forfatteren selv.»⁸³

Hvorvidt dette er åpenbart, får stå for anmelderens egen regning. At likhetene innebærer at Eli og Beate Grimsrud er identiske, er etter min mening ikke opplagt. Allikevel kan denne relasjonen påvirke lesningen. Margunn Vikingstad i *Dag og tid* er også opptatt av det biografiske aspektet ved romanen. Hun viser til likhetene, men er noe mindre kategorisk. «I *En dåre fri* viser det seg at Beate Grimsrud og Eli Larsen skriv dei same bøkene, lagar dei same filmene og blir nominerte til dei same prisane. Slik finst det eit spel mellom fiksjon og røynd i romanen.» Hun viser spesielt til at Eli sier at hun «en dag skal [...] skrive en bok om alt sammen», og hevder dette er mer fakta enn fiksjon.⁸⁴ På spørsmål om paralleller til virkeligheten, bidrar ikke Grimsrud til større klarhet. «[D]et er veldig fint å hente ting fra sine

⁸⁰ Dette synes å være en klar tendens de senere år hos både anmeldere, kritikere og lesere generelt å være opptatt av forholdet mellom fiksjon og virkelighet, med Karl Ove Knausgårds *Min kamp*, Vigdis Hjorts *Arv og miljø* og Olaug Nilsens *Tung tids tale* som gode eksempler på litteratur som utforsker, eventuelt utvisker, grensene mellom fiksjon og virkelighet.

⁸¹ Anne Cathrine Straume, "Gripende god," Nrks, <https://www.nrk.no/kultur/bok/en-dare-fri-1.7342993>.

⁸² Anne Merethe K. Prinos, "Galskapens erfaringer," *Aftenposten*, 03.11. 2010.

⁸³ Jan Askelund, "Knekte koder," *Stavanger Aftenblad*, 18.11. 2010.

⁸⁴ Margunn Vikingstad, "Frå dårekista," *Dag og tid*, 5.11. 2010.

egne minner. Det trenger ikke være sant, men det må være interessant. Hva som er forfatterens eget, vet bare forfatteren.»⁸⁵ Nærheten mellom Elis og forfatterens biografi kan forstyrre lesingen, intendert eller ikke, og, som Mari Nymoens Nilsen skriver i sin anmeldelse i VG: «Det uklare, men samtidig tydelige i de selvbiografiske trekkene i boken, drar meg som leser litt ufrivillig mot forfatteren selv.»⁸⁶

Jeg opplever selv ubehag ved å bli dradd med til «kikkehullet», og å projisere romanen på forfatteren og vice versa, og som leser ønsker jeg å reservere meg mot denne eventuelle parallellen. Sagt med Simonhjell: «I kva grad romanen faktisk byggjer på forfattere si livshistorie, er uvesentleg.»⁸⁷ Mer interessant kan spørsmålet om «kva overlappingane mellom dei ulike sfærane gjer med fiksjonen»,⁸⁸ ifølge Simonhjell. Denne *performative biografismen*, der forholdet mellom forfatteren og hovedpersonen i teksten er en bevisst strategi og slik har en estetisk funksjon i teksten⁸⁹ er interessant som fenomen, men vil allikevel falle utenfor denne oppgavens fokus. Det som imidlertid er relevant i denne sammenheng, er at likhetstrekkene kan gjøre at man som leser «forledes» av sannhetspreget, og dermed står i fare for å glemme at karakterene uansett er fiktive i romanuniverset, slik historien også er det. I min analyse av romanen søker jeg å holde «virkeligheten» utenfor. Romanen står godt på egne ben. Elis historie er gripende og interessant, uavhengig av forholdet til den *faktiske* virkeligheten, slik den fortøner seg for forfatteren. Dynamikken i boken, det at den er sammensatt av binære størrelser, bidrar til denne kvaliteten. Som Simonhjell konkluderer, er dette en roman som «konstant fordoblar seg [...] [når det gjeld] spørsmålet om kjønn: mann-kvinne, [...] galskap-overskriding, normal-unormal, kontroll-kaos, frisk-sjukdom, makt-underkastning, fri- ufri og ei-mange. Eli Larsen og forteljinga om henne er alltid både-og. Heile tida.»⁹⁰

Eli Larsen, fortelleren, er en prisvinnende forfatter og filmskaper, bosatt i Sverige, men født og oppvokst i Norge. Parallelt med et produktivt yrkesliv, preges Eli av psykisk sykdom, og begge disse aspektene er viktige tema i boken; hvordan hun ikke *bare* er syk, men samtidig har «friske» sider og kan fungere i arbeids- og samfunnsliv. Elis fortelling gir leseren innsyn i og forståelse for hvordan, og på mange måter hvorfor, sykdommen utvikler seg. Fortellingen

⁸⁵ Mode Steinkjer, "Med utsikt til ytterpunktene," *Dagsavisen*, 21.10. 2010.

⁸⁶ Mari Nymoens Nilsen, "Ågåistykker," *VG*, 21.11. 2010.

⁸⁷ Simonhjell, ""Skrivingen er som et hull i sykdommen" : om fordoblende skrift, sjukdom, kropp og kjønn i Beate Grimsmuds En dåre fri."

⁸⁸ *Ibid.*, 132.

⁸⁹ *Ibid.*, 136.

⁹⁰ *Ibid.*, 152.

veksler mellom rammefortellingen, der leseren får formidlet bokens nåtid, og tilbakeblikk, helt fra hun var et lite barn. Et viktig og interessant spor i boken er hvordan hun på ulike tidspunkt i livet hører stemmer, fire guttestemmer som skal følge henne gjennom hele fortellingen.

2.2 Narrativ diskurs

2.2.1 Komposisjon

Boken er på 510 sider, og den er inndelt i fem deler, som hver er delt inn i korte unummererte kapitler, på alt fra noen linjer og opp til åtte sider. De aller fleste er på et par sider. Fortelleren manifesterer og presenterer seg med en gang: «Det er jeg som er Eli.»⁹¹ Fortellingen veksler mellom rammefortelling og tilbakeblikk, og de ulike delene tar for seg forskjellige faser i Elis liv, fra hun var veldig liten. Den første delen omhandler barndom og oppvekst, frem til Eli er ca. 18-19 år gammel og ferdig med gymnaset. Mellom del en og del to er det en ellipse på to-tre år. Del to starter når Eli er tjueen, og varer til hun er ca. tjueseks år. Hun har flyttet til Sverige, og vi hører om nye vennskap som knyttes. I denne delen handler det mye om å være syk, og hun er innlagt på psykiatrisk avdeling store deler av tiden. Del tre, en ganske kort del, handler om en periode når Eli relativt frisk. Denne delen starter med at hun er skrevet ut fra sykehuset, noe som kan tyde på at tilbakeblikkene følger kronologisk fra delen før, og den varer i fem år, altså til Eli er omtrent 31. Så, i del fire, følger en lang periode med mye sykdom og mange innleggelser. Hun forteller hvordan hun tvangsinnlegges og blir på avdelingen til og fra i seks år. I del fem er Eli ikke innlagt, men får hjelp av terapeuter og pleiere til å bo hjemme. Denne perioden strekker seg ut frem til bokens nåtid.

I bokens rammefortelling er Eli trettini år. Hun bor fremdeles i Sverige, men er hjemme i leiligheten sin i Stockholm, og får hjelp av ulike venner, pleiere og terapeuten Jonatan til å mestre hverdagsliv og sykdom. Hun har fremdeles stemmene med seg, de «tvinger» henne til å gjøre tvangshandlinger, og hun har en forstyrret døgnrytme. Hun er redd for mye, blant annet for å falle ut av leiligheten, eller for å hoppe og ta sitt eget liv. Jonatan, som er kognitiv terapeut, forsøker å hjelpe henne til å kontrollere *når* stemmene skal få lov å være til stede, og til å lage rutiner for døgnet. En del av opplevelsene Eli forteller om fra tidligere, kommenteres

⁹¹ *En dåre fri*, 7.

og bearbeides direkte i disse samtalene, noe som indikerer at hun ikke bare forteller leseren om dem, men også Jonatan. Denne grunnstrukturen, at Eli forteller om seg selv, i stor grad til terapeuten, gir nærmest boken et preg av bekjennelseslitteratur. Samtalene med Jonatan går som en rød tråd gjennom hele boken, veves innimellom tilbakeblikkene, og knytter opplevelser i fortiden til tanker, følelser og reaksjoner i nåtiden, og terapeutens rolle er å hjelpe å bearbeide og forsøke å lære og leve med dem.

Det tidligste «minnet» Eli forteller om, er fra hun var bare ett og et halvt år gammel.⁹² Hun forteller om familien, oppveksten og skolegang. Eli beskriver hvordan hun som liten kunne bli sint og utagere voldsomt. I tillegg introduseres vi for de første «stemmene», Espen, Emil og Erik, Elis *alter egoer*. Den aller første, Espen Askeladd, fikk Eli da hun bare var seks år. Vi får også innblikk i en barndom og tidlig ungdom med mye rus og lite kontroll og grenser hjemmefra. Eli viste som barn stor fortellerglede, og til tross for at hun har både dysleksi og synsproblemer, visste hun allerede fra tidlig alder at det var forfatter hun ville bli. Dette er også utgangspunktet for at Eli flytter til Sverige. Hun skal gå på skrivekurs på en nordisk folkehøyskole. På skolen blir Eli overveldet og oppspilt av det nye miljøet, med samtaler om poesi, litteratur og film. Hun skal knytte vennskap som blir viktige for henne videre, og særlig gjelder dette Lolo, som blir hennes nære venninne og «partner» gjennom hele fortellingen. Samtidig fortsetter hun å ruse seg, og hun sover minimalt. Etter å ha vært på skolen bare i en måned, blir en klassekamerat bekymret etter å ha observert henne, og tar henne med til sykehuset. Nå opplever Eli sin første innleggelse på psykiatrisk avdeling. I en periode på fem år er Eli mye syk, og inn og ut av avdelingen. Hun blir tungt medisinert, blant annet med antabus og psykosemedisin. Når hun utagerer, legges hun i reimer. Dette vekker minner til barndomsopplevelser; å knyte Eli fast i sengen var en av foreldrenes metoder når de ikke kunne håndtere henne. Eli har etter dette en lang, relativt frisk periode. Hun går regelmessig til terapi, og hun unngår innleggelser. Det er også i denne perioden, i en alder av tjuseks, at Eli «finner seg selv», som hun selv uttrykker det, når prins Eugen, den siste av Elis stemmer, tar plass i livet hennes.

Når Eli blir kjent med Lolo, er hun i utgangspunktet en Eli ser opp til og tror er uoppnåelig for henne. Til tross for dette blir hun og Lolo nære venner, og dette vennskapet er viktig i Elis liv. Hun bor sammen med Lolo i perioder, og drar på reiser med henne. Etter hvert, etter at Eli har flyttet inn i leiligheten hun fremdeles bor i i rammefortellingen, kjøper hun og Lolo et

⁹² Se avsnitt 2.2.3 – *Er Eli en pålitelig forteller?*

sommerhus sammen, og mye av tiden brukes der. I denne perioden får hun også katten Kiril, som får stor betydning for henne. «Jeg blir en curlingkattemor. Leker og koser.»⁹³ Eli elsker Kiril. Hun begynner å lage en film om katten, med paralleller til vanlige curlingforeldre. Innen et år skjer to vanskelige hendelser i Elis liv; faren dør, og Kiril forsvinner. Begge hendelsene påvirker Eli sterkt – den ene sorgen forsterker den andre.

Eli begynner å bli syk igjen, men er i en periode svært kreativ og produktiv. Hun skriver på en ny roman, hun har spilt inn slutten på filmen om Kiril, og hun jobber med manus til ti kortfilmer til tv. Hun fremstår temmelig manisk, og det kan se ut som hun «gjemmer» sorgen i arbeid. Økonomien i prosjektet er kaotisk, produksjonsselskapet for kortfilmene trekker seg, og Eli blir sykere og sykere, ganske snart så syk at hun tvangsinnlegges på psykiatrisk avdeling. Her blir hun, til og fra, i seks år. Av og til skrives hun ut på deltid, men må jevnlig tilbake til sykehuset for å få medisiner. Etter lange perioder med innleggelser, blir Eli med i et prøveprosjekt, der pasientene får faste kontaktpersoner som arbeider både på avdelingen og som kommer på hjemmebesøk. Målet er at hun med hjelp skal klare å bo hjemme hos seg selv. I den siste delen av boken er vi hovedsakelig tilbake i rammefortellingen. Eli har fremdeles utfordringer, og Jonatan, de andre omsorgspersonene og vennene hennes hjelper henne å leve og forsone seg med sykdommen.

I rammefortellingen er Eli fremdeles psykiatrisk pasient, men samtidig en produktiv og anerkjent forfatter. En gang hun er på et kurs om traumer får hun underveis to telefoner, begge ganger om at hun er nominert, henholdsvis til Augustprisen i Sverige og Brageprisen i Norge. «Verdenene kræsjer.»⁹⁴ Når hun hører på andres historier om traumer og «stemmer», og hvordan de har vært inn og ut av psykiatrisk avdeling, borer det seg inn i henne.

Dagen etter er det to forelesere. Jeg syns de prater mest om at de ikke skal prate for lenge, så vi kan få kaffepauser. Hvilken oppfatning av oss avspeiler der? [...] Når kurset er slutt, får vi noen sider hver som lederne har skrevet ut fra det vi fortalte. «Hendelser i livet ditt som kan være årsak til at du hører stemmer.» *Det er da tanken på å skrive en bok om stemmene dukker opp.*⁹⁵

⁹³ *En dåre fri*, 300.

⁹⁴ *Ibid.*, 409.

⁹⁵ *Ibid.*, 410. (Min utheving)

Om hun lærte så mye på kurset, eller om stemmene vil avta, vet ikke Eli. «Men en dag skal jeg skrive en bok om alt sammen. Hvis jeg tør.»⁹⁶

Vi får senere vite at hun holder på å avslutte boken - fortelle «så hele verden hører.»⁹⁷ Det er en bok hun ikke vil at moren skal lese. Hun forteller flere ganger i romanen hvordan hun er redd for at moren skal vite at hun er syk. Mye tyder dermed på at det er *denne* boken hun holder på å skrive i rammefortellingen.⁹⁸ Kanskje kan man til og med si at skrivingen av denne boken *er* selve rammefortellingen. I bokens siste setning er fremdeles ikke romanen ferdig. «Jeg er blitt inspirert av å skrive sangtekster, så da jeg setter meg for å skrive på romanen igjen, begynner jeg å rime.»⁹⁹ Leseren impliseres ved å holde i hånden boken Eli forteller om og kommenterer skrivingen av. Rammefortellingens tidsforløp lar seg ikke nøyaktig fastsette, men den strekker seg antakeligvis over et par år, basert på mine omtrentlige beregninger av tidsperioder for bokens ulike deler over.

Narratologisk er det to tidsakser i romanen, en *samtidsakse*, rammefortellingen, som stort sett har et kronologisk forløp, og en *fortidsakse*, der fortelleren, Eli, erindrer og forteller om hendelser tidligere i livet, fra tidlig barndom til ting som har skjedd i nær fortid. Også denne fortidsaksen er noenlunde kronologisk gjengitt. Disse forløpene er parallelle, og presenteres om hverandre, så romanen som helhet er anakronistisk – man hopper frem og tilbake i tid, med erindringene som analepser i rammefortellingen. Innimellom fortelles det også nye analepser i fortidsaksen. Begge handlingsforløpene fortelles i presens. Samtidsaksen løper som en rød tråd gjennom hele romanen og setter hendelsene inn i en aktuell, samtidig kontekst. Ofte kommenteres hendelsene av Eli i den etterfølgende rammefortellingen, eller det er andre innholdsmessige paralleller. I begynnelsen av romanen er analepsene hyppige – i del en tar omtrent, med noen unntak, annethvert kapittel for seg hendelser i henholdsvis samtid og fortid –, men hyppigheten avtar etter hvert. Når hun forteller om den første tiden i Sverige, blir innslagene av rammefortelling sjeldnere – i del tre tilhører bare tre av femten kapitler rammefortellingen. I begynnelsen er Eli en etterrettelig forteller, som angir alder og tidsrom for hendelsene, så det er lett å forholde seg til i hvilken handlingsakse man er, og *når* ting skjer. I del tre er hendelsene i forløpsaksene nærmere hverandre i tid, men innholdets karakter

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid., 496.

⁹⁸ Beate Grimsrud sier selv i et intervju at hun ikke mente at *En dåre fri* er den boken, men basert på analyse av romanen, mener jeg allikevel at mye peker i den retning.

⁹⁹ Grimsrud, *En dåre fri*, 510.

skaper en relativt tydelig veksling mellom bokens nåtid og det som er tilbakeblikk. Mot slutten av del fire, når hun skrives ut fra sykehuset, er hun i slutten av trettiårene, anslagsvis trettisju. Da er avstanden mellom de to tidsaksene liten, og uten noen preteritumsform å støtte seg til, kan det være vanskelig å vite hva som tilhører forløpet i samtiden, og hva som er analepser. Innholdsmessig glir de også en del over i hverandre, da det meste av denne delen omhandler Elis sykdom. At man her mangler en oversikt over kronologien, og det stadig «hoppes» hit og dit, uten at det er noe tydelig forløp i, eller skille mellom, noen av fortellernivåene, gjør at lesingen blir litt *stakkato*, og uten flyt og kontinuitet. Forvirringen er tiltakende, og sammenfaller med Elis sykdom og forvirringen hun gir uttrykk for. Dette strukturelle grepet setter i større grad leseren i stand til å leve seg inn i og forstå, og det oppleves ikke som viktig å ha oversikt over kronologien i hendelsene i denne delen av narrasjonen. Den *uoversiktlighet* dette tilfører lesingen formidler godt det kaos Eli selv opplever, og støtter leserens inntrykk av hennes manglende oversikt og etter hvert sviktende evne til å fortelle «etterrettelig». I del fem møtes de to tidsaksene. Om det forekommer vekslinger mellom fortid og samtid, er de umerkelige.

I tillegg til Elis egen fortelling om samtid og fortid, har boken enkelte kapitler som helt eller delvis består av utdrag fra hennes pasientjournal, samt rettsdokumenter i forbindelse med tvungent psykisk helsevern, noe som tilfører boken et dokumentarisk preg. Utdragene er kursivert, så vekslingen er tydelig. Også det faktum at det er myndighetspersoner eller medisinsk personale, ofte en lege, som har forfattet dem, gjør at de skiller seg ut både i form og innhold. Dessuten starter journalutdragene med «Fra journalen:», for å gjøre dette enda tydeligere. Disse utdragene har ulike funksjoner. Enkelte ganger er de en *bekreftelse* på hendelser og opplevelser Eli har fortalt om, mens de andre ganger er nærmest det motsatte: Eli kan ha fortalt om hvor frisk hun føler seg, mens journalutdragene forteller en helt annen historie, eller at i hvert fall legene eller pleierne ikke opplever henne slik.¹⁰⁰

En nærmest egen handlingstråd som går gjennom romanen, er Elis ambivalente forhold til religion og tro. Dette temaet behandles i kapittel 2.3.3.

¹⁰⁰ Mer om journalutdragene i avsnitt 3.3.1 - *Pasientjournalen*

2.2.2 Subjektposisjoner

I introduksjonen så vi at bokanmelderne i stor grad var opptatt av hva som var *sant* og *virkelig* om Beate Grimrud. Forholdet mellom fiksjon og virkelighet er også et tema som opptar og kommenteres av Eli Larsen. Som reisende forfatter, i møte med sitt publikum, får hun det hun omtaler som «det obligatoriske spørsmålet» om hvorvidt det hun skriver, er sant. «Jeg svarer at jeg er forfatter, og tenker: Er dere selv sanne?»¹⁰¹ Hun reflekterer mye rundt hva som er sant. Er minnene hennes «ekte»? Hva slags forhold er det mellom hendelsene i virkeligheten og fortellingen?

Skulpturen slumrer i steinen. Hendelsene venter på å få bli en historie. Jeg skriver enda en gang om barndommen. Først tenkte jeg meg minnet som et fotografi som når jeg skrev ble gjort om til et maleri. Og at maleriet erstattet minnet. Men jo mer jeg skriver, desto mer ser jeg at minnet ikke er noe fotografi fra begynnelsen av. Det eksisterer ikke noen original. Er det å skape å skrive og viske ut samtidig? Jeg tror ikke det. Jeg tror fortiden er en virvlende flod det stadig går an å gå ut i. Jeg pleier å si at alt jeg har skrevet er selvopplevd, for jeg har jo opplevd det når jeg har skrevet det ned med hele følelsesregisteret mitt. Men at det er sant fra begynnelsen av, er feil. Minnene ligger ikke igjen der man forlot dem. Man har slept dem med seg gjennom livets krokveier. Som en kjelke å dra på, mye har ramlet av, og mye har kommet til.¹⁰²

Refleksjonen er sentral som beskrivelse av subjektivt minne. Hva er *sant*? Det som oppleves sant for en, er kanskje ikke en annens sannhet, og ens sannhet er ikke en objektiv størrelse, men satt sammen av mange, mer eller mindre «pålitelige», elementer. Som Eli selv sier, er «[m]innet [...] en lysende kilde når man driver med fortellerkunst, men verre i en rettssal. Jo lenger det er siden noe skjedde, desto sikrere blir vi på at det vi husker, er riktig.»¹⁰³ Minner er rekonstruksjoner, og med ens erfaringshorisont kompletterer man hukommelseshullene. «Vi er dårlige vitner. Det gjelder også vår egen historie. Vi er derimot flinke til å konstruere

¹⁰¹ Grimrud, *En dåre fri*, 411.

¹⁰² *Ibid.*, 50.

¹⁰³ *Ibid.*, 40.

historier. Vi gjør hendelser fornuftige. Vi fyller dem med det vi allerede vet fra lignende situasjoner.»¹⁰⁴

I tillegg til å være den fiktive forfatter, er Eli «den som forteller, og den det fortelles om».¹⁰⁵ Hun innehar med dette tre viktige subjektinstanser i romanen, og kontrollerer slik de viktigste elementene i den narrative diskursen, både den fortalte, den gjengitte og den overførte, som Gérard Genette kalte dem. Den *fortalte* diskursen er hennes, fordi hun er fortelleren som forteller om sitt eget indre, *den gjengitte* fordi hun selv fører ordet, og *den overførte* fordi det også er hun som forteller som gjengir andre personers språk.¹⁰⁶ Hun har ordet, det er hun som forteller og formidler, og det er hun som foretar utvelgelsen av *hva* som skal fortelles og *hvordan* hun vil fortelle *sin* historie. Vi introduseres altså for andre karakterer og deres ytringer, men dem er det hun som gjengir. Fokaliseringen ligger hos henne. Et unntak her er utdragene fra pasientjournalen, som også bringer inn et annet perspektiv; legenes. Når journalutdragene presenteres, oftest i form som fri indirekte diskurs, er det en implisitt forfatter¹⁰⁷ som trekker dem inn og på denne måten henvender seg direkte til den implisitte leser,¹⁰⁸ som for å gi «den andre siden av historien». Allikevel, fordi vi i romanen blir fortalt at Eli har lest sin egen journal, er det som om fokaliseringen også her ligger hos henne, i den forstand at det er hun som er bokens forfatter, og hun foretar utvelgelsen. Til tross for at de har et «dokumentarisk» preg, har leseren ingen kontroll over hva hun har valgt bort, eller om de i det hele tatt er virkelige.

Som forteller presenterer og manifesterer Eli seg allerede i bokens åpningslinjer. «Jeg er den som forteller, og den det fortelles om.»¹⁰⁹ Helt fra hun var liten, har Eli elsket å fortelle historier, og hun vet tidlig at det er forfatter hun vil bli. Hun er bestemt, har ukuelig selvtillit, og lar hverken dysleksi og svaksynthet stå i veien for drømmene. Når en hjelpelærer forsøker

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Petter Aaslestad, *Narratologi : en innføring i anvendt fortelle teori*, vol. nr 121 (Oslo: Landslaget for norskundervisning Cappelen akademisk forl., 1999).

¹⁰⁷ «The implied author (the author's «second self»).— Even the novel in which no narrator is dramatized creates an implicit picture of an author who stands behind the scenes, whether as stage manager, as puppeteer, or as an indifferent God, silently paring his fingernails. This implied author is always distinct from the «real man»—whatever we may take him to be—who creates a superior version of himself, a «second self» as he creates his work [...].» Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction*, 2. utg. (Chicago: University of Chicago Press, 1983), 151.

¹⁰⁸ «[D]en implisitte leser har ingen reell eksistens; han er en del av premissene for persepsjon som en fiktiv tekst tilbyr sine potensielle lesere. Følgelig er den implisitte leseren ikke forankret på empirisk underlag, men er fundert i tekstenes struktur.» (Egen oversettelse) Wolfgang Iser, *Der Akt des Lesens : Theorie ästhetischer Wirkung*, 2. durchgesehene und verbesserte Auflage 1984, 4. Auflage utg., vol. 636, Uni-Taschenbücher (München: Wilhelm Fink Verlag, 1994), 60.

¹⁰⁹ Grimrud, *En dåre fri*, 7.

å realitetsorientere henne, og si at hun bør tenke på noe mer «realistisk», synes hun synd på læreren. «Synd på et menneske som ikke vet at man kan bli det man vil. Kanskje har jeg sittet her med en som ikke vil være hjelpelærer. Jeg vet hva jeg vil.»¹¹⁰ Historiefortelling blir Elis liv, for, som hun sier selv: «Å være forfatter er ikke et yrke. Det er et liv. Jeg skrev i går. Jeg skriver i dag og kommer til å gjøre det i morgen. Vandre i ordene. Føle og nyte setninger og sammenhenger. Hente det i meg selv og gi det fra meg.»¹¹¹ Det er ikke først og fremst statusen som forfatter som opptar henne, men fortellingene hun vil fortelle, og hvordan hun best skal formidle dem. Hun utforsker og leker med språket som medium.

Jeg skriver for fullt. Leter meg fram i språket. Har funnet en form å undre i, og et språk å undre på. Man kan lære noe av seg selv. Jeg skriver ikke sånn som jeg tenker at jeg skal skrive. Jeg skriver sånn som jeg tenker når jeg skriver. Jeg blir inspirert av setningen foran. Bildene og rytmene strømmer på. Jeg sier setningene høyt. Gjentar og gjentar. Det er som godteri i munnen. Jeg finner på et eget mønster. Syns jeg syr sammen tekstene med en tjukk rød tråd.¹¹²

Enkelte ord og setninger blir «skatter» hun gjenbraker. Hun forteller hvordan hun finner frem til setninger hun liker.

Jeg prater til skrivemaskinen. Sier ordene høyt og smaker på dem: Hun er vakker, omtrent som meg, men på henne syns det bedre. Tiden er som tanken: tjukk, nesten så man kan legge armen på den, som en hylle. Vi er ikke eldre enn at vi tror at noen ser oss. I bunnen av øyeblikket binder jeg en liten knute.¹¹³

Sitatet er hentet fra en periode tidlig i forfatterkarrieren, ikke så lenge etter at hun gikk på den nordiske folkehøyskolen. Enkelte av setningene brukes så også i annen kontekst i romanen. For eksempel sier hun om Lolo, første gang hun treffer henne: «Hun er vakker, omtrent som meg, men på henne syns det bedre.»¹¹⁴ Også den siste setningen i sitatet «gjenbrakes», denne

¹¹⁰ Ibid., 88.

¹¹¹ Ibid., 7.

¹¹² Ibid., 198.

¹¹³ Ibid., 205.

¹¹⁴ Ibid., 179.

gangen i rammefortellingen: «I bunnen av øyeblikket binder jeg en liten knute. Og så fortsetter livet. Jeg er oppe om natten og i sengen om dagen.»¹¹⁵

Eli forteller mye om skriving generelt, og dette fungerer som et metanivå i romanen. Dette metaperspektivet er tydelig tilstedeværende i romanen, og en del av dette, om enn kort og noe uklart, er en fortelling om å skrive *denne* romanen spesielt. Eli skriver og forteller om barndom, ungdom og voksenliv, familie og relasjoner, yrkesliv og sykdom, hånd i hånd. Er alt *sant*? Og, nå er det ikke forholdet til Beate Grimrud som er objektet for spørsmålet, men hvorvidt det Eli forteller om seg selv, sine erindringer og sin historie er sant. Ifølge Eli selv, kan ikke en roman fortelle alt. «Jeg trøster meg med at en roman er en roman og bare speiler deler av virkeligheten.»¹¹⁶ Hun utleverer seg selv i romanen; bretter ut om sitt liv, sine opplevelser og sine tanker, og publikumet i romanen, i likhet med publikumet i «virkeligheten», kobler forfatter og fortelling sammen. For Eli er det historien om hvordan hun tror det var, og hvordan hun ønsker at det var. «Valgte øyeblikk, oppdiktete øyeblikk.»¹¹⁷ Eli vil ikke være en «offentlig pasient». Hun vil ikke være representanten for de syke, hun vil være forfatter.¹¹⁸ Allikevel føler hun det nødvendig å være et slags talerør for de psykisk syke, for «[p]roblemet er at psykiatrien har så svake pasientorganisasjoner. Enten er man i for dårlig forfatning, eller så vil man holde hemmelig at man har vært innlagt.»¹¹⁹ Dette blir en viktig motivasjon for å skrive sin fortelling, *fra innsiden*. Det er som om hun gjennom behovet for å fortelle mister kontrollen over sin egen fortelling. «Språket. Som flyr inn i pennen når man øver. Men likevel er dette å skrive en bok bare å la en bit av meg leve et liv jeg ikke kan kontrollere. En bit av meg som flyr omkring som et bortfløyet barn som jeg glemte å lære å kle på seg selv før hun forsvant hjemmefra.»¹²⁰ Det er ikke bare fordi hun ikke vil være «de sykes ansikt utad» at det er problematisk for henne å skrive denne boken. Vi lærer Eli å kjenne som en som helst vil skjule hvem hun egentlig er for sine nærmeste, men i romanen avslører hun kompromitterende detaljer fra sin egen oppvekst, og nå slår hun «hull på hullene så hele verden hører.»¹²¹ «Er det verdt å ofre livsløgnen for en eneste bok?»¹²² spør Eli retorisk, og er spesielt redd for hvordan moren vil reagere.

¹¹⁵ Ibid., 38.

¹¹⁶ Ibid., 441.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid., 430.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid., 494.

¹²² Ibid., 432.

2.2.3 Er Eli en pålitelig forteller?

Som vi har sett, innehar Eli alle sentrale subjektposisjoner i boken. Hun har ikke, som hun sier selv, klare minner og oversikt over hva som er sant og hva som er hull fylt av en uetterrettelig hukommelse. Vi får heller ikke historien belyst fra andre parter, så det er en ensidig fortelling vi blir fortalt. Vi har tidligere sett at Eli forteller om «minner» fra hun var veldig liten, helt ned til ett og et halvt år. Så tidlige minner er det ikke mulig å ha,¹²³ og vi må derfor regne med at hun enten er blitt det fortalt siden, eller at hun re-kreerer en forestilling om opplevelser hun regner med hun har hatt. Hun sier det temmelig tydelig selv: «Jeg skriver. Det eneste vi kan forandre, er fortiden, har noen sagt.»¹²⁴ Det faktum at Eli er psykiatrisk pasient, med til tider, kan det virke som, dårlig innsikt i sin egen situasjon og sykdom,¹²⁵ gjør også at fortellingen hennes får et svært subjektivt og selektivt preg.¹²⁶ I enkelte deler av boken kan man som leser undre seg over hvordan Eli kan ha detaljerte minner fra perioder med mye sykdom, rus og medikamenter. Da trer den implisitte forfatter inn og «snakker over hodet» på Eli, og gjør rede for hva som har skjedd, både ved å fylle sannsynlige hull i Elis hukommelse, og for å utvide leserens bilde ved hjelp av pasientjournalen. Det er diskrepans mellom hva Elis «dokumentariske» pasientjournal sier, i forhold til hvordan hun selv opplever episoder, og forteller om dem. Disse ulike «versjonene» av hva som er *sant* velger hun selv å formidle, og gitt det hun selv sier om å gjenskape minner og «fylle hull», kan det virke som om hun heller ikke ønsker å fremstå som noen pålitelig forteller. Hun er forfatter. Både Beate Grimsruds *En dåre fri* og Eli Larsens bok, antakeligvis med samme tittel, er fiksjon. I det følgende er det derfor virkeligheten slik Eli opplever, beskriver og gjengir den som er gjenstand for min analyse.

¹²³ Bo Christensen, "Hvor langt tilbake kan vi huske?," forskning.no, <https://forskning.no/psykologi/2014/04/hvor-langt-tilbake-kan-vi-huske>.

¹²⁴ Grimsrud, *En dåre fri*, 40.

¹²⁵ Se avsnitt 3.3.2 – Opplevelse av og innsikt i egen sykdom

¹²⁶ Dette behandles nærmere i avsnitt 3.3.2 – *Egen opplevelse av og innsikt i sykdom*

2.3 Barndom og oppvekst

Elis oppvekst er full av hendelser som preger henne sterkt som voksen. Gjennom både hennes egen tankestrøm og der samtaler med venner, terapeuter og andre behandlere gjengis, får leseren innblikk i foreldrenes oppdragelse, og deres varierende omsorgsevne. Faren og moren har ulike roller i Elis oppdragelse, og hennes forhold til dem er forskjellig, så de beskrives hver i egen del. I denne delen vil jeg se nærmere på oppveksten generelt.

Den første episoden hun forteller om, skjedde som tidligere nevnt allerede da hun var ett og et halvt år gammel. Etter at hun og broren, da to og et halvt, har lekt og skreket litt voldsomt, og ikke visst når de skulle slutte, slik at stuen til slutt er et kaos, blir de begge bundet fast i sprinkelsengene sine. Slik blir de liggende hele natten, med selene gnagende mot nakne kropp. Først om morgenen kommer faren inn til dem, med en tilsynelatende munter mine. «Oi, se så sterke de er»,¹²⁷ sier han. Minnene skal forfølge Eli og komme sterkt tilbake, spesielt når hun som voksen flere ganger blir lagt i seler på psykiatrisk avdeling.

Et annet viktig gjennomgangstema i oppveksten og forholdet til familien, er hvordan Eli ikke opplever at hun får være seg selv. Moren, og til dels søsteren Marit, kler henne opp som en liten prinsesse, noe Eli allerede i seksårsalderen ikke føler seg helt vel med. Hun har langt, krøllete lyst hår og store øyne med lange øyenvipper. Det lange håret er det moren som bestemmer over, men Eli tenker at hun kanskje får bestemme selv når hun blir syv. Søsteren Marit kaller Eli *prinsessen sin*, behandler henne som en, og syr rosa prinsessekjoler til henne. Men, Eli er ikke en prinsesse som kan sitte i ro og være ren og pen – hun er høyt og lavt og faller og får skrammer og «har uvanlig mange sår og arr til å være en prinsesse.»¹²⁸ Tankene om at hun ikke får lov til å være seg selv, og at hun må legge skjul på sider ved seg for å «passe inn» og leve opp til familiens forventninger, preger Eli gjennom hele oppveksten og inn i voksenlivet. Når Eli som sekstenåring flytter hun hjemmefra for første gang – hun skal gå på en kristen internatskole – opplever hun det befriende. «Nå begynner mitt nye liv. [...] Ingen vet hvordan jeg har det her i utkanten av en liten by. Ingen vet hvem jeg er.»¹²⁹ Lengselen etter å få være *seg selv* er sterk – det å ikke måtte leve opp til forventninger eller å måtte forestille seg.

¹²⁷ *En dåre fri*, 10.

¹²⁸ *Ibid.*, 16.

¹²⁹ *Ibid.*, 134.

Samtidig som at vi får inntrykk av et temmelig strengt regime hjemme, når det gjelder å være den man *skal* være, eller den de andre *ønsker* man skal være, preges hjemmet av utflytende grenser og manglende rutiner og kontroll. Eli forteller hvordan hun i en alder av ti år får lov til å gjøre som hun vil, spise når hun vil, og komme hjem når hun vil.¹³⁰ Foreldrene har ikke rammer og regler hun må forholde seg til, og de har liten oversikt over hva hun holder på med. Hun sliter også med sengevæting, noe som heller ikke ofres så mange tanker, virker det som. Sengevæting må ikke nødvendigvis ha kompliserte årsaker, men i Elis tilfelle kan det synes som om det har en sammenheng med de øvrige utfordringene hennes, og de fleste foreldre ville vel ha viet det mer oppmerksomhet enn det som kommer frem av fortellingen.¹³¹

Eli begynner tidlig med alkohol og andre rusmidler, og store deler av ungdomstiden og voksenlivet er preget av et stadig eskalerende rusmisbruk. De løse grensene og mangelen på kontroll, gjør at de ikke ser ut til å oppdage dette hjemme. Som trettenåring forteller hun til Arild, lederen for den kristne ungdomsklubben hun går i, at hun drikker alkohol, til og med om morgenen, at hun røyker hasj og at hun tar piller. «Til trettenårsdagen ønsket jeg meg to ting. Det ene var hasj. Det andre var en treningsoverall i gult og svart. Den gikk jeg og kjøpte selv, og foreldrene mine betalte. Med hasjen var det verre. Jeg kjente ingen som brukte hasj.»¹³² Mellom linjene etterlyser Eli at foreldrene brydde seg, at de visste, at det gikk an å snakke med dem, men, som hun sier til Arild: «Alle der hjemme er som urørlige vegger. Det går ikke an å prate med dem. De spør ikke om noen ting.» Hun fortsetter til oss, leserne: «De holder hverdagen oppe som et tak. For at det ikke skal regne inn. Gå i stykker.»¹³³

Eli har et ambivalent forhold til begge foreldrene sine. Hun forteller hvordan de slår henne, og hun er utrygg på dem, på hvordan de skal reagere og hvilke konsekvenser hun har i vente. «Jeg vet bare om dette. Mammans og pappas kropp som farlige. Ikke alltid. Men man kan aldri vite. Trøsten deres som ikke trøster. Det jeg ikke kan få, som jeg ikke vet hva er.»¹³⁴ En gang Eli ved et uhell knuser glasset på et bilde faren har malt, er hun redd for hvordan faren skal reagere. «Hva vil pappa si? Hvordan kommer munnen hans til å se ut? Og armene. *Kan det komme slag?* [...] Jeg er for stor til å bindes fast i sengen som da jeg var liten. Jeg er for stor. Hvordan skal jeg straffes?»¹³⁵ I frykt for farens voldelige reaksjon, tar Eli glasskårene og

¹³⁰ Ibid., 33.

¹³¹ Ibid., 34.

¹³² Ibid., 91.

¹³³ Ibid., 92.

¹³⁴ Ibid., 34.

¹³⁵ Ibid., 51. (Min utheving)

kutter seg selv, både for å avlede oppmerksomheten til foreldrene, og samtidig for å kanalisere bort sin egen frykt og smerte.

Voksne Eli opplever gjentagende frykt for å være alene og for små rom, blant annet når hun er ute på reise som forfatter og foredragsholder. Hun liker ikke å være alene, for eksempel på hotell og hotellrom. Dette kommer av opplevelser som liten. Hun forteller at hun allerede som femåring, etter et «ukontrollert utbrudd», blir innesperret på toalettet som straff. Som voksen forteller hun:

Nå kan jeg ikke sovne. Jeg har små hull i øyelokkene. Lukker øynene og ser. Mørket. Et enda mindre rom i et lite hus. Jeg blir låst inne på toalettet. Jeg er fem år. Døren har en nøkkel som man kan låse med både fra inn- og utsiden, og lysbryter bare på utsiden. Jeg har kastet ting omkring meg og skreket fra langt nede i magen. Høye lyder som en fugl. Jeg bæres skrikende inn på toalettet. Alt kommer til å ende i småbiter. Frustrasjonen og sinnet tar ikke slutt. Jeg kan ikke trøstes. Nøkkelen vrir om, og lyset slukkes. Der inne i mørket er det meningen at jeg skal komme til ro.

Der inne i mørket fins ingenting å ødelegge. Jeg kaster meg mot veggene og døren. Jeg vet at det ikke hjelper. Hva hjelper? Jeg kan spyle ned alle løse gjenstander i toalettet. Jeg kan spyle til døren går i stykker. Jeg kan skru på kranen og la Espen gråte i lyden fra vannet.

Jeg er blind. Jeg er innestengt. Jeg er oppskrudd som en propell. Så tar kreftene slutt, det er ingenting mer å ødelegge. Skrikene og tårene er uttømt. Men jeg kommer til å måtte være her en god stund til, *det vet jeg av erfaring*. Mamma puster ut. Tror jeg. Og pappa sitter på en blomstereng et sted og maler et landskap. [...] Så begynner jeg å fortelle. Jeg forteller eventyr til meg selv. En dag skal jeg fortelle dem til hele verden.¹³⁶

Dette er en skremmende opplevelse for en femåring, og hun forteller altså at hun som femåring allerede har *erfaring* med denne typen avstraffelse. Eli er et utagerende barn. Hun skriker, slår og kaster om seg når hun blir frustrert. Foreldrene opplever avmakt når det gjelder å forholde seg til denne typen adferd, selv fra et lite barn, og forsøker tydeligvis ikke å snakke og forsøke å finne ut hva som plager henne; sanksjonene deres er ikke omfavnelser,

¹³⁶ Ibid., 69-70. (Min utheving)

samtaler eller skjenn, men å slå, legge i seler eller stenge inne. Dette forteller om en oppvekst med grov omsorgssvikt.

Når psykologen vil at Eli som voksen skal snakke om foreldrene og oppveksten sin, er hun ikke så villig til å gjøre dette. «Vil ikke stille dem i et dårlig lys. Sier at alt er bra, og at jeg ikke forstår hvor uroen kommer fra. Jeg sier at jeg bare finner på det vanskelige. Og hvorfor gjør jeg det?»¹³⁷ Psykologen lurer også på hvorfor. «‘Er pappaen din hellig, eller?’ Det fester seg. Jeg kan bare si ja. Ingen får si noe stygt om ham eller om mamma.»¹³⁸ Til tross for traumatiske opplevelser i barndommen, er Eli glad i foreldrene sine, kanskje spesielt faren. Hun slites mellom å tilfredsstille dem og å skjule sitt egentlige jeg for dem. Denne ambivalensen kommer også til uttrykk når det gjelder hvilken støtte og respekt hun opplever å få. Hun avslører en brutal oppdragelse og tidvis manglende omsorg, men samtidig forteller hun om hvordan foreldrene, særlig faren, støtter henne i drømmene hennes, først og fremst om å bli forfatter. Til og med før hun begynner på skolen, har Eli stor fortellerglede, og hun dikter opp historier og fremfører for familien. Hun sier hun vil bli forfatter når hun blir stor. «‘Forfatter’, sier mamma. ‘Det kan du bli ved siden av.’ Jeg vil bare bli forfatter, og kanskje snekker ved siden av. ‘Du er forfatter’, sier pappa. ‘Bare fortsett, du.’»¹³⁹ Faren, som selv er «hobbykunstner», gir henne full støtte, mens moren bare delvis anerkjenner Elis drøm. Utad, derimot, både anerkjenner og beskytter moren henne. Eli fortsetter å dikte og fortelle historiene sine til de yngre barna i gaten, og når foreldrene deres spør hvor man kan få tak i bøkene hun forteller fra, svarer moren at de ikke er publisert ennå, men at de nok vil bli det en dag.¹⁴⁰

2.3.1 Moren

Elis mor er den som står for det praktiske arbeidet i hjemmet, og hun er alltid sliten. Som Eli sier: «Hun som må klare allting. Hun som ikke får falle. Men som allerede ligger. Hun som har som jobb å overleve.»¹⁴¹ Hun har ikke kapasitet, eller kanskje evne, til å se Eli, og å kjenne hennes behov. «*[Hun] vet at jeg fins, men ikke hva jeg trenger.*»¹⁴² Eli lengter etter

¹³⁷ Ibid., 201.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid., 15.

¹⁴⁰ Ibid., 37.

¹⁴¹ Ibid., 34.

¹⁴² Ibid. (Min utheving)

omsorg, og etter at moren skal se henne, og når hun ikke får det, «slipper [hun] ut fortvilelsen i skarpe hyl. Som en fugl. Hyl som skjærer gjennom veggene i det lille huset».¹⁴³ Og, som vi har sett tidligere; slike utbrudd møtes ikke med spørsmål og omsorg, men med avstraffelse, av og til i form av innesperring.

Moren er opptatt av fasade og vil at alt skal være slik hun ønsker. Hun tåler ikke at ting ikke blir slik hun har sett for seg eller bestemt. Hun tåler heller ikke sykdom, og vil i hvert fall ikke at det skal hemme henne selv eller andre. Ting må gå som planlagt. Det oppdages tidlig at Eli er dyslektiker, og ikke lenge etter, tidlig i barneskolen, skjønner også Eli at hun ikke ser like godt som de andre barna. Det skal senere vise seg at hun er svært synshemmet. Når hun selv forstår dette, tenker hun at hun må holde det for seg selv:

[H]vem skulle jeg si det til? Ikke frøken, ikke hjemme. [...] Jeg får ikke lov å skade meg eller bli syk eller ha en synsskade. Det er mamma som ikke tåler smerte. Det er mamma som ikke tåler at det ikke går som hun har tenkt seg.¹⁴⁴

Når Eli og moren en annen gang er på skitur, faller hun selv og slår seg kraftig. Hun klarer nesten ikke å reise seg, men går videre på ski – hun har lovet Eli å drikke kakao på en skole når de er på tur, og løftet akter hun å holde, og gjennomfører den planlagte turen med store smerter. «Mamma vil at det skal være som vi planla. Det er det ikke.»¹⁴⁵ Forventningen til å gjennomføre, at ting skal gå som planlagt, gjelder ikke bare henne selv. Hun lar ikke «uforutsette» ting hindre hverken seg selv eller familien i å fullføre det hun har satt seg fore. Hun stiller like strenge krav til seg selv som til dem rundt, også til de små barna sine, slik det kommer til syne en annen gang, når hele familien er på tur. De går fra hytte til hytte i fjellet i en hel uke, og denne gangen er det Eli som er syk. Hun er bare seks år, men til tross for at hun har både omgangssyke og gnagsår, presser moren henne til å gå videre. «[D]et må ikke merkes. Ikke når man er på tur.»¹⁴⁶ Familien går ti timer hver dag, moren lokker med rosiner, skremmer dem frem og tillater ikke at de gir seg. Selv når Eli kaster opp langs stien, får hun ikke medlidenhet eller omsorg fra moren. «‘Se på de andre hvordan de går’, sier mamma.»¹⁴⁷

Heller ikke Elis far får kjærlig omsorg fra sin kone når han blir syk. En gang de aldrende foreldrene er på besøk hos Eli i Sverige, får faren et sammenbrudd og blir tatt med til legen.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Ibid., 45-46.

¹⁴⁵ Ibid., 56.

¹⁴⁶ Ibid., 257.

¹⁴⁷ Ibid.

«Pappa får nervepiller av distriktslegen, men blir ikke undersøkt videre. Mamma vil så gjerne at det blir som hun har planlagt, at de får en trivelig ferie slik hun har sett sånn fram til.»¹⁴⁸

Morens sterke ønsker og forestillinger om at «alt er bra», og hennes fortregning av virkeligheten, resulterer i «postulater», som igjen indikerer forventning og legger press på de rundt henne om å være noe de ikke er, eller å inneha kvaliteter de ikke nødvendigvis har. «Jeg tenker på det mamma har sagt: ‘Tenk at barna mine ikke er mørkredde selv om jeg er det.’ Hvis jeg kunne være redd, så skulle jeg vært det. Jeg drar dyna over hodet. Kanskje mamma ikke har rett. Kanskje noen av barna hennes er redde. Kanskje kan hun ikke bestemme over oss lenger. Jeg er nysgjerrig på meg selv. På om redselen overtar.»¹⁴⁹

Både i barndommen og som voksen er Eli redd for å skuffe moren, at ting ikke skal gå slik som moren har sett for seg. Hun skjuler hvem hun *egentlig* er, og ikke minst er det viktig å skjule sin psykiske lidelse. Hun har erfaring med at moren ikke tåler sykdom, og psykisk sykdom er *ikke planlagt*. Det å holde ting skjult for moren, fortsetter også når Eli blir voksen. Når hun første gang blir innlagt på psykiatrisk avdeling som 21-åring, skjer dette i Sverige, langt unna moren. Allikevel føler hun morens kontroll. «Telefonen ringer i korridoren. Jeg tror det er mamma. Det hopper til inni meg. Tenk om hun kan se meg gjennom telefonrøret. Hun må ikke få greie på noe. Jeg er usynlig og alene. Det må være sånn.»¹⁵⁰ Denne paranoide tanken gjentar seg flere ganger, og forsterkes når Eli er syk. Frykten for å bli «avslørt» er enda sterkere da. «Politiet hører tankene mine og sender dem til mamma i Norge. Hun hører at jeg skriver om henne»,¹⁵¹ forteller hun til en venn, i en av sine psykotiske perioder, når hun føler seg observert og forfulgt, denne gangen av politiet. Hun er også fremdeles livredd for at moren skal oppdage at hun er syk. «Jeg må hjem», sier hun når hun er innlagt på avdelingen. «Jeg har bursdag i morgen, og da kan jeg ikke være her. Mamma kommer til å ringe. Tenk om hun ser meg gjennom telefonens usynlige øye?»¹⁵²

Eli forteller om en drøm hun har. Hun legger puslespill sammen med moren:

Hun sier at matematikken er vitenskapens dronning. ‘Noen tror at man ikke har bruk for matematikken. Jeg, derimot, tror at sånn som vi løste de matematiske oppgavene på skolen, sånn kan man senere i livet løse alle

¹⁴⁸ Ibid., 303.

¹⁴⁹ Ibid., 412.

¹⁵⁰ Ibid., 173.

¹⁵¹ Ibid., 428.

¹⁵² Ibid., 486.

problemene. Husk at det alltid fins en løsning. Med iherdighet og tålmodighet finner du den. Sånn er det med alt, også et puslespill', sier hun.¹⁵³

Morens rasjonelle, «matematiske» tilnærming til problemer, slik Eli oppfatter det, demonstreres tydelig her. Eli forteller videre:

Vi legger annenhver brikke. Det vokser fram bilder i bildet. Alt fra mine hemmeligste mareritt. Sånt som jeg ikke vil fortelle til mamma. Vi kommenterer det ikke. Jeg ser hva det kommer til å forestille, det blir et bilde av en fastbundet jente. Jeg prøver å legge en annen brikke. En som skal beskytte og skjule. Men den passer også, fester seg perfekt i den forferdelige sammenhengen.¹⁵⁴

Den fastbundne jenta kan være både barnet Eli, fastbundet i sin egen seng av foreldrene, og den voksne Eli, den psykiatriske pasienten som legges i seler og bindes fast. I drømmen får moren se dette bildet, men ingen av dem kommenterer det.

Å holde ting – og seg selv – skjult for moren forblir uforandret helt til bokens nåtid. Eli vil både beskytte seg selv og skjule sannheten, og moren vegrer å se. Begge vet, men det er allikevel en ukommentert hemmelighet. Som om det skulle blitt mer alvorlig om det ble sagt høyt. «Leken», det å omhyggelig skulle unngå de vanskelige temaene, virker det som om de er samstemte i. Hun forteller om en gang hun er hjemme i Norge. «Hun er gammel nå. Hun har vondt her og der, men er klar i hodet. Vi prater, men *hullene i samtalen er der fortsatt*. De som alltid har vært der.»¹⁵⁵

Eli har savnet omsorg fra moren, og hun gjør det fremdeles. Allikevel fordømmer hun henne ikke. Hun ser hvordan moren har vært sterk og stått på, og beundrer viljen og styrken. Eli har selv en sterk vilje, og gjennomfører ting hun har satt seg fore, og dette mener hun hun kan takke moren for. «Tror jeg har fått noe av styrken til aldri å gi opp fra henne. Å aldri få lov til å gi opp. Det er på godt og vondt.»¹⁵⁶ Moren, som selv mistet sin mor da hun bare var fire år, har tatt seg av sin egen far og sin syke mann, Elis far, noe Eli er glad for. Om sitt eget behov

¹⁵³ Ibid., 175.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Ibid., 453. (Min utheving)

¹⁵⁶ Ibid.

for morens omsorg, sier hun: «Kanskje jeg har ønsket, men likevel ikke har villet, at hun skulle ta seg av meg også. Men jeg har ikke trodd hun kunne det.»¹⁵⁷

Når Eli skriver denne boken, en bok som avslører så mye om barndom, oppvekst, om foreldrene og resten av familien, og ikke minst om hennes egen sykdom, denne store, unevnelige hemmeligheten, er hun redd for hvordan moren skal reagere. «Du er en gråtekone for mammaen din [...]. Du skal ikke ta hennes følelser på forskudd. Mammaen din er stolt av deg og av at du skriver. Hun kommer til å være stolt av denne boken også.»¹⁵⁸ Det er pleieren Elsa som forsøker å berolige Eli. Det er da Eli stiller det retoriske spørsmålet om dette er verdt å ofre livsløgnen for.¹⁵⁹ Hun vil ikke at moren skal vite, «at hun skal få forestillingene sine knust. Livet ved siden av livet. Stemmene, angsten, dårskaper og dødslengselen.»¹⁶⁰ Hun ønsker å skjerme moren, tillate henne å leve i sin «parallele virkelighet» – i livet ved siden av livet. Allikevel skriver hun altså denne boken. Hennes løsning blir å be moren, som hittil har lest alt Eli har skrevet, om ikke å lese den, noe moren lover. Når hun så forteller at hun har bedt nabokona lese den i stedet, for så å referere innholdet, er Eli «tilbake ved start».¹⁶¹

2.3.2 Faren

Elis forhold til faren er av en annen karakter enn det hun har til moren. Slik vi har sett, tilbyr ikke moren særlig varm omsorg, og dette savner Eli. Samtidig er hennes noe distanserte tilstedeværelse forutsigbar; Eli vet hva hun kan forvente, eller snarere ikke forvente. Forholdet til faren er mer komplisert. Han er labil og uforutsigbar. Av og til leker og tøyser han, andre ganger føles han farlig:

Pappa tuller med oss barn. Han kryper rundt på alle fire. Så tuller han ikke lenger. Plutselig glefser han skremmende. Å kjefte er å slå med stemmen. Hånden hans er rask som en fluesmekker. Vi skriker. Løper og gjemmer oss. Mamma roper: 'Du får ikke lov til å leke hund.' 'Jeg er ikke noen hund', glefser pappa. 'Jeg er en løve.'¹⁶²

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid., 431.

¹⁵⁹ Ibid., 432.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid., 495.

¹⁶² Ibid., 13.

Det uforutsigbare i farens skikkelse henger over Eli som en truende usikkerhet ved mange anledninger. Hun kan aldri være sikker på om det er lek eller vold som venter henne:

Pappa bøyer seg fram. Jeg hopper fort unna. *Jeg vet ikke om han skal slå eller klemme meg.* [...] Det kan komme slag. En ørefik. En dytt. En knyttneve.
Man vet aldri.

[...] Han strekker fram de lange armene sine. Hendene gjennom luften. Han vil kile. Jeg ler tilgjort. Jeg løper gjennom huset. Pappa løper etter. Er det lekedag? Jeg vet ikke.

Pappa fanger meg med de farlige og morsomme armene sine. Han klemmer meg inntil seg. Han er varm og myk og lukter skråtobakk og voksen.
Men han er ikke voksen. Han vil kile igjen.¹⁶³

Faren har en svært sammensatt karakter, og er ikke en stabil, trygg voksenperson for Eli. Han er barnlig, men ikke på den måten at han gjør det for å nærme seg barnet sitt – han oppleves bare ikke for Eli som en ansvarlig voksen. Når han leker, kan det synes som om han leker mer for egen del enn for hennes. På samme tid gjør dette at hun føler seg nærere ham enn moren. Hun opplever ham som farligere enn moren, men allikevel varmere. Når hun kryper inntil ham og han leser høyt for henne, føler hun seg trygg. De er begge trygge, i hverandres selskap. De kan forsvinne inn i eventyrets verden sammen, og da føles det ikke som noe farlig kan skje. Ingen av dem trenger å være redde, og ingen skjenner på dem.¹⁶⁴ Faren blir mer som en lekekamerat og jevnbyrdig, og medsammensvoren mot morens skjenn, enn en trygg figur. Høytlesingen fortsetter lenge etter at Eli har blitt ungdom. Sammen ligger de i foreldrenes store seng, og han leser høyt for henne, blant annet fra historiebøkene fra gymnaset.¹⁶⁵ Eli nyter dette samværet med faren.

Han er kan hende ikke den omsorgspersonen en far bør være, men han er den Eli identifiserer seg mest med. Han har tics, eller «skjærer grimaser med ansiktet», slik hun gjør, og Eli ser flere ting de har felles. «Han leser høyt for oss barn. Da kan både han og jeg slutte å gjøre

¹⁶³ Ibid., 30. (Min utheving)

¹⁶⁴ Ibid., 34-35.

¹⁶⁵ Ibid., 147.

grimaser. Slutte å fare opp for ingenting. Slutte å gå i stykker.»¹⁶⁶ Og han er syk, som henne. Han er «både snill og morsom, syk og frisk.»¹⁶⁷

Eli far er amatør-maler. Hun elsker å være med ham og male, og han liker å ha henne med.

Jeg skryter av bildet hans. Det liker han. Og jeg vet at han er glad i meg. Jeg vet at han liker at jeg sitter like bak og maler som ham. Han tror at jeg lærer. Men jeg gjør bare som jeg vil, og det blir fint likevel. Han løfter armen med en pensel foran ansiktet og måler. Jeg tar opp hånden foran det ene øyet. Kikker. Spriker med fingrene. Man ser ikke halve verden med ett øye.¹⁶⁸

Eli føler nærheten og slektskapet til faren når de maler sammen. I dette nærværet er ikke faren farlig og hun får bekreftet hans kjærlighet til henne. Dette er noe bare de to deler. Han er en kunstnersjel, hun vil bli kunstner. Hun lærer av ham, men gjør samtidig som hun vil.

Faren har strøjobber, men klarer ikke å holde på noen av dem. Eli forteller hvordan de er glade alle sammen når han har jobbet i over en måned. På lønningsdagen venter moren på konvolutten med lønning, men det drøyer før faren kommer hjem. Da har han kjøpt blomster og sjokolade til moren, og biff og brus til middag. Moren, som elsker sjokolade, blir ikke glad for hverken det eller blomster, men sint fordi de nesten ikke har penger til mat. Moren er den fornuftige, ansvarsfulle, mens faren er den impulsive, ufornuftige, den som vil glede og ikke tenker fremover. Han låner bort penger, og får dem aldri igjen. Han har omsorg for andre, og hans livsfilosofi er å hjelpe noen, og få tilbake av andre siden – han holder ikke regnskap, slik moren nok har i sin karakter. Morens skjenn får faren til å rømme huset, noe Eli forteller at han pleier å gjøre når de krangler. Eli, som føler seg nærest faren, ser ham kjøre av gårde, og tenker som moren: «Hva skal vi med blomster?»¹⁶⁹

I likhet med Eli, klarer heller ikke faren å leve opp til morens forventninger. Han sprenger rammene for hva hun kan planlegge, og dette fører til et hjem med en del krangling. Eller snarere, en mor som er misfornøyd og skjenner, og en far som stikker av. For, som Eli sier: «Han er ikke så talefør. Bortsett fra når han forteller vitser og morsomme historier. Han har noe mørkt i øynene.»¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ibid., 49.

¹⁶⁷ Ibid., 166.

¹⁶⁸ Ibid., 36.

¹⁶⁹ Ibid., 41-42.

¹⁷⁰ Ibid., 48.

Han er antiautoritær, og gjør mest som han selv vil. Han får jobb som vaktmester på en skole, men får sparken, fordi de voksne ikke synes han gjør jobben slik han skal. Han får jobb som svømmelærer, men mister den fordi han er mer opptatt av å vise egne kunster enn å lære barna å svømme.¹⁷¹ Den ustabile og sjeldne arbeidsinntekten gjør naturligvis at familien har dårlig råd. Det lille han klarer å skrape sammen av penger, går til materialer, glass og rammer til bildene han maler.¹⁷² Det er ikke alltid han har råd til dette heller. En gang når Eli er liten, har hun spart så lenge hun kan huske til en ny fotball som koster trettifem kroner. Faren stopper underveis ved en forretning for å kjøpe en boks maling, men han mangler fem kroner. Han spør Eli om å låne en femmer.

‘Si nei’, sier Torvald. ‘Du får den aldri tilbake.’ Jeg kikker på pappas bedende ansikt. Men fotballen da? Han får femmeren fra hånden min uten at jeg vet hvordan det går til. [...] Vi kjører til sportsbutikken og pappa snakker hull i hodet på ekspeditøren og pruter til vi har en litt brukt ball av lær til tretti kroner med oss hjem. Pappa kan ikke, og jeg kan ikke, men vi kan likevel.¹⁷³

Faren karakteriseres altså av et sammensatt og uforutsigbart vesen. Av og til preges han av impulsivitet og oppstemthet, han handler ting han ikke har råd til, og er barnlig oppslukt av ting, andre ganger sliter han med depresjon og er suicidal. «Jeg ser pappa sitte i bilen i garasjen og smugrøyke. [...] Han har et tau rundt halsen. Jeg river opp døren. Han legger fingeren over leppene og sier hysj. Så stumper han. ‘Ikke si det til noen.’»¹⁷⁴ Han svarer ikke når Eli spør hva han skal, han bare kjører av gårde. Eli løper etter, redd for at han skal henge seg. «Han klarer nok ikke å henge seg. Det er så mye han ikke klarer. Han kan ikke beholde en jobb. Han kan ikke hjelpe til hjemme slik som mamma ønsker.»¹⁷⁵ Faren er komplisert og sammensatt. Han har klassiske bipolare trekk, men samtidig kan dette neppe forklare alle sider ved ham. Han preges også av tidvis hjelpeløshet, og er forvirret. Han er sterk, men han klarer ikke å fylle ut en blankett på postkontoret, så det må barna hjelpe ham med. Når han skal hente den minste i barnehagen, kan han komme hjem med feil barn. Når han kjører bil, vet han ikke hvor han skal kjøre, men følger etter bilen foran ham, og havner der den stopper.¹⁷⁶ Og, som vi har sett, når han leker med barna, har han ikke innsikt i sin egen styrke,

¹⁷¹ Ibid., 85-86.

¹⁷² Ibid., 86.

¹⁷³ Ibid., 25.

¹⁷⁴ Ibid., 48.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ibid., 85.

og kan skade barna også uten å ville det. Han er på mange måter selv et barn i sine handlingsmåter og reaksjonsmønstre.

Kanskje er det ustabiliteten og farens lunefulle sider i, tillegg til morens på samme tid fravær og kontroll, som gjør at storebroren Torvald, allerede i en alder av ca. ni år, «for lenge siden [har] tatt et skritt vekk fra mamma og pappa. Han har løftet blikket mot andre voksne»,¹⁷⁷ som Eli sier, mens hun selv «henger der fortsatt, tett inntil dem»¹⁷⁸ fordi hun ikke vet hvor hun ellers skal være. Eli sliter fremdeles som voksen med å løsrive seg.

Farens upålitelige side er vedvarende. Også i ungdommen må hun forholde seg til hans labile humør og vekslende omsorg, men etter som hun blir eldre, kjenner hun faren bedre, og hun klarer å forutse hvordan han vil reagere på hendelser utenfor hans herredømme. Som da han skal kjøre henne tilbake til folkehøyskolen etter en høstferie. Først har han nektet å kjøre henne, men han ombestemmer seg midt på natten, vekker henne, og de kjører av gårde. Underveis må de fylle bensin, men han får ikke til å betale i seddelautomaten. Han blir frustrert, kjører raskt av gårde, og pumpen sitter igjen i tanken. Det viser seg også at han har fylt diesel i stedet for bensin, så bilen stopper, og faren blir rasende. Han kaster ut sin sekstenårige datter der langs landeveien, midt på natten, mens han selv venter på en servicebil som skal frakte seg og bilen hjem. Hun på sin side må forsøke å haike seg frem til togstasjonen, slik at hun kan komme frem til skolen som ligger langt unna.¹⁷⁹

En slik episode bidrar til Elis erfaring med hvordan hun ikke kan stole på farens omsorg. Allikevel er hun veldig glad i ham. Derfor reagerer hun sterkt når hun i voksen alder får en telefon fra søsteren om at faren er alvorlig syk og ligger i koma. Hun drar fra sommerhuset sitt i Sverige hjem til foreldrene i Norge. Hun vil ikke bryte sammen, hun vil klare det, men gråter hele veien og når hun kommer frem. «‘Hold opp’, sier Hild. ‘Vi andre gråter ikke. Det er som det er. Vi kan ikke gjøre noe.’ Jo, jeg kan gråte. Noen må gråte i denne familien, og det har alltid vært meg. Så jeg fortsetter.»¹⁸⁰ Hun gråter også kanskje også ekstra nå, fordi hun nok er den av barna som likner mest på og står nærest faren.

Faren overlever hjerneblødningen, men han kan nesten ikke lenger snakke, han kan ikke lenger male, og han har dårlig hukommelse. I tillegg har han blitt roligere og mer godlynt.¹⁸¹

¹⁷⁷ Ibid., 25.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Ibid., 141-42.

¹⁸⁰ Ibid., 209-10.

¹⁸¹ Ibid., 218.

Han søker trygghet og kjente rutiner og vil være blant kjente ting og kjente mennesker. Når Eli og moren forlater ham alene – foreldrene er på besøk i Sverige – mens de går ut en tur, finner de ham gråtende når de kommer tilbake. Han får et nervesammenbrudd, skjelver og vil hjem. Elis venninne Lolo mener at de skal ringe etter en sykebil, men det synes moren høres skremmende ut – hun vil ta bussen til Stockholm for å ta toget videre hjem, som planlagt, bare litt tidligere, og som alltid blir det slik moren vil. Eli slites mellom hensynet til faren, morens ønsker, og sine egne behov. «Jeg hadde også sett fram til å vise dem livet mitt. *Men det får ikke plass*»¹⁸² – heller ikke nå er det rom for *Elis* behov, heller ikke denne gangen får hun vist dem *hvem hun er*.

Etter en ny stor hjerneblødning, blir faren enda dårligere. Han surrer mer, men bor fortsatt hjemme. Når det viser seg at han har langt fremtreden kreft, er han så dårlig at moren ikke lenger kan klare å ta seg av ham alene, og han blir lagt inn på sykehjem. Faren later som om han følger med når de besøkende snakker, og etteraper dem. Når Eli leser fra romanen sin og bokanmeldelsene, gråter han av stolthet. «Hvor mye forstår han? [...] Vet han at han skal dø? Han kommer til å dø. Han må ikke dø. Så en dag føler jeg det: Han kan få dø.»¹⁸³ Først etter at Eli har dradd tilbake til Sverige, ringer moren en natt og forteller at nå er faren død.

Men hun sier ikke død. Hun sier ‘forlatt oss’. Eller sier hun at vi har mistet ham? Jeg husker ikke. [...] Jeg går ut i hagen i pyjamasen og gråter og plukker blomster. De skal mamma få. Fordi hun orket å ringe meg midt på natten og fortelle det selv. Fordi hun satt hos ham og sa at han ikke skulle lide og ha det vondt. Hun hadde sagt til ham at han fikk lov til å dø, og da gjorde han det.¹⁸⁴

Det er nærmest ironisk hvordan moren til og med «bestemmer» når faren skal få lov til å dø.

¹⁸² Ibid., 303. (Min utheving)

¹⁸³ Ibid., 307-08.

¹⁸⁴ Ibid., 309.

2.3.3 Religiositeten

Foruten historiene om oppvekst, voksenliv og sykdom, går det en fortelling om Elis forhold til religion og Gud gjennom store deler av boken. Allerede i romanens andre setning, når hun presenterer seg, forteller hun at navnet Eli betyr min Gud på hebraisk,¹⁸⁵ og hun gjentar dette flere steder. Eli har ikke hørt «[o]rdene om Herren og Jesus [...] fra barnsben av»,¹⁸⁶ men hun forteller hvordan hun går på den kristne juniorklubben som trettenårig. Antakeligvis er grunnen til at hun oppsøker juniorklubben at dette er det eneste tilbudet til ungdom på stedet.¹⁸⁷ Hun sier at hun har gått der i flere år og vært med på utallige bønnemøter, men dette er den første gangen hun forteller om det i boken. Lederne i ungdomsklubben ser det som sin oppgave å frelse ungdommene, men Eli blir ikke frelst, og hun lurar på om de merker det. Til den nye lederen, Arild, som er «tretti og noe, kanskje» og har «en stygg bart, umoderne klær og håndsvette»,¹⁸⁸ forteller hun at hun bruker både hasj og alkohol. Arild ber for henne.¹⁸⁹ Han sier at «den eneste løsningen er å ta imot Herren»,¹⁹⁰ og Eli, som ikke har villet før, vil plutselig det. Arild begynner å tale i tunger, men Eli står imot, hjulpet av stemmen Espen.¹⁹¹

Etter ungdomsskolen, velger Eli å gå på en kristen internatskole. Her opplever hun hvordan «ordene om Herren og Jesus» borer seg inn i henne og «skraper og gnager».¹⁹² Hun tenker at hun må kjenne etter, at det nok er derfor hun har valgt å gå på denne skolen. Hun *trenger noe*, men kjemper samtidig imot. På skolen er det en karismatisk stemning, med faste bønnemøter. Selv om Eli under ett av møtene gjemmer seg på loftet, hører hun alt som blir sagt.

Jeg holder for ørene, men forkynnelsen om Guds barmhjertighet gir gjenlyd i meg. Ordene 'Herren ser deg hele tiden' ligger og skjelver under huden. Er jeg syndig? Hva betyr det? Jeg vil være liten og ikke vite. Om Gud vet vi bare en ting. Han er hva vi ikke er. Fins Gud, har han allerede straffet meg. Hvis Gud fins, er det han som har tatt fra meg Marit.¹⁹³

¹⁸⁵ Ibid., 7.

¹⁸⁶ Ibid., 135.

¹⁸⁷ Ibid., 99.

¹⁸⁸ Ibid., 91.

¹⁸⁹ Arilds mål er nok ikke bare å frelse ungdommene. Eli forteller at venninnen Lena, to år eldre enn henne selv, får barn med ham, bare sytten år gammel. Ibid., 114.

¹⁹⁰ Ibid., 93.

¹⁹¹ Se mer om Espen i avnitt 3.4.1 – *Espen Askeladd*

¹⁹² *En dåre fri*, 135.

¹⁹³ Ibid.

Det er denne hendelsen som «utløser» Erik,¹⁹⁴ og Eli lurere på om han kom for å «redde» henne fra å bli kristen.¹⁹⁵

Som voksen, mens hun er innlagt, forteller Eli at hun oppsøker kirken to ganger, begge på julaften. Den første gangen er hun temmelig syk og desillusjonert. Blant annet har hun fått tre nye stemmer, to kvinner og en mann, som «kommer utenfra, ikke innenfra».¹⁹⁶ Presten er travel etter midnattsmessen julaften, men tar seg allikevel tid til Eli som ber om forbønn. Når presten spør hva Eli vil hun skal be om, svarer Eli:

Jeg vil du skal be for det nye året. At jeg skal få føle meg hjemme i meg selv. At jeg kommer i gang med skrivingen. At jeg finner en å bo sammen med. At jeg får en familie. At jeg skal føle meg fri. At det er bare jeg som råder i meg selv. At jeg aldri mer skal høre Erik, Emil og Espen snakke i hodet mitt. At jeg ikke skal behøve å legge meg ned og være sammen med dem i timevis. At de nye stemmene skal forsvinne. At luften ikke skal legge seg foran meg som ugjennomtrengelige isflak. At jeg ikke skal gå i stykker. At familien min i Norge ikke skal få greie på noe, og at de akkurat nå skal tro at jeg er på ferie i Portugal. Be Gud om at jeg ikke skal bli religiøs. At han skal lukke øynene når han ser meg, og ordne opp med sin usynlige hånd. At hodet mitt blir tømt for grublerier. At jeg ikke går meg vill. Jeg vil hjem til meg selv, men jeg vil ikke være alene.¹⁹⁷

Bønnen oppsummerer alt som plager Eli, og den viser tydelig det ambivalente forholdet hun har til Gud; hun vil Gud skal hjelpe henne, men ber samtidig om hjelp til ikke å bli religiøs. Stemmene i øret vil det annerledes. Kvinnestemmene *elsker* Jesus, og nærmest konkurrerer om å elske ham mest, men Eli ber dem stoppe – det hele er en misforståelse, mener hun.¹⁹⁸

Den andre gangen hun går i kirken, er hun en del eldre. Også denne gangen er hun innlagt, men hun virker friskere. Hun er preget av høytiden i kirken – «Jeg har det julefint inni

¹⁹⁴ Se mer om dette under avsnitt 2.4.3 - *Erik*.

¹⁹⁵ Grimsrud, *En dåre fri*, 137.

¹⁹⁶ *Ibid.*, 237.

¹⁹⁷ *Ibid.*, 241-42.

¹⁹⁸ *Ibid.*, 243-44.

meg»¹⁹⁹ – og tar imot nattverd, uten at hun ikke egentlig skjønner hvorfor; «Gud har for mange år siden sluttet å rykke og dra i meg.»²⁰⁰ Kan hende er dette bidragende til større ro.

Elis forhold til Gud strekker seg altså ut over religion som en kulturell institusjon, og kan best betegnes som en inderlig ambivalens mellom både draging og motstand. Det er både skremmende og spennende: «For meg er religion og alkohol det samme. Det kiler i kroppen. Det snurrer i hodet og varmer under huden. Som å få ballen i mål.»²⁰¹ Men, til tross for «rusen» hun føler, er Eli livredd for å bli *frelst*. Oxymoronet forsterkes; Eli ber til den guden hun ikke tror på om ikke å bli kristen.²⁰² Samtidig som hun føler Gud «rykke og dra»,²⁰³ «*spriker [hun] med fingrene, så Gud skal se at [...] [hun] ikke folder hendene på ordentlig*».²⁰⁴ Uroen og lengselen hun er full av, skaper tomrom. Det andre hevder å ha, vil hun også gjerne ha, og hun lengter etter å høre til. Hun tror ikke på det andre sier, men kan aldri vite. Og uten det, «[h]vem skal fylle hullene?»²⁰⁵ For, som Eli sier: «*Så lenge det fins tomrom i verdensbildet vårt, trenger vi Gud*».²⁰⁶

¹⁹⁹ Ibid., 332.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Ibid., 122.

²⁰² Ibid., 138.

²⁰³ Ibid., 332.

²⁰⁴ Ibid., 93. (Min utheving)

²⁰⁵ Ibid., 338-39.

²⁰⁶ Ibid., 332. (Min utheving)

2.4 Elis fire indre stemmer

En del av Elis sykdomsbilde er at hun har fire «alter egoer», alle gutter. De kommer på ulike stadier i Elis liv, de har ulik alder, og de har ulike roller og funksjoner. Vi skal se nærmere på hver av dem i eget avsnitt.

2.4.1 Espen Askeladd

Den første, Espen, får hun allerede seks år gammel. Klassen Eli går i skal sette opp et skuespill av et eventyr om Espen Askeladd. Med det engleaktige håret sitt blir Eli pekt ut som den perfekte prinsessen. Eli på sin side identifiserer seg mer med Espen og har heller lyst til å spille ham.

Jeg vil være den som målbinder prinsessen med min oppfinnsomhet og fantasi. Gjøre henne stum, trollbundet og min. [...] Jeg vrir min prinsessekledde kropp på stolen. Hvem har bestemt at jeg skal se mer ut som en prinsesse enn den jeg i virkeligheten er? Det er de hjemme som kler meg opp og stiller meg ut for verden.²⁰⁷

Når foreldrene kommer for å se stykket, og Eli egentlig har rollen som prinsessen, tar hun over rollen til Espen. Hun kan alle replikkene, og lever seg inn i handlingen. Hun prater i ett, ingen kan stoppe henne. Eventyret slutter ikke slik det pleier, nå er det Eli som står både for manus og regi. Læreren får satt i gang applausen, og «[d]a skjer det, vi bytter plass. [...] Prinsessen var bare et skall å krype ut av. [...] *En stemme inni meg sier: 'Du er Espen. Du er ikke bare Eli. Du er Espen Askeladd på ordentlig. Og ikke alene i kroppen din.'*»²⁰⁸ Hun spiller ikke lenger, hun *er* Espen. Hun fortsetter: «Jeg blir målløs av en stemme i mitt eget hode. En som bestemmer. Som tar over. Legger seg inni meg. Innenfor huden og inne i tankene. Han begynner å prate med meg. [...] Jeg er blitt to.»²⁰⁹

Espen er seks år gammel, som Eli, og han blir aldri eldre. Han beskrives som både oppfinnsom og lei seg.²¹⁰ Seksårige Eli opplever Espens tilstedeværelse som forvirrende. Hun

²⁰⁷ Ibid., 17.

²⁰⁸ Ibid., 19. (Min utheving)

²⁰⁹ Ibid., 19-20.

²¹⁰ Ibid., 20.

ønsker å være «vanlig», som broren, som sikkert ikke har en prinsesse i hodet, og vil klare seg uten Espen, men han er insisterende på at hun trenger ham. «‘Du må lytte, du må prate med meg’, sier Espen. ‘Ellers!’ ‘Ellers hva?’ Ellers kommer du til å sprekke og gå i stykker.’»²¹¹

Espen kommer i situasjoner som knyttes til vann, både følelsen og lyden av det; han kommer både når Eli gråter og når vannet renner i springen. For eksempel kommer han frem hver kveld når Eli pusser tenner – «Jeg må skru på vannet igjen, og da hører jeg hvordan han gråter.»²¹² Han kan også dukke opp når Eli trenger styrke, eller støtte, som en gang når hun spiller fotball med klassekameratene sine, og, til tross for at de spiller med hennes ball, blir bedt om å forlate fotballbanen. De andre synes hun ødelegger. Når hun forlater banen, går hun bort og gråter alene. Da kommer Espen. «‘Eli er ikke her’, sier Espen. ‘Hun bestemmer ikke her. Det er jeg, Espen. Jeg kommer i tårene, jeg kommer i vannet. Du må score mål.’»²¹³ Espen oppfordrer henne til å være tøffere, i dette tilfellet på fotballbanen, til tross for at han selv ikke er den «tøffe» gutten som spiller fotball, men som gjerne leker med dukkehuset.²¹⁴

Eli og Espen oppleves, og fremstilles, som to selvstendige individer som deler samme kropp, og opptrer ofte samtidig. De kan være uenige og diskutere. En gang Eli er innlagt på psykiatrisk avdeling igjen, i voksen alder, sier Espen: «Du er en voksen kvinne nå, du burde ikke sitte her. Du burde ikke være innelåst. Dører og vinduer er umulige å åpne. Hvordan kan du gå med på det?» Når Eli svarer: «Jeg kan ikke forklare for Espen hvorfor jeg er her igjen»,²¹⁵ tydeliggjør hun hvordan hun og Espen oppleves som to forskjellige, adskilte individer, der en av dem kan holde noe skjult for den andre. Espen oppleves altså ikke som en del av henne, men som en adskilt personlighet, en som av og til overtar kroppen, og på samme tid en som er til stede sammen med henne, og som hun kan kommunisere med. I voksen alder er hun i en prosess, hjulpet av terapeuten sin, mot å kvitte seg med stemmene, blant annet Espen. Hun sier at Espen gråter. Hun «venter på at han skal roe seg ned. Ganske enkelt forsvinne en dag»,²¹⁶ og det er hemmelig for ham at han en dag kanskje ikke får plass – at hun skal være bare Eli.

Samtidig som Espen tar vare på og hjelper Eli i vanskelige situasjoner, er han også en som påvirker og tar styringen over Elis selvskading. Ved flere anledninger kutter hun seg selv med

²¹¹ Ibid., 23.

²¹² Ibid., 21.

²¹³ Ibid., 27. (Min utheving)

²¹⁴ Ibid., 118.

²¹⁵ Ibid., 31.

²¹⁶ Ibid., 32.

glasskår. Espen sier hva hun skal gjøre. «'Skjær deg', sier Espen. 'Blod, mot'»,²¹⁷ og Eli gjør som han sier. Han beskytter henne mot reaksjoner, blant annet fra faren, ved å flytte fokus og slik henlede oppmerksomheten.

Når Eli dras mot det kristne, eller snarere opplever «frelsen» et press utenfra når hun opplever at andre ber for henne, fordi «løsningen er å ta imot Herren»,²¹⁸ blir det Espens «oppgave» å få henne til å kjempe imot. «Espen sier 'nei, nei, nei'. Det er et språk jeg forstår.»²¹⁹

Etter hvert tar Espen mer og mer aktivt kontrollen over Eli, og det blir vanskeligere for henne å regulere hans tilstedeværelse. Selv som voksen tar seksårige Espen ofte over Eli. En natt hun er helt alene på et hotell, våkner hun, går ut på badet, og skrur på vannkranen for å drikke. Da kommer Espen. «Han gråter og sier at han er redd. At noen skal stenge oss inn i et enda mindre rom i et enda større hus. Jeg prøver å trøste. Må jeg være den voksne? Må jeg være den uredde?»²²⁰ En annen gang, når hun skal hoppe på ski, ber Espen henne gå litt lenger ned i overrennet før hun setter utfor.²²¹ Han vil beskytte Eli mot fare, og er den engstelige smågutten som trer frem når Eli selv kanskje forsøker å være tøffere enn hun er.

2.4.2 Emil

Eli går i tredje klasse første gang vi presenteres for Emil. Hun er en utålmodig elev, men har fremdeles ikke lært det å lese og skrive på grunn av dysleksien sin. Hun elsker fortsatt eventyr og dikter sine egne. De kan gjerne handle om prinsesser, men hun vil ikke lenger se ut som en selv: «Jeg vil være Emil i Lønneberget. Ha blå skyggelue og gevær av tre. Jeg har begynt å kle meg som ham. Under lua flagrer det lange håret.»²²²

Eli både hater og er stolt av det lange håret. Hun maser om å få klippe det, og endelig gir moren etter. «'Du er Emil', sier en stemme inni meg. Jeg skyter med hånden som en revolver mot meg selv i speilet. Jeg skyter mot Eli og prinsessen og alt som har vært.»²²³

²¹⁷ Ibid., 51.

²¹⁸ Ibid., 93.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid., 68-69.

²²¹ Ibid., 88.

²²² Ibid., 33.

²²³ Ibid., 74.

Personligheten Emil, beskytteren, dukker opp når Eli trenger hjelp mot angsten, særlig for døden. Hun har en stadig frykt og forutelse om at når det banker på døren, skal presten stå der med et dødsbudskap, blant annet fordi hun vet at faren er suicidal. En gang det så banker, er det, i Elis fantasi, faktisk presten som står der. Hun ser ham gjennom vinduet, men løper og gjemmer seg. Da dukker Emil opp. «Du er ikke Eli lenger. Du er meg, Emil. [...] Du skal ikke lenger være så redd for døden. [...] Jeg skal hjelpe deg.»²²⁴

Emil er ti år, som Eli. Han spiller fotball, og hjelper Eli å rømme inn i leken når hun er redd. «Hver gang det ringer på døren eller i telefonen eller når du vil, så fins jeg. Hver gang noen holder på å dø, så fins jeg hos deg.»²²⁵ Senere, når Eli er voksten, «svikter» Emil henne. I stedet for å beskytte henne mot døden, minner han henne på den.

Jeg vil ikke tenke på døden nå. Eller på at de døde lever i andre former av liv nær meg. Da sier Emil: 'Hører du ikke så vakkert fuglene synger? Nå kommer døden, synger de. Nå kommer døden.' Han sier at de ber ham fortelle meg det. Emil, som en gang lovt å hjelpe meg unna døden, stoler jeg ikke på lenger. 'Gjem deg i leken', sa han. Kanskje har jeg gjemt meg for mye i leken.²²⁶

2.4.3 Erik

Erik er den av Elis stemmer som skal påvirke henne mest, og mest i negativ retning. Han er sint, brutal og herskesyk. Første gang han kommer til Eli, er når hun går på den kristne internatskolen. Han kommer og hjelper Espen å «redde» henne fra Gud:

Du er ikke Eli. Det er jeg, Erik, som er deg. Jeg er seksten år som du, og en rebell. En uimotståelig sterk jævel. Jeg kan lure alle, og jeg er fysisk i stand til hva som helst. Jeg er den du er redd for, og den du savner. Jeg kommer til å skremme deg for å gi deg kraft. Fyll tomheten, for der kan Gud snike seg inn.²²⁷

²²⁴ Ibid., 60.

²²⁵ Ibid., 61. (Min utheving)

²²⁶ Ibid., 454.

²²⁷ Ibid., 135-36.

Rebellen Eli har hatt i seg lenge, for eksempel i sine forsøk med rusmidler i tidlig alder, og i sitt opprør mot *Gud*, har nå, i denne situasjonen som oppleves så ekstrem for henne, fått et navn. Eli tror Erik kom for å redde henne fra å bli kristen.²²⁸ Han har mye makt over henne, er sterkere enn både Espen og Emil, og bestemmer og tar kontroll over dem alle. Så sterk tilstedeværelse har han, at Eli snart begynner å presentere seg som Erik til elevene og lærerne på skolen hun går på. (Elevene aksepterer dette og danner endog en «fanklubb» for Erik, mens lærerne fortsetter å kalle henne Eli.) Gjennom Erik begynner hun å videreutvikle sin allerede outrerte klesstil til et mer pønkete uttrykk som i hennes øyne passer henne bedre. Hennes ytre må reflektere mer hennes indre. «Jeg forstår at jeg må være den jeg er. Ellers kan noe fryktelig skje. Jeg aner at jeg kan gå i stykker.»²²⁹ De andre elevene ønsker frelse for Eli, «[m]en jeg er Erik og holder på fordommene mine».²³⁰

Erik er en maskulin, kjekk og sporty ung mann som driver med mye ulik idrett, blant annet fotball og boksing, noe Eli er aktiv i selv. Han er sterk og uovervinnelig.²³¹ Utseendemessig ligner han på et bilde Eli har funnet i en avis. «En ung gutt, det er Erik, det er jeg. *Han smiler bredt mot speilet. Nygredd hår og hvite tenner. Han står og knyter et slips rundt den stive kragen på den fine, hvite skjorten.*»²³² Alle disse egenskapen gir Eli den nødvendige selvtilliten når hun trenger den, for eksempel når «hun selv» driver idrett.

Samtidig er Erik temmelig destruktiv for Eli. Hun oppfatter ham som truende, og han sier ting som skremmer henne. Når han ber henne dunke hodet i veggen, dunker hun hodet i veggen,²³³ og ber han henne kutte seg eller knuse ting, adlyder hun: «Det var Erik som ville ødelegge glassdøren. [...] En knust glassdør skulle erstatte smerten. Det som er inni meg, skulle strømme ut og fins i glasskårene. [...] Men nå er det jeg som har vondt i hele kroppen.»²³⁴ Erik både motarbeider og samarbeider med Eli. Han gestalter hennes frustrasjon, og er den som best formidler kampen hun har inni seg. Han opptrer også beskyttende i enkelte situasjoner, som når Eli setter seg inn i en drosje, uten penger, for å komme seg tilbake til psykiatrisk avdeling. Da er han usikker på Elis vegne, og ber henne være forsiktig.²³⁵

²²⁸ Ibid., 137.

²²⁹ Ibid., 139.

²³⁰ Ibid., 143.

²³¹ Ibid., 251.

²³² Ibid., 202. (Min utheving)

²³³ Ibid., 153.

²³⁴ Ibid., 173.

²³⁵ Ibid., 170.

Eli forsøker å kjempe mot stemmene, spesielt Erik, som er temmelig brutal, og som får Eli i vanskeligheter gjennom sin opprørstrang. I pasientjournalen som Eli gjengir i boken, kan man lese: «Erik vil ikke at hun skal ta medisiner og har heller ikke tatt noen. Det er Erik som røyker hasj og vanligvis lager bråk.»²³⁶ Han er den av stemmene som er mest påtrengende når hun er syk.

Jeg er Erik og glemmer de som besøker meg så fort de har gått, og ingenting har hendt. Å være der verden ikke er, er min verden. Utestengt fra meg selv. [...] Mitt sterke jeg. Den det har gått så bra for. [...]

Sakte hentes jeg inn i meg selv. Sakte leges sprekken i hodet. Og en dag er Erik ikke lenger meg.²³⁷

2.4.4 Prins Eugen

Jeg har begynt å bukke. Jeg har begynt å gå kledd i hvit smokingskjorte og tatt av meg armbåndet med nagler. Beltet også. [...] Gre håret og nikke høflig når jeg treffer noen, uansett om det er personale eller pasienter. Merker at noen trenger seg på innenfra. Blar tilfeldig i en bok med gamle fotografier og får se et bilde av prins Eugen. Men det er jo meg. Han er meg.

‘Du er prins Eugen.’ Det går en stemme gjennom tankene mine. ‘Du er tjuseks år og en av de stiligste i verden. En kongelig rebell. En som i stedet for å klippe bånd og representere landet sitt, vil male. Vil til Paris og treffe likesinnede.’²³⁸

Slik gjør prins Eugen sin entre når Eli har blitt voksen. En kunstner som er både fornem, galant og verdensvant. Prins Eugen er ikke redd for å skille seg ut og gå egne veier. «Jeg er kledd i prins Eugens grønnrutete figursydde dress og har mørke solbriller på. Jeg kjenner meg som på film»,²³⁹ sier Eli, når hun er på en fest. «Jeg føler meg sett og elsket. Ser meg selv utenfra. Hvordan jeg elegant beveger meg

²³⁶ Ibid., 349.

²³⁷ Ibid., 351-52.

²³⁸ Ibid., 252. (Min utheving)

²³⁹ Ibid., 340.

mellom gjestene, hvordan jeg småprater.»²⁴⁰ Eli har funnet seg selv. Prinsen har flott, spenstig kropp med perfekte proporsjoner, og han kler farger og feminine snitt.²⁴¹

Prins Eugen får en rolle i Elis liv som er ulik de andre stemmenes. Blant annet er han en pådriver til Elis skriving. Han formaner henne til å skrive seg «tilbake inn i verden»,²⁴² og viser slik omsorg for den syke Eli. Prins Eugen er ikke bare forfatter, han er også kunstner. Og en ekstravagant og grenseløs shopper.²⁴³

Det er prins Eugen som går av gårde. Han skal shoppe. Helt vilt. Prins Eugen føler seg opplivet når han shopper. Han kler ikke på seg plaggene, han glir inn i dem. Dyre dresser er som å krype inn i litt bedre selvtillit. Alt passer ham. [...] Han som føler seg så annerledes innerst inne, er forstått av en hel verden med designere. [...] Han kjøper blomster, husholdningsartikler. Gjerne en signert skål av Sigvard Bernadotte eller helst en tv-kanne. Det er noe pirrende med termosser. Han har kjøkkenet fullt. Han handler også smått og godt på salg og på second hand, som dynetrekk, duker, datatilbehør, CD-plater, uniformsdetaljer, elektriske bor og mengder av malersaker, selvfølgelig. Han samler på koppestell fra femtitallet og har allerede så det holder til å åpne kafé. Han føler seg tilfreds i hele kroppen. Betaler og går av gårde med posene. Jo flere, desto gladere. Glad i smug. Litt som en tyv som stjeler fra seg selv. En stjålen glede. Tenk at jeg har råd til dette. At jeg er en prins.²⁴⁴

Parallelt med at prins Eugen euforisk handler det ene og det andre, kjøper også Eli ting til seg selv, i en annen stil. Prinsen er som en venn hun går sammen med, selv om de deler kropp; snart er Eli der, snart er prins Eugen der, og ofte samtidig, «[d]en stilige prinsen og jeg, damen som holder ham i hånden. Damegutten. Det er vi som er ute og shopper.»²⁴⁵

Det er tydelig at Eli nyter prinsens nærvær, og at hun føler seg oppglødd av hans maniske handleturer – han gir henne selvtillit. «Jeg sitter rettere nå når jeg er prins Eugen. Jeg hilser

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid., 272.

²⁴² Ibid., 321.

²⁴³ Ibid., 479.

²⁴⁴ Ibid., 272.

²⁴⁵ Ibid., 479.

vennlignere, oppfører meg finere. Glir fram, rett i ryggen.»²⁴⁶ Han mener selv han er den *egentlige* Eli. Mens Espen vil ha henne til å gjemme seg, Emil til å stikke av og Erik til å slå, vil Eugen at hun skal fortelle *hvem hun er*.²⁴⁷ Han oppmuntrer henne, men er ikke noen beskytter mot de andres, særlig Eriks, destruktive handlinger. «Prins Eugen har sett på når Erik har slått Eli. Fått henne til å slå hodet i veggen. Fått henne til å slå knyttnevene mot sitt eget hode.»²⁴⁸

Prins Eugens sterke tilstedeværelse oppfattes allikevel av Erik som en trussel. Tidligere har han vært den sterkeste, men nå merker han nok at Eli foretrekker og føler seg mest vel med prinsen. Han forsøker å ta opp kampen, blant annet ved å agere prins Eugen, etter råd fra Eli:

‘Eli er ikke her. Jeg er Erik’, sier jeg. Stemmen hans har tatt over tanken min. Kroppen. Som om han har gått inn i meg. Jeg har blitt ham, og han holder Eli borte.

[...] Da vil Erik gå [fra møtet med overlegen Manne], men blir hindret, og legen min kommer umiddelbart. Jeg sier at jeg heter Erik og at Manne ikke vet hvem jeg er. Manne sier at han meget godt vet hvem jeg er, og at jeg vet hvem han er. Erik nekter. ‘Du har ikke truffet meg tidligere. Ikke Erik.’

Jeg sier at han skal vise ham dressen sin som han har hjemme, at han må hente den. Og det nå. Manne er helt uinteressert i å se dressen, og samtalen er snart over. [...] Erik er helt besatt av å vise dressen. ‘Det er ikke Eriks dress, han bare låner den. Den er prins Eugens’, sier jeg. [...] Jeg husker hvordan jeg halve natten danset i prins Eugens rutete dress. Jeg må tilbake inn i den, for å kunne forklare forvandlingen.

I går var jeg Eli. I dag er jeg Erik.²⁴⁹

²⁴⁶ Ibid., 422.

²⁴⁷ Ibid., 260. (Min utheving)

²⁴⁸ Ibid., 378.

²⁴⁹ Ibid., 343-45.

2.4.5 Samspillet og forskjellene mellom stemmene

Alle de fire stemmene samarbeider om å få Eli til å gjøre tvangshandlinger, som å gjøre bevegelser med hendene, eller å sitte i den «trygge» kroken på kjøkkengulvet. «‘Kom’, sier Emil med myk stemme. [...] Det høres ut som om jeg skal få godteri. [...] Når jeg kommer inn på kjøkkenet, sier Erik: ‘Du må gjøre bevegelser.’ Espen ler. ‘Der lurte vi deg.’»²⁵⁰ Eli opplever også at guttene snakker sammen, uten at det er ment for henne. Hun er bare kroppen de oppholder seg i.²⁵¹ Eli både *er* guttene, og opplever utenforskap. De «rotter seg sammen» mot henne, tar kontroll, og hun opplever så å si utenfra hvordan de lager planer og manipulerer henne til handlinger hun viljeløst aksepterer og utfører. Av og til er dette plagsomme, men ufarlige ting, som bevegelsene med hendene, men de oppfordrer også Eli til å skade seg selv, og endog til å ta livet av seg. «Vi går opp på broens høyeste punkt. Jeg lener meg over rekkverket, det suger i magen. [...] ‘Eli’, sier guttene. ‘Vi fant, vi fant!» Skal jeg si takk? De har vist meg et sted å hoppe fra.»²⁵² Eli hopper ikke, hun har lovet vennene sine å ringe før hun hopper, og hun ringer ingen. Hun holder løftet sitt.

Eli sliter med å finne ut hvem av dem, hvem av guttene eller henne, som har den overordnede kontrollen. Hun ser guttene og seg selv som fingre på en hånd, men vet ikke om det er henne eller Erik som er pekefingeren, underforstått den som viser retningen og bestemmer. «Jeg knytter neven. Den vil knuse glass. [...] Jeg slår flere boksesslag i luften. Dans som en sommerfugl, stikk som en bie.»²⁵³ Jeg tenker at jeg knytter hånden og slår alle småguttjelene samtidig.»²⁵⁴

Som vi har sett har Erik, «småguttene» og prins Eugen ulike personligheter. Espen gråter, Emil gjemmer seg i leken, mens Erik opponerer, er frekk og voldsom. De trekker Eli i ulik retning, eller snarere; de representerer ulike sider ved henne, og ofte kjemper de om posisjonen samtidig. I en truende situasjon har de ulike råd til henne. «‘Lukk øynene’, sier Espen. ‘Gå og legg deg’, sier Emil. ‘Sove, sove, ikke vær her’, sier Espen. ‘Slå tilbake’, sier

²⁵⁰ Ibid., 440.

²⁵¹ Ibid., 459.

²⁵² Ibid., 427.

²⁵³ Dette er en referanse til tittelen på Frode Gryttings novellesamling (1986)

²⁵⁴ Grimrud, *En dåre fri*, 464.

Erik. ‘Nei’, sier Espen. ‘Tenk på noe annet’, sier Emil». ²⁵⁵ Stemmene kjemper også seg imellom om makten, blant annet når det gjelder innleggelse på psykiatrisk avdeling:

‘Du vet vel at du ikke kan stole på de på sykehuset’, sier Erik. ‘De gjør deg syk.’ Jeg prøver å lukke øynene, men det er jo ørene som er problemet. [...] ‘De lurere deg. Kontaktpersonene som du liker så godt. De lurere deg.’ Da begynner Espen å gråte. Jeg tørker tårene på dyna. [...] Da sier Emil at Espen er en snørrunge. ²⁵⁶

Prins Eugen på sin side har en mer forsonende karakter. Han kom til Eli i voksen alder, og preges derfor av mer «voksne» refleksjoner og reaksjonsmønstre, og er, som både han og Eli gir uttrykk for, den som ligner henne mest. De andre kom i barndommen og ungdommen, er statiske, og forblir henholdsvis seks, ti og seksten år. Avstanden i alder og modenhet til den trettiniårige Eli blir stor.

Denne «presentasjonen» av de ulike stemmene, forskjellene mellom dem og deres ulike funksjoner for Eli har vært viktig for å nærme oss oppgavens hovedtema, da de er viktige faktorer i drøftingen både av psykiatri og kjønn.

²⁵⁵ Ibid., 208.

²⁵⁶ Ibid., 149-50.

3 Psykiske lidelser

Elis psykiske lidelser er, i tillegg til og parallelt med hennes opplevelse av kjønn, den sentrale tematikken i romanen. Det som har med forvirringen i forhold til kjønnstilhørighet og -identitet, det aspektet ved henne som er denne oppgavens hovedanliggende, behandles grundig i en egen del.²⁵⁷ Samtidig henger naturligvis de ulike sidene av henne nært sammen, og forvirringen rundt kjønnsidentitet spiller også en rolle i hennes sykdomsbilde. Elis beskrivelser av sin psykiske lidelse, hennes virkelighetsoppfatning og egne opplevelser av hvordan det er å være *seg* i dette, er etter min mening en av de sterkeste kvalitetene ved denne romanen. Vi får en unik skildring *innenfra*. Hun formidler på en måte som gjør at leseren kan forstå både hvordan hun opplever seg selv, og hva som «utløser» de ulike symptomene. Når hun oppfører hun seg irrasjonelt, formidler hun resonnementet sitt på en måte som hjelper leseren til å forstå hvorfor hun agerer som hun gjør. Man får også innblikk i hvordan samfunnet reagerer på og håndterer Elis «utbrudd».

I Elis pasientjournal kan vi lese at hun, i tillegg til å ha psykotiske perioder og en «*skjør personlighet*»,²⁵⁸ er en «*[p]asient med kjent schizofreni*».²⁵⁹ Hadde dette vært en oppgave i psykologi, ville jeg nok søkt å bestride dette. Her vil jeg nøye meg med å introdusere en tanke om å i hvert fall nyansere eller utvide diagnosen. Eli kan nok ha schizofrene perioder, men måten hun beskriver og formidler sine opplevelser, påpeker at sykdomsbildet kan være mer komplekst. Det er en vanlig feilaktig «folkelig» oppfatning at splittet personlighet er et tegn på schizofreni,²⁶⁰ men en del av lidelsene eller forstyrrelsene som Eli beskriver, synes jeg mer har karakter av å være en kompleks dissosiativ lidelse.²⁶¹ Schizofreni har stor innvirkning på sosial og arbeidsmessig funksjon, mens mennesker med komplekse dissosiative lidelser ofte har mer varierende fungering. I perioder fungerer de godt, men kan få plutselige og brå funksjonsfall. Det er også verdt å merke seg at dissosiative lidelser og psykoselidelser kan være komorbide hos enkelte pasienter. Dissosiativ amnesi, somatoform dissosiasjon (f.eks. når hun opplever at hodet «deler seg») og identitetsveksling finnes primært hos pasienter med

²⁵⁷ Kapittel 4 - *Kjønn*

²⁵⁸ Grimsrud, *En dåre fri*, 193.

²⁵⁹ *Ibid.*, 361.

²⁶⁰ Trude Skoglund, "Schizofreni: splittet personlighet? En studie av journalisters kunnskap og holdninger til schizofreni," Hovedoppgave ved Psykologisk institutt, (2009), <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/18479/TrudexSkoglund7.pdf?sequence=1>.

²⁶¹ Akiah Ottesen Berg, "Differensialdiagnostiske vurderinger ved schizofreni og komplekse dissosiative lidelser," Vitenskapelig artikkel, 52, no. 3 (2015), http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=438751&a=3.

(komplekse) dissosiative lidelser, mens schizofreni kjennetegnes av ukorrigerbare vrangforestillinger. I tillegg er det ikke uvanlig at disse pasientene opplever dissosiasjon i form av plutselig sanseendring eller bevegelser.²⁶² Elis vrangforestillinger er ikke *ukorrigerbare*, og min påstand er at så vel Elis oppdragelse som hennes opplevelse av kjønn vil kunne være faktorer som kan utløse dissosiasjon. Først vil jeg vise til hvordan Elis psykiske lidelser formidles gjennom romanen, og om mulig belyse min teori. Et annet aspekt jeg vil se på ved Elis sykdom, og kanskje en medvirkende «katalysator», er hennes rusmisbruk. Dernest vil jeg drøfte forholdet mellom psykisk lidelse og Elis egen opplevelse av kjønn.

3.1 Psykisk lidelse i barndommen

Allerede som seksåring beskriver Eli at «det fins hemmelige utganger fra det de kaller virkeligheten».²⁶³ Hun beskriver en innsikt og erfaring hun allerede har, som liten. Dette er også første gang hun opplever å «forlate seg selv». Det skjer i forbindelse med skoleforestillingen om Espen Askeladd, og hendelsen sammenfaller med første gang Eli «blir» Espen.²⁶⁴ Hun hører en stemme i hodet sitt som tar over og bestemmer.²⁶⁵ Espen Askeladd skal for henne være både «[e]n venn og en uvenn»,²⁶⁶ resten av livet. Familiens behandling av Eli som prinsesse er hun, som vi har sett, ikke helt komfortabel med. Hun opplever ikke seg selv «prinsesseaktig», snarere identifiserer hun seg med Espen-skikkelsen. Det er nærliggende å tro at ubehaget – et ubehag Eli ikke klarer å artikulere tydelig i så ung alder – ved å måtte være en hun ikke er, *noe* hun ikke er, skaper en dissosiering til selvet, som igjen åpner for og skaper plass til Espen. Han er nødvendig for Eli; når hun ikke kan være seg selv, slik hun er, kan Espen ta over, som en kanal, en som gestalter den Eli føler seg som. Espen er ingen «usynlig venn», han er i kroppen til Eli, samtidig og sammen med henne. Eli forteller også hvordan hun, når hun forlater kroppen på denne måten, lager grimaser med ansiktet, på samme måte som vi har sett faren gjør.

Når Eli som barn utagerer, mister hun kontrollen over egne reaksjoner når ting ikke går som hun vil eller som hun hadde tenkt. Hun forteller hvordan hun kan knuse et helt rom, og

²⁶² Ibid.

²⁶³ Grimsrud, *En dåre fri*, 16.

²⁶⁴ Ibid., 17.

²⁶⁵ Ibid., 19.

²⁶⁶ Ibid., 16.

hvordan hun ikke klarer å slutte med ødeleggelsene. «‘Hold opp med en gang, du får ikke slå, sparke, gråte og skrike, kan du ikke prate ordentlig og si hva det er’, forsøker de voksne. *Det er det jeg ikke kan. Ikke nå. Ikke ennå.*»²⁶⁷ Hun har ikke ennå et språk som er modent og dekkende nok til å forklare hva som er årsaken til de voldsomme reaksjonene og utbruddene, eller hva som er problemet. Den kraftige utageringen hennes kan tolkes som uttrykk for stor sorg og frustrasjon over ikke å få være den hun føler seg som, men hun har ikke redskapene i språket, og hun er for liten til å forstå og langt mindre artikulere det at hun ikke finner seg til rette i seg selv.

Når Eli kutter seg etter å ha knust glasset på farens bilde, er dette den første beskrivelsen av selvskading. Selvskadingen er «kamouflasje» for å unngå straff, men også for å avlede sine egne tanker. Hun blir kjørt til sykehuset. Der snakker hun med en lege som spør henne om hvorfor hun skadet seg. Når Eli ikke kan svare, vil legen at hun skal snakke med en barnepsykiater.

Etter jul går mamma og jeg til en barnepsykiater. Hun har leker og en sandkasse på kontoret sitt. Mamma forteller om skrik og gråt og fuglelyder som skjærer i ørene når jeg setter i gang. At jeg kan ødelegge et helt rom bare man snur ryggen til. At jeg tisser på meg om natten og kan bli hysterisk for ting som mamma ikke forstår.

Jeg sier ingenting. Jeg som pleier å la kjeften gå. Barnepsykiateren ber mamma gå ut, men det hjelper ikke. Jeg har ingenting å si til denne fremmede kvinnen. *Ikke om dette. Ikke om det vanskelige.* Jeg er vant til å finne på ting å fortelle, men det er ikke det kvinnen vil høre. Espen kan jeg ikke nevne. Han er jo hemmelig.²⁶⁸

Smerten Eli bærer, klarer hun ikke å formidle. Hun er ikke klar for å fortelle. «Ikke om dette».²⁶⁹ Hun forklarer ikke nærmere for leseren hva hun sikter til her – det kan være både selvskadingen, stemmen hun har i hodet, eller foreldrenes røffe oppdragelse og manglende omsorg, eller kanskje en gryende følelse av å være noe annet enn den hun er satt til å være.

²⁶⁷ Ibid., 39. (Min utheving)

²⁶⁸ Ibid., 53.

²⁶⁹ Ibid.

Alle stemmene Eli får i barndommen og ungdommen er knyttet til ulike «svakheter» i Elis psyke. Espen «tryller» bort prinsessen når han er til stede. Emil dukker opp for å hjelpe henne i situasjoner der angsten tar kontroll over henne. Han skal beskytte henne mot døden og det fryktede dødsbudskapet. Den sinte, voldelige Erik er den som leder henne til å utforske stadig mer rusmidler, og som skal beskytte henne mot å bli en kristen. Foreldrenes, særlig morens, ønske om å behandle Eli som en *snill pike*, som en prinsesse, gir grobunn for rebellen. De bryr seg lite om hva hun gjør – hun har som vi har sett ganske frie grenser –, men vil at hun skal oppføre seg «pent». Når hun ikke gjør det, som når hun mister kontrollen og skriker og slår rundt seg, straffes hun hardt. Den opprørske Eli skal tøyles. Det er nok dette som kulminerer og åpner opp for Erik, som kommer først når hun har flyttet hjemmefra.

3.2 Psykisk lidelse som voksen

Den første gangen Eli innlegges på psykiatrisk sykehus, er da hun er tjuett. Hun har flyttet fra Norge til Sverige for å gå på skrivekurs på en nordisk folkehøyskole. Hun er oppstemt. Sverige er «eventyrlandet», landet både hun og foreldrene har sett opp til. Miljøet på skolen er stimulerende; hun har aldri tidligere møtt andre som skriver eller som snakker om poesi, litteratur og film. Hun drikker sprit, røyker hasj, og – skal det vise seg – tar LSD, og sover ikke på mange døgn. Hun fremstår nok temmelig forvirret, kanskje manisk, for en av de nye klassekameratene blir bekymret for henne, og kjører til psykiatrisk avdeling med henne.²⁷⁰ Eli klarer ikke å gjøre rede for seg til legen på sykehuset, hun er desillusjonert og har hallusinasjoner:

Legen spør meg om det har hendt noe. Jeg vet ikke. ‘Fortell.’ Tankene hopper seg opp. Jeg når ikke fram til ordene. Vet ikke hva som er viktig. Den som er Eli, er liksom ikke her. Jeg har havnet utenfor meg selv. Vil bare sove. Forsvinne. Føle meg samlet. [...]

Jeg river papirduken mellom oss i små, små biter. Det er i dem ordene fins. Jeg plukker dem fra hverandre. Jeg skjelver og er urolig, reiser meg og setter meg. Dunker hodet mot bordet gjentatte ganger. Så kommer jeg på noe. ‘Jeg er flink på ski. Alle kategorier’, sier jeg. Jeg vil redde meg selv. ‘Vennen din

²⁷⁰ Ibid., 158.

her sier at du ikke har sovet på tre netter, stemmer det?’ Jeg nikker, tar opp en neve av det som har vært duken mellom oss, og stapper bitene i munnen.²⁷¹

Eli mener selv hun bare trenger sovemedisin, men vilkåret for å få det er å bli på avdelingen, og hun legges inn under «frivillig tvang». Hun er ikke veldig artikulert og meddelsom. «Det er helt fremmed for meg å prate med noen jeg ikke kjenner»,²⁷² sier hun. Men hun blir altså på avdelingen, og beskriver en adferd og virkelighetsoppfatning som indikerer at hun ikke kan ta vare på seg selv. På samme tid som hun beskriver hvordan hun ikke er *seg selv*, virker det ikke som om hun har særlig innsikt i sin egen tilstand, eller at hun betrakter seg selv som pleietrengende. Hun forstår ikke helt selv hvorfor hun er innlagt, men lurert på om det kan være for avrusing, som en annen pasient hun treffer. Hun er forvirret, og tankene hennes er usammenhengende og kaotiske:

Jeg er tvangsinnlagt på lukket avdeling. De andres indre forstyrrer meg.
Pasienter og personale beveger seg knapt, og jeg vet ikke hvem som er hvem.
Jeg beveger meg langsomt selv også. Tankene sitter fast som om de haker seg fast i hverandre for så å stokke seg. Setninger brytes i biter. Klippes i to. Alle lyder forsterkes og trenger seg på som om de bar bud om en ulykke. En vakker dag skal vi alle løsne fra alt.²⁷³

Innleggelsen er den første av mange. Som voksen er Elis psykiske helse svært ustabil, og hun tilbringer lange perioder på avdelingen. Vi får, noe kaotisk, formidlet hvordan hun flere ganger mister grepet på hverdagen og på virkeligheten. Av og til legger hun seg inn på eget initiativ, andre ganger tvangsinnlegges hun etter at venner rundt henne agerer. Vennene organiserer også «skiftordninger» seg imellom, for å passe på henne, både på sykehuset og hjemme.

Samtidig, i den samme tidsrammen, møter vi en relativt velfungerende oppleser og foredragsholder, og en vellykket forfatter og filmskaper. Hennes høye energinivå og oppstemthet har nærmest hypomane²⁷⁴ trekk. Bildet som males av henne, eller rettere; måten hun skildrer seg selv på, er ikke svart/hvitt – hun klarer å kombinere det syke med «friske»

²⁷¹ Ibid., 159-60.

²⁷² Ibid., 159.

²⁷³ Ibid., 164.

²⁷⁴ En betegnelse i forbindelse med bipolaritet. Hypomani innebærer «en mellomting mellom en manisk fase og en persons vanlige stemningsleie.» Malt, *Lærebok i psykiatri*, 464.

sider, eller, som hun sier, hun «finner store sprekker i alt det syke».²⁷⁵ Hun er kreativ og har stor produktivitet, og mye av materialet hennes produseres mens hun er syk og innlagt på avdelingen. Enkelte av møtene hun deltar på og prisutdelingene hun drar til, gjøres under permisjon fra sykehuset. En gang hun skal reise til Norge for å ta imot en pris og holde takketale i middagen etterpå – hun er ikke innlagt i denne perioden –, blir hun dårlig:

Hodet sprekker. Jeg føler hvordan halvdelene blir slitt i hver sin retning, hvordan blodet spruter ut. Det blir varmt og vått i håret. Jeg må finne en lue. Jeg har glemt den helt spesielle lua på festen. Jeg må ha akkurat den, en snowboardlue. Som beskyttelse.

Jeg ringer Tim, som har bil. Jeg kan ikke bevege meg naturlig før lua er på plass. Han svarer ikke. Jeg krabber ut i gangen og knyter et skjerf rundt hodet, tar på meg ytterjakka og går ut av leiligheten. Luften er forandret. Puter av tykkere og letter luft flyter om hverandre. Jeg kræsjer inn i dem og må holde dem unna, sikksakker meg fram.²⁷⁶

Eli sjonglerer av og til det syke og det friske, og balanserer på en skjør line. Hun klarer å hente frem «friske Eli», midt oppi alt det syke, når hun trenges. For eksempel skal hun møte produsenten for et filmmanus hun jobber med. Like før har hun fått ballen i øyet på en fotballkamp, og forklarer selv hvordan hun var i psykose.²⁷⁷ Hun er fremdeles skadet i ansiktet når hun møter produsenten, og når denne spør hva som har skjedd, selekterer Eli bort det syke:

Da forteller jeg hele historien. Jeg reiser meg opp. Merker at produsenten er med. Hun lytter, humrer, smiler. Jeg forteller bare det herlige og komiske. Ingenting om redselen, ingenting om at jeg ennå ikke har kommet ut av følelsen av å være totalt sviktet. At psykosen fortsatt ligger og slumrer. At redselen sitter i. At jeg svever i et rom blant fremmede og ikke kan nå noen jeg kjenner. Ikke kan vite om jeg drømmer eller er våken. Ikke vite om jeg holder på å dø eller er midt i livet.²⁷⁸

²⁷⁵ Grimsrud, *En dåre fri*, 376.

²⁷⁶ *Ibid.*, 233.

²⁷⁷ *Ibid.*, 225.

²⁷⁸ *Ibid.*, 226.

Eli beskriver sine tanker og opplevelser som syk på en måte som godt formidler til leseren hvordan hun opplever verden og seg selv. Når hun må «knyte et skjerf rundt hodet» før hun går ut, forstår jeg som leser hvorfor hun må løse problemet sitt på denne måten, og når hun går sikksakk gjennom luften, bruker hun bilder som gjør at jeg får en fornemmelse av hvordan det må føles.

At «hodet sprekker» eller «deler seg», og hvordan blodet spruter ut, er et bilde hun bruker flere ganger. Allerede på romanens første side introduseres vi for det. Når stemmene prater og kommanderer, må hun gjøre som de sier. «Hva skjer hvis jeg ikke gjør det? Jeg kan sprekke. Jeg går i stykker. Hodet deler seg. Hele leiligheten kan rase ut av huset som en kommodeskuff.»²⁷⁹ Når en av «guttene» gjør sin entré, tar han henne ikke helt over; hodet deler seg, som for å gjøre plass til ham. «Langsamt deler hodet seg i to like deler. Jeg hopper mellom de to.»²⁸⁰ Hun beholder seg selv, og eksisterer ved siden av guttene. Hun registrerer deres tilstedeværelse, men beholder sin egen, og er noen ganger til stede i begge «halvdelenene»: «Hodet deler seg. Det er Espen inni meg som gråter.»²⁸¹ Det virker som om hun flytter frem og tilbake i bevissthet. Andre ganger tar stemmen helt over. Spesielt gjelder det den voldsomme og brutale Erik.

Eli beskriver hvordan han kan ta over både tanke og kropp, og hun rammes av amnesi; hun vet ikke hvordan morgenen har vært, eller hvordan hun har kommet meg til arbeidskontoret. Hun tvangsinnlegges, og insisterer hun på at hun er Erik, og at legene ikke kjenner henne/ham. I går, da hun var Eli, lånte hun dressen til prins Eugen, og nå, når Erik har tatt over kroppen, vil Eli at han skal vise legen dressen. Han er helt besatt av denne dressen. Så, plutselig, kommer Elis stemme inn, og forklarer til legen at dressen ikke tilhører Erik, men prins Eugen.

Jeg må tilbake inni den, for å kunne forklare forvandlingen.

I går var jeg Eli. I dag er jeg Erik. Legen Manne tar feil. Han kjenner ikke Erik. To pleiere tar Erik under hver sin arm og løfter ham fram over gulvet, opp trappen og inn på avdelingen. 'Ikke gå fra meg', sier Erik til Elis kollega.²⁸²

²⁷⁹ Ibid., 7.

²⁸⁰ Ibid., 159.

²⁸¹ Ibid., 93.

²⁸² Ibid., 344.

Det er Erik buksene dras ned på, som legges i sengen og som får sprøyter med beroligende medisin, og det er Erik som etterpå rømmer fra sykehuset. Eli virker ikke tilstedeværende. Det er Erik som ikke kommer seg inn i leiligheten, og det er også han som oppsøker politiet senere for å få hjelp. Når politisjefen sier: «Jeg kjenner deg igjen fra avisen. Du er forfatter. Du heter Eli. Ikke Erik»,²⁸³ blir Erik usikker. Det er ikke han som har skrevet bøkene, det er Eli. Forvirringen til Eli/Erik formidles godt til leseren. Det er fremdeles Eli som er fortellerstemmen, og fokaliseringen ligger stort sett hos henne også her. Hun er den som formidler hvordan Erik tenker og reagerer, til tross for at vi får inntrykk av at hodet ikke «deles» denne gangen. Hun er ikke egentlig der – det er bare plass til Erik. Hvordan kan Eli fortelle om dette når hun ikke var «til stede»? Dette formidler det forvirrende og uoversiktlige i situasjonen. Episoden viser også godt hvor sterk Erik er, og hvor gjerne han vil ta over fullstendig. Og på samme tid får vi også her inntrykk av at Eli, i en situasjon som denne, når hun er svak, fremdeles er *sjefen*; hun forteller Erik hva han skal gjøre.

At hodet splittes, bruker Eli også til å beskrive hvordan en del av henne er frisk, og en syk. «Ett som ser dårlig og ett som ikke ser dårlig.»²⁸⁴ Det er som om hun insisterer på at den ene halvdel, den som er *henne*, er frisk. «Så mye av meg fins i hodet.»²⁸⁵

Innlagt på avdelingen oppfører Eli seg ofte voldsomt og, for en utenforstående, irrasjonelt. Når hun blir fortvilet forsøker hun å rasere omgivelsene, som da hun var barn, eller å skade seg selv. Når hun en gang blir flyttet fra enkeltrommet sitt fordi en annen trenger det mer, reagerer hun voldsomt:

Jeg er kastet ut fra det som er mitt. Det raser inni meg. Plassen min er borte. Jeg tar det nærmeste jeg ser, en stol, og slår den mot veggen til pinnene knekker. Jeg kaster meg mot døren. Hodet brister. Jeg framkaller all kraft, Espen, Emil, Erik, prins Eugen, alle må hjelpe til. Jeg må knuse skallen. Må tilintetgjøre meg. Må forandres. Espen gråter. Vi sprekker, hodet deler seg. Jeg føler hvordan blodet spruter ut. Alarmen går.²⁸⁶

Ofte når Eli utagerer får hun «hjelp» av stemmene – de gjør henne sterk. Flere ganger, når hun opplever vanskelige ting, eller overmannes av pleierne, er det Erik som «tar støyten». Han er

²⁸³ Ibid., 345.

²⁸⁴ Ibid., 81.

²⁸⁵ Ibid., 113.

²⁸⁶ Ibid., 255.

ofte den som får henne ut i vanskeligheter, men han er også ofte den som beskytter henne og selv tar straffen.

‘Ta med deg et glasskår’, sier Erik. Det går ikke. Jeg kan ikke få tak i dem, og nå er jeg ikke lenger Eli. Det er Erik som blir båret gjennom korridoren bort til rommet sitt. Legges ned på magen mens pleierne holder armene og beina hans. Han prøver å sprelle. Sykepleieren kommer, buksene dras ned og Erik får fem sprøyter i rumpa. Så rulles beltesengen inn på rommet mitt. Da har Erik forsvunnet, da er det jeg, Eli, som løftes over i den. Alene. Erik, hvor er du? Du som er så sterk. Jeg har ingen kraft.²⁸⁷

I pressede situasjoner fortsetter Eli, som vi ser, med selvskadingen hun startet med i barndommen. Når hun ikke klarer å håndtere frustrasjon, sinne eller hjelpeløshet, forsøker hun å knuse glass for å kutte seg. Frustrasjonen er ikke nødvendigvis ytre påført, snarere er det smerten inni henne som blir uhåndterlig. En gang hun går på røykerommet på sykehuset, ønsker hun kontakt med pleierne som sitter der, men de enser henne ikke. «Jeg er bare luft. [...] Jeg tar en røyk og stiller meg så ved siden av pleierne. Det oppstår en merkelig stillhet. Som om en usynlig har kommet inn i rommet.»²⁸⁸ Eli vil ha en reaksjon, og sparker til sjakkbrettet pleierne er så opptatte av. Dernest forsøker hun å knuse glassdøren ut til korridoren, men den er av uknuselig glass, så hun får ikke kuttet seg. Selvskading er kjent i psykiatrien som handlinger som har til hensikt å «reducere psykisk smerte, tristhet eller løse problemer i forhold til andre mennesker»,²⁸⁹ og Eli uttrykker godt hvordan glasset skulle være en «kanal» for å få bort smerten– at den skulle strømme ut i glasskårene.²⁹⁰

Hendelser og opplevelser i barndommen preger Eli i stor grad fremdeles som voksen. Barndommens straffemetoder dukker opp i underbevisstheten, og barndomsminner og nåtid blandes sammen i et drømmeaktig kaos, som når hun føler seg innestengt, eller når hun blir lagt i seler. Seler er personalets «sanksjon» ved flere anledninger, når hun oppfører seg «uakseptabelt» på avdelingen. I bokens siste kapittel forteller hun om en tilbakevendende drøm der hun både er legen og den som legges i seler,²⁹¹ og hun forteller hvordan reimene,

²⁸⁷ Ibid., 264.

²⁸⁸ Ibid., 172.

²⁸⁹ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 758.

²⁹⁰ *En dåre fri*, 173.

²⁹¹ Ibid., 509.

sannsynligvis både de virkelige og de metaforiske, hindrer henne. «Jeg kan drive allting videre. Men kommer ikke løs. Det er solide reimer.»²⁹²

Eli er også til tider svært paranoid. Hjemme i leiligheten føler hun seg overvåket. Hun tror politiet er på jakt etter henne, at de har vært det i et tiår, og at de vil fange henne, binde henne og hindre henne i å bevege seg fritt. «Jeg merket det i veggene. Hvordan det strålte fra hjørnet på kjøkkenet. Hvordan jeg ble iaktatt. Hvordan varme støt traff kroppen min. Nå vet de at jeg sitter her, tenker jeg og skjelver. De har overvåkningskameraer overalt.»²⁹³ Politiet «skanner» henne, mener hun,²⁹⁴ og hun tror det finnes overvåkningskameraer skjult i veggene: «Jeg vet at de lytter. Det stråler fra veggene. Det er strøm som sendes ut for å overvåke meg, kontrollere skrittene mine. Iaktta bevegelsene mine.»²⁹⁵ Hun tror de skanner tankene hennes og sender dem til moren i Norge, og at alle hører hva hun tenker.²⁹⁶ Hun, eller prins Eugen, ringer til politiet og sier hun vet de er ute etter henne, noe de selvfølgelig benekter.

Heller ikke ute føler Eli seg trygg. Hun er redd noen skal kaste en bombe.²⁹⁷ Menneskene er uberegnelige skygger som vil henne noe. De er ute etter å ta henne.

Jeg sitter på t-banen og ser hvordan de stirrer. Også de som ser ned, stirrer. De gir beskjeder seg imellom når de tror at jeg ikke hører. Alt de sier, og alt de gjør, er til for å villed meg. De kommuniserer på tegnspråk og tror at jeg ikke ser.²⁹⁸

På den annen side hevder hun samtidig ikke å være redd for det som er ute. Hun kan tvert imot føle seg trygg når hun vandrer ute langs gater og i parker i mørket, og hun låser ikke døren til leiligheten. Hun er ikke redd det som andre er redd for, som kugalskap og fugleinfluenza. Det angår ikke henne. Som hun sier: «All fare kommer innenfra.»²⁹⁹ Det er ikke verden der ute som er skummel og farlig, men hun selv. Leiligheten i seg selv føles også truende og farlig, og hun tror den vil skade og drepe henne, ved at den trekker henne mot vinduet, eller at den får henne til selv å ta livet sitt. «Gulvene bikker mot de farlige vinduene ut mot gården. Jeg bor i sjuende etasje. Vinduene drar meg til seg.»³⁰⁰ Soverommet er mest

²⁹² Ibid., 12.

²⁹³ Ibid., 414.

²⁹⁴ Ibid., 266.

²⁹⁵ Ibid., 378.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Ibid., 414.

²⁹⁸ Ibid., 231.

²⁹⁹ Ibid., 427.

³⁰⁰ Ibid., 7.

farlig, og hun har dekket helt til med mørke gardiner, for å unngå det skremmende vinduet.³⁰¹ Hun er redd for at hun skal dras ut av det ved hjelp av lufttrykket, at hun selv skal kaste seg ut, eller at hele leiligheten skal falle ut.

Egentlig er jeg alltid i fare. Ett jeg som vil forbli i verden, og ett jeg som vil kaste seg ut og miste alt. Hele leiligheten kan jo tippe ut som en skuff i en kommode. Eller jeg kan ramle ut. Ikke velge det, bare gjøre det. Fordi luften befaler det. Fallet. Jeg trekker inn hodet og strekker dirrende fram hendene og lukker vinduet. Det har ikke vært åpent på over et år.³⁰²

Eli er redd for sine suicidale «tilbøyeligheter». Hun er redd hun skal ta livet sitt uten at hun egentlig vil det, at «luften befaler det». Hun må verne seg selv. Etter at katten hennes Kiril forsvinner, beholder hun hønsenettingen hun hadde satt opp på verandaen for å beskytte katten. «Jeg har vært matmor og satt det opp så dyret skulle overleve. Nå er jeg matmor for meg selv. [...] Alle farer må feies unna foran beina mine.»³⁰³ Så redd er hun for å dø, at hun tenker på at det ville vært godt å dø fra tankene og frykten for døden; at døden kan være løsningen på dødsangsten.

Jeg vil dø. Jeg merker det så fort jeg slår opp øynene om morgenen. Jeg kan ikke leve, maler det. Jeg vil forsvinne. Jeg kan ikke være alene i leiligheten. Kan ikke spise frokost. Kan ikke skape noe. Ikke arbeide. Ikke omgås. Jeg tenker at jeg skal hoppe fra balkongen sju etasjer ned. Jeg har spart piller også, men jeg tenker å hoppe. Det skulle være så herlig å få slippe. *Slippe å være i disse tankene om å ville dø.* Slippe å være urolig for å miste kontrollen. Stemmene som maser om politiet som jager meg.³⁰⁴

Stemmene tar mer og mer plass i Eli. Hun er «innelåst i flere kropper, lag på lag med Eli og guttene.»³⁰⁵ De prater i ett, krangler med hverandre, forvirrer Eli og vil bestemme over henne. De kommanderer henne på ulikt vis til å oppholde seg bestemte steder i leiligheten og til å utføre tvangshandlinger. «Må gjøre gjentatte bevegelser med armene i kjøkkenkroken. Gjenta og gjenta slik de sier at jeg skal. Hva skjer hvis jeg ikke gjør det? Jeg kan sprekke. Jeg går i

³⁰¹ Ibid., 8.

³⁰² Ibid., 298.

³⁰³ Ibid., 327.

³⁰⁴ Ibid., 416. (Min utheving)

³⁰⁵ Ibid., 260.

stykker.»³⁰⁶ Når hun er innlagt, er stemmene spesielt tilstedeværende. Eli føler seg fortrenget av dem, kanskje spesielt Erik. Han tar over, skyver Eli ut, og tar fra henne muligheten til selv å være til stede i seg selv, i den *virkelige* verden. «*Å være der verden ikke er, er min verden. Utestengt fra meg selv*»,³⁰⁷ sier hun. Eli føler ikke hun selv kontrollerer tilværelsen – Erik står i veien for hennes bevissthet og tilstedeværelse. For eksempel glemmer han de som kommer på besøk «så fort de har gått, og ingenting har hendt».³⁰⁸ Stemmene, og da spesielt Erik, manipulerer henne, og forsøker å få henne til å tvile på hjelpen hun får i helsevesenet.

‘Du vet vel at du ikke skal stole på de på sykehuset’, sier Erik. ‘De gjør deg syk.’ Jeg prøver å lukke øynene, men det er jo ørene som er problemet. Jeg kan ikke sovne. Glaner rett opp i taket. Vil ikke at det skal være natt. ‘De gjør deg syk’, gjentar Erik. ‘De lurar deg.’³⁰⁹

3.2.1 Rus og sykdom

Elis rus(mis)bruk har vært tiltagende fra hun var temmelig ung. Hun drikker store mengder alkohol og kombinerer det ofte med andre stoffer, som hasj. Hun føler seg ofte mer oppstemt når hun drikker, men dette påvirker også søvnen hennes. «For tre dager siden drakk jeg en halv flaske sprit og røykte hasj, og jeg har ikke sovet siden. Jeg har ikke våknet opp fra rusen ennå.»³¹⁰ Dette forteller hun rett etter at hun har flyttet til Sverige, og vi forstår at hun har vært påvirket siden før hun dro dit. Dette er også «opptakten» til den første innleggelsen. Når hun blir tatt med til sykehuset, spør legen henne om alkohol og narkotika, men Eli unnlater å svare. Hun er bare trøtt og fnisete.³¹¹ Når hun legges inn, må hun ta blodprøve og urinprøve. «Jeg nekter for at jeg har røykt hasj, og sier ingenting om at jeg også har tatt LSD.»³¹²

Elis rusmisbruk står, underlig nok, i veien for å kunne få den hjelpen hun selv mener hun trenger. En gang hun selv tar kontakt med psykiatrien for å få hjelp, og ber Lolo ringe dem, får Lolo beskjed om at hun bør kaste Eli ut, og ikke kan «ta hånd om en fyllick».³¹³ I pasientjournalen kan man lese at «*[d]et synes å dreie seg om et ganske omfattende misbruk av*

³⁰⁶ Ibid., 7.

³⁰⁷ Ibid., 351. (Min utheving)

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ Ibid., 149-50.

³¹⁰ Ibid., 158.

³¹¹ Ibid., 159.

³¹² Ibid., 162.

³¹³ Ibid., 192.

*både hasj og alkohol hos en pasient med skjør personlighet».*³¹⁴ Når så Eli forventningsfull møter opp til timen hun fikk, langt frem i tid, kommer hun feil dag – hun er i en periode der hun har liten oversikt –, og ifølge journalen påvirket. Personen som møter henne journalfører møtet, og vurderer henne som en klart forstyrret jente med massivt misbruk fra tidlig i tenårene. Eli nekter selv for narkotikabruk nå, men man synes dette er vanskelig å avgjøre. «Vi kan ikke hjelpe henne herfra.»³¹⁵ Altså står rusmisbruket i veien for hjelp. Allikevel blir Eli tilbudt en ny time når hun ringer og ber om det. Denne gangen forsøker hun å overbevise doktoren om at hun trenger hjelp, men det går ikke helt som hun håper:

Jeg er så fortvilet når jeg går derfra. Jeg syns ikke at vi snakket om det som er viktig. Om smerten. Stemmene forstyrret meg hele tiden, og jeg var så forferdelig nervøs. Ville vise meg fra min beste side. Ville overbevise doktoren om at jeg trengte hjelp for å overleve. Jeg er ikke påvirket, bare redd. Nå føler jeg meg helt knust.

Når jeg kommer ut fra det lille rommet og forstår at legen ikke vil gjøre noe bortsett fra å ydmyke meg, tilrettevise meg og fare med løgner om at jeg er ruset, forsøker jeg å sparke i stykker heisdøren.³¹⁶

I psykiatrien er det kjent at rus i seg selv kan være en utløsende faktor for psykoser. Alkoholutløste psykoser, som inkluderer både schizofrenilignende og paranoide tilstander, kan kjennetegnes ved både hallusinasjoner, vrangforestillinger og unormale følelser, som intens frykt og ekstase, men uten at man er alvorlig forvirret.³¹⁷ Likedan mener man at bruk av cannabis gir øket risiko for utvikling av en kronisk psykotisk tilstand eller schizofreni, og at denne risikoen øker jo tidligere man begynner og jo mer man røyker.³¹⁸

Eli tror ikke selv at det er alkoholen eller narkotikaen som er problemet – «[d]et er bare selvmedisinering»³¹⁹ –, også et fenomen som er godt kjent i psykiatrien, ved at «personer med alvorlige psykiske lidelser misbruker stoffer for å avlaste et bestemt sett av symptomer og motvirke de negative bivirkningene av antipsykotika».³²⁰ Man kan heller ikke utelukke at «en større andel personer som utvikler schizofreni [...] [har] en forutgående periode med mer

³¹⁴ Ibid., 193.

³¹⁵ Ibid., 194.

³¹⁶ Ibid., 195.

³¹⁷ *Lærebok i psykiatri*, 594.

³¹⁸ Ibid., 601.

³¹⁹ Grimsrud, *En dåre fri*, 191.

³²⁰ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 611.

uspesifikke symptomer, og at cannabisbruk kan starte basert på disse symptomene».³²¹ Dette er derfor helt klart, etter min mening, et typisk «høna eller egget»-tilfelle: Er det rusmisbruket som gjør Eli syk, eller er misbruket en følge av, eller et symptom på, sykdommen? Jeg er av den klare oppfatning at rusen for Eli er en mestringsstrategi. Den er en følge av problemene, og ikke, i hvert fall ikke i utgangspunktet, årsaken til dem. Jeg har allerede vist hvordan Elis oppvekst var preget av uro og instabile forhold. Det er ikke uvanlig at slike tilstander fører til rusmisbruk. Dessuten vil hennes forvirring rundt kjønnsidentitet absolutt være en faktor som kan medvirke til både psykiske lidelser og «selvmedisinering». Dette vil jeg grundigere behandle i kapittelet om kjønn³²².

3.3 Psykiatrien versus Eli

3.3.1 Pasientjournalen

Når vi leser Elis pasientjournaler, skiller de seg som nevnt i form og innhold fra resten av romanen. Eli er ikke lenger forfatteren. Det er den implisitte forfatter som velger å dele dem med oss, for å utvide vårt bilde og vår forståelse, men den «faktiske» forfatteren av dokumentene er både varierende og ukjent. Journalutdragene er ikke undertegnet, og «hvem som helst» kan ha skrevet dem. Eller, som Aaslestad sier det i sin bok *Pasienten som tekst*:³²³

Skriveren lar seg bruke av mange; det tales (av flerfoldige stemmer og, nesten helt opp til vår egen tid, oftest anonymt) gjennom ham: legen, ‘avdelingen’, ergoterapeuten, voktersken, lederen på systuen, psykologer, sykepleiere, til og med gartneren i en viss periode, og selvsagt sosionomene; alle er med på å ordlegge skriveren.³²⁴

Den første gang vi kan lese i journalen, skrevet i et knapt og rapporterende språk, får vi inntrykk av en negativ undertone:

Pas kom ikke til timen i går. Vi har fått journalkopier fra Uppsala. Det synes å dreie seg om et ganske omfattende misbruk av både hasj og alkohol hos en

³²¹ Ibid., 601.

³²² Kapittel 4 – *Kjønn*

³²³ Aaslestad tar i boken for seg pasientjournaler på Gaustad sykehus.

³²⁴ Petter Aaslestad, *Pasienten som tekst : fortellerrollen i psykiatriske journaler : Gaustad 1890-1990* (Oslo: Tano Aschehoug, 1997), 30.

*pasient med skjør personlighet. Pas får selv gi beskjed dersom hun fortsatt er interessert i kontakt herfra.*³²⁵

Forfatteren av notatet er ukjent, men sannsynligvis er det ikke skrevet av en lege, for vedkommende har «[k]onferert om pas med overlege».³²⁶ Aaslestad skriver også hvordan det ikke er uvanlig at «[j]ournalskriverens stupiditet, varme, manglende dannelse, medmenneskelige respekt, selvrettferdighet, humor og selvkritikk etterlater sine spor, nær sagt uavhengig av journalens medisinske innhold»,³²⁷ og her synes jeg tonen som skinner gjennom en lite empatisk fra forfatterens side, med holdninger som ikke har Elis beste i fokus.

Eli har selv tatt kontakt med psykiatrien fordi hun håper «det skal fins et voksent og varmt menneske som vet noe jeg ikke vet. Hvordan det kan bli bra. Hva som er galt»,³²⁸ men «forhåndsdømmes», uten konsultasjon og samtale, kun basert på tidligere journaler. Faktisk omtales hun temmelig nedlatende allerede når Lolo, på Elis initiativ, ringer for å bestille timen for henne: «[Lolo] vil ikke være alene om å se hvordan jeg skjelver og stammer og går i stykker.»³²⁹ Beskjeden til Lolo er, som tidligere nevnt, at hun ikke kan ta hånd om «en fyllik» og at hun bør kaste ut Eli. «'Hun er ingen fyllik', sier Lolo.»³³⁰ Det er denne timen hun kommer for sent til. Det virker påfallende at man, så lenge man konkluderer med at man har å gjøre med en pasient med et omfattende rusmisbruk, ikke tar høyde for at dette kan påvirke evnen til å ha oversikt og å være presis. Når Eli så kommer, dagen etter avtalen, er hun selv overbevist om at hun kommer til rett tid, og er «nervøs og sprekkeferdig av håp».³³¹ Holdningen i journalnotatet om ettermiddagen samme dag, når man slår fast at Eli «kommer i påvirket tilstand» og at man «*tror faktisk ikke heller at vi kan hjelpe denne pas herfra*»³³² oser ikke av omsorg. Bruken av *faktisk* og *heller* understreker det oppgitte og restriktive i synet på pasienter som Eli.

Eli blir naturligvis skuffet over ikke å få timen hun har så store forhåpninger til, og nekter med det samme å ta imot en ny time, men ombestemmer seg, og ringer og ber om ny tid. I

³²⁵ Grimsrud, *En dåre fri*, 193.

³²⁶ Ibid.

³²⁷ Aaslestad, *Pasienten som tekst : fortellerrollen i psykiatriske journaler : Gaustad 1890-1990*, 30.

³²⁸ Grimsrud, *En dåre fri*, 192.

³²⁹ Ibid., 191.

³³⁰ Ibid., 192.

³³¹ Ibid.

³³² Ibid., 193.

journalen noteres det at «[a]ntagelig kan vi ikke tilby henne så mye»,³³³ men det bestemmes allikevel at Eli skal kalles inn på nytt.

Endelig kommer Eli til time. Det er igjen uklart hvem som forfatter journalen, om det er samme person som tidligere, eller om det er en lege, fordi det etter hvert gis en del medisinske vurderinger av henne etter konsultasjonen. Eli ber selv om å få begynne i psykoterapi, mens journalforfatterens vurdering er annerledes:

Pas gir et litt avvikende inntrykk. Er påkledd sjal og gensere og et par bluser. Sitter ikke stille mer enn noen sekunder av gangen. Plukker fra hverandre en penn. Sitter og tegner i en notatbok, ser ned i gulvet. Gir i det store og hele et motorisk urolig inntrykk. [...] Når jeg presser henne, forsøker hun å huske når og hvor forskjellige ting har skjedd, men alt blir en eneste suppe. Derimot kommer hun stadig tilbake til at hun vil ha psykoterapi. Da jeg forklarer henne at min vurdering er at hun pr i dag ikke er moden for det, blir hun ganske irritert, sier at det vet hun best selv. [...] Jeg forsøker da å forklare henne at det er viktig at hun forsøker å få litt mer struktur på tilværelsen sin. Ordne med arbeid og bosted. [...]

Vurdering: Klart forstyrret jente med massivt misbruk siden tidlig i tenårene. Nekter for at hun bruker narkotika nå, men vanskelig å avgjøre. Var klart ruset da jeg traff henne her. Vi kan ikke hjelpe henne herfra.³³⁴

Som lemperson må man kunne reagere på notatene. Påkledningen alene vil neppe kunne være tilstrekkelig symptom på sykdom, men når hun i tillegg er klart forstyrret, er urolig hele tiden, har sviktende hukommelse og ikke er i stand til å gjøre rede for seg, skulle man tro at totalbildet signaliserer en pasient med et stort behov for behandling og hjelp. Nærmest det eneste hun klarer å uttrykke tydelig, er at hun ønsker psykoterapi, men hun blir bedt om å få orden på livet og struktur på tilværelsen, noe det etter min mening er temmelig tydelig at hun ikke er i stand til på egen hånd. Rusmisbruket brukes også slik vi har sett flere ganger mot henne, som en kontraindikasjon for hjelp.³³⁵

³³³ Ibid.

³³⁴ Ibid., 194.

³³⁵ Som omtalt i avsnitt 3.2.1 – Rus og sykdom

Senere, når Eli er innlagt, får vi inntrykk av et noe strengt regime også på avdelingen:

Vil at de skal komme inn og sitte på sengekanten hennes fordi hun har angst. Nattpersonalet synes ikke de kan hjelpe henne med dette lenger og er redde for at hun skal tilvennes deres nattlige støtte. Eli vil at de i det minste skal komme inn og si god natt til henne. Avtaler at undertegnede sammen med nattpersonalet og Eli skal forsøke å forhandle og komme fram til en akseptabel situasjon der begge parter må gi og ta slik at den nåværende låste situasjonen kan brytes.³³⁶

Når man leser slike utdrag fra journalen, er følelsen av manglende empati hos det medisinske personalet påtrengende. Hvis Eli plages så av angst at hun spør om noen kan sitte på sengekanten hennes, hvorfor kan man ikke imøtekomme det ønsket? Og, når hun i hvert fall ønsker at de skal si god natt, så skal man «forhandle» slik at «begge parter må gi og ta»? Dette er, slik jeg ser det, premissene for en avtale mellom to likeverdige parter, noe en pasient og personalet på en psykiatrisk avdeling ikke er. Kan hende mener de et regime av denne typen er en nødvendig del av oppskriften for å hjelpe Eli til å bli frisk, mens jeg nok heller mer til at omsorg og empati bør være aktive ingredienser.

Som jeg har vært inne på, er diskrepansen mellom innholdet i journalen og hvordan hun selv opplever sin sykdom ofte påfallende. Som leser etableres empatien for Eli tidlig i romanen, og den negative undertonen i slike utdrag bidrar til å styrke den. Når leseren så opplever en konflikt i forhold til hvilken «versjon av sannheten» man skal tro på, forsterkes den negative undertonen i enkelte av utdragene medfølelsen med Eli, og man vil gjerne «tro» på henne.

Etter en juleferie hjemme i Norge, beskriver hun hvordan «alt virker litt lysere. Jeg er glad i å stå på ski og å treffe barna»,³³⁷ og fortsetter å beskrive, med et «nøkternt» blikk på seg selv, hvordan hun ikke liker selve reisen, fordi hun reiser mellom to hjem, noe som gjør henne både forvirret og trist. «Hjem? Holde masken. Holde pusten. Holde stemmene borte. Være meg selv og likevel ikke. Hvordan ta med seg gleden over elven? Puste ut, men ikke så dypt at det raser.»³³⁸ Som vanlig hører hun stemmene, men det er hun vant til, og tenker at hun kommer til å klare seg likevel.

³³⁶ Grimsrud, *En dåre fri*, 265.

³³⁷ *Ibid.*, 360.

³³⁸ *Ibid.*

På veien hjem skal hun innom sykehuset, bare for å hente medisiner. Fra journalen kan man lese at hun «*[er] meget urolig, går fram og tilbake i korridoren, gråter og prater umotivert. Prater med seg selv, veldig usammenhengende*».³³⁹ Hun har tegn på psykose, som hørselshallusinasjoner og frykt for stråling fra veggene. I tillegg «*vekslende [grunnstemning], gråter og ler umotivert. Prater om flere emner samtidig, og kan ikke avslutte en setning før hun begynner på den neste*».³⁴⁰ Man vurderer henne til å være akutt psykotisk og tilbyr henne innleggelse, noe hun nekter, og «*truer med å slå i stykker vinduer og dører*» hvis hun holdes på avdelingen. Hun skyggebokser og sparker i luften;³⁴¹ i det hele tatt beskrives fremtoningen hennes veldig annerledes enn det forholdsvis rolige, om enn kanskje noe rotløse, bildet hun hadde av seg selv. Det ender med vedtak om tvangsinnleggelse. Vedtaket må vurderes av en lege nummer to dagen etter for å være gyldig, og Eli forteller: «Dagen etter snakker jeg med en ny lege og får en sjanse til å komme ut. Jeg forstår ikke hvorfor jeg er innlagt. [...] Jeg snakker med prins Eugen om å gjøre et godt inntrykk.»³⁴² Den nye legen bekrefter tvangsinnleggelsen på bakgrunn av vurdering om akutt psykotisk tilstand. Eli er «*[a]ngstfyllt, oppgitt og redd*», og å vurderes til ikke å være «*i stand til å bedømme sin egen situasjon*».³⁴³ Hun forteller selv at de neste dagene er kaotiske. «Jeg får en skriveblokk og prøver å arbeide. To ganger blir jeg lagt i reimer. I en uke har jeg blåmerker på armene etter reimene. Men det står det ingenting om i journalen.»³⁴⁴ Inntrykket av journalen som ensidig og unyansert forsterkes.

Man kan undres hvordan en pasient som beskrives som så psykotisk og utilregnelig i det hele tatt kan ha minner om og gjøre rede for hva som skjedde disse dagene. Eli forteller i rammefortellingen om å «fyller hull» i historien sin. Er dette et eksempel på det? Hun formidler i dette forløpet temmelig «rasjonelt» hvordan hun snakker med prins Eugen for å gjøre et godt inntrykk. Prinsen er den som bringer Eli nærmest «seg selv», og det virker som om hun nærmest *henter ham frem*, som et aktivt valg, fordi hun trenger hans råd. For det medisinske personellet er dette utelukkende et tegn på psykose.

Det er vanskelig å se bort fra de konkrete beskrivelsene av skyggeboksing og luftslag, gråt og umotivert latter, samt uforståelig babling³⁴⁵ – alt dette er tegn som «bekrefter» legenes

³³⁹ Ibid., 361.

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Ibid.

³⁴² Ibid., 362.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Ibid., 363.

³⁴⁵ Ibid., 361.

diagnose. Til tross for dette trekkes vi mot å «tro» på Eli som mer bevisst og til stede enn det journalen formidler, eller i hvert fall å nyansere sykdomsbildet mer.

Eli har altså i ettertid lest sin egen journal og finner «hull» i den – den forteller ikke hele historien, om belteseng og fysiske skader som resultat, for eksempel. Hun synes den tegner et bilde av henne hun ikke kjenner igjen, og det er veldig ubehagelig å lese den.

Det er som et ubehagelig blikk utenfra som jeg ikke vil skal fins på trykk. Det er noen som har sett meg når jeg ikke har kunnet forsvare meg. Noen som ikke vet at jeg er Eli. En synlig og en usynlig tvilling. Den fungerende: foreleseren, forfatteren, vennen, familiemedlemmet, samfunnsborgeren. Det er noe friskt der inne som akkurat har gått i stykker. Jeg blir lei meg når det står at jeg har grått. Jeg vet ikke hvorfor jeg gråt. Jeg husker ikke. Jeg må ha vært forvirret. Det fins dager og uker jeg ikke husker i det hele tatt. Vanskelig å vite at man har vært synlig likevel.³⁴⁶

Så bekrefter altså Eli, på en måte, at det finnes perioder, dager og uker, hun ikke husker. Vi vet derfor at «minnene» i ettertid nødvendigvis er reproduisert, og nok ikke er tuftet på at hun var så mentalt tilstedeværende og våken som hun gir inntrykk av tidligere. Det virker også som om hun selv fester lit til og godtar «virkeligheten» som formidles i journalen, men fastholder samtidig at den ikke forteller hele sannheten om henne. Hun forsøker å formidle at begge sidene av henne, både den syke og den friske, er til stede sammen, men at det bare er det syke, *den synlige tvillingen*, som formidles, og hun savner at man skal se hele henne.

3.3.2 Opplevelse av og innsikt i egen sykdom

Leseren kan merke at i hvilken grad Eli synes å ha innsikt i sitt eget sykdomsbilde, er noe varierende. Journalen fyller ut med et mer komplekst bilde av henne enn det hun formidler selv. Her er man av den oppfatning at «*[p]asienten viser ingen troverdig sykdomsinnsikt*».³⁴⁷ Holdningene journalen bærer preg av er allerede drøftet, så her er det først og fremst hvordan Eli skildrer seg selv og hvordan hun opplever sykdommen sin som er tema.

³⁴⁶ Ibid., 364.

³⁴⁷ Ibid., 361.

Slik Eli skildrer seg selv *utenfra*, tegner hun til tider et bilde som er annerledes enn det hun formidler om hvordan hun opplever seg *innenfra*. Hun forteller for eksempel at hun tar kontakt med en psykolog, etter at *Riksförbundet för sexuell upplysning* har sagt at de ikke kan hjelpe henne på grunn av «for store bakenforliggende problemer».³⁴⁸ Eli lurte på om psykologen kan hjelpe henne. «Kan hun vise meg noe om meg selv som gjør at jeg får det lettere?»³⁴⁹ Når hun så kommer til psykologen, har hun vanskelig for å snakke med henne, fordi hun føler at alt hun sier til psykologen forteller denne at noe er feil med henne. «*Det synes jeg selv nemlig ikke at det er. Jeg er stolt over å være Eli.*»³⁵⁰ Eli holder tilbake historien om foreldrene, og sier at hun ikke aner hvor all uroen kommer fra. Dermed viser hun at hun er klar over at om hun forteller om foreldrene, vil det «stille dem i et dårlig lys».³⁵¹ Psykologen på sin side sier at Eli er som et fillete teppe, og at de holder på å stoppe hullene. «Spørsmålet er bare om det fins tøy nok rundt hullene til å feste tråden i.»³⁵² Både Eli og psykologen tviler av og til på det, forteller Eli, og viser med det et glimt av innsikt i at alt ikke er som det skal være. Når psykologen så foreslår at Eli skal legge seg frivillig inn på psykiatrisk klinikk en stund, forstår Eli ingenting. Hun mener selv hun er nesten frisk. Leseren ser kontrasten til den «friske» Eli når hun senere kommer tilbake, knuser en vase på venterommet og skjærer seg selv i ansiktet.³⁵³

Samtidig har vi sett at Eli selv oppsøker psykiatrien og terapeuter i perioder hun innser at hun ikke klarer seg alene. Hun forstår at noe er galt, og har tillit til at det i psykiatrien finnes noen som kan hjelpe henne å finne ut hva det er. «Jeg tror altfor mye på at noen kommer til å hjelpe meg. At det skal fins et voksent menneske som vet noe jeg ikke vet. Hvordan det kan bli bra. Hva som er galt.»³⁵⁴

Eli viser til tider større innsikt i, eller i det minste en annen side av, sin egen sykdom enn det helsevesenet har. Etter at hun fikk ballen i øyet, blir hun kjørt til akuten av to ukjente. Hun er temmelig skadet etter at glasskår fra brillene har kuttet henne opp flere steder i ansiktet, så hun må overnatte på sykehuset. Slik beskriver hun opplevelsen:

³⁴⁸ Ibid., 200.

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Ibid., 201. (Min utheving)

³⁵¹ Ibid.

³⁵² Ibid., 202.

³⁵³ Ibid., 203.

³⁵⁴ Ibid., 192.

Jeg begynner å trives. Alt er bra her inne på akutten. Jeg lukker øynene. Faller og faller, som om jeg kom fra en fest. [...] Alt er bra, og alt er vakkert. Jeg kan slappe av. Jeg forestiller meg at jeg ligger i en arkitektonisk perle. Jeg smiler. Det eneste er at jeg er så fryktelig sulten. Da ser jeg for meg hvordan en matvogn kommer rullende. Den trilles av en gammeldags sykepleier, kanskje en gladlynt søster Ratched. Med en hvit, liten kyse med rødt kors på. Vognen er fylt med lette rundstykker med mye luft i og ost på. Jeg ser for meg hvordan jeg spidder ti rundstykker på et strå, stapper det i munnen og suger i meg rundstykkene som man gjør med markjordbær.

Jeg blir plastret og sydd flere steder i ansiktet. Så trilles jeg under sykehuset i lange, underjordiske korridorer. Jeg ligger i en seng med hjul og fortsetter å skryte av hvor vakkert det er. Jeg havner på intensivavdelingen, med drypp i armen. [...]

De spør om jeg husker selve smellet, og om jeg var bevisstløs. Jeg kan ikke svare. Sier bare at jeg er interessert i arkitektur, og at det er så vakkert her. Det er i virkeligheten et veldig nedslitt sykehus.

De spør hva jeg heter, og jeg vet ikke. Jeg vet ikke hvor jeg får denne positive følelsen fra. Og alt det vakre, hvor ser jeg det? I virkeligheten er jeg forvirret og livredd [...]. Her ligger jeg, kjenner knapt igjen meg selv ... og blir tatt vare på. Ikke for hvem jeg er, men bare for ... at jeg er til, eller er ... ødelagt. Utenfor vinduet [...] kan jeg se alle hus jeg har bodd i. Til og med mitt lille koselige arbeidsrom. Jeg kan se inn på skrivebordet, og til min store glede ser jeg at mye allerede er skrevet på det spillefilmmanuset som jeg holder på med. Jeg som har hatt sånn trøbbel med det. Total stillstand. En uendelig startstrekning.

Alt virker som det går min vei akkurat nå. Jeg ser leiligheten min. Barndomshjemmet. Hagen med de krokete epletrærne. Folkehøyskolene. De lave internathusene. Så ser jeg vann. Det går i bølger, og jeg kniper igjen øynene. [...] Hjertet banker. Hvor er jeg hen? Jeg tør ikke å stille det spørsmålet. Jeg bare takker og ler. Hvorfor takker jeg hele tiden? Jeg er redd. Alt er bra, tenker jeg om og om igjen. Dette er en drøm. Snart våkner jeg.³⁵⁵

³⁵⁵ Ibid., 222-24.

Denne lange passasjen viser godt hvor desillusjonert Eli er. Hun er ikke i stand til å gjøre rede for seg, men har «god dag mann økseskaft»-svar på spørsmålene hun får, uten at dette tenner varsellamper hos pleierne. Hun er hardt skadet, men overveldes av positive følelser; alt er vakkert og alt er bra. I tillegg har hun hallusinasjoner, og ser nærmest livet sitt i revy. Og i synene har hun jobbet med ting hun i virkeligheten strever med å komme videre med. Lykken hun føler byttes snart ut med redsel. «Jeg er ikke Eli. Jeg er ikke guttene. Jeg vet ikke hvem jeg er. Bortsett fra «Ballen i øyet». Jeg er ikke lenger glad. Jeg er redd.»³⁵⁶ Eli får beskjed om at det var en lett hjernerystelse, men spør hvorfor hun da er så forvirret. «Det forstår de ikke. ‘Tenk etter, så vet du’, sier de»,³⁵⁷ og skriver Eli ut. «*At helsevesenet ikke ser forskjell på en hjernerystelse og en psykose, er jo bedrøvelig*»,³⁵⁸ sier hun selv i ettertid om opplevelsen, og viser en innsikt i egen sykdom som overgår den hun møtte på akuten.³⁵⁹

Opplevelsen av ikke å være til stede i seg selv når hun er syk, skildrer Eli svært billedlig. «Ingen vet at jeg er her. Ikke engang jeg selv. *Jeg veier ingenting i mitt eget indre.*»³⁶⁰ Hun sier også at hun ikke har vært sammen med seg selv på ordentlig, og at hun ikke vet hvem hun er, og ikke kan stole på seg selv.³⁶¹ Dette illustreres også godt med diktstrofen hun gjentar flere ganger i romanen: «Verklighet störtad / utan verklighet född»,³⁶² fra diktet *Ikaros* av Erik Lindegren.³⁶³ Det er som om hun føler virkeligheten – den hun *er* – har forsvunnet, og at den hun har *blitt* representerer den nye virkeligheten, som et «Kongen er død – leve Kongen». Sverker Göransson tolker det, i en artikkel om Lindegren, med henblikk på allergorien som har gitt navn til diktet, slik: *Ikaros* som ensom stiger «‘mot en allt klarare och klarare sol, som blir allt svalare, allt kallare’, tills han till slut bryter igenom den yttersta himlen», men i stedet for, som i den klassiske myten å styrte i havet, «föds till ett slags överklig existens».³⁶⁴

For Eli har «galskapen» blitt normalen. «[Espen] gråter med sølvguttstemmen sin og sier: ‘Velkommen til virkeligheten.’ Var det ikke velkommen til galskapen? Det har blitt samme sak. Hverdag».³⁶⁵ Det kan tyde på at Eli får større forståelse for at sykdommen, i hvert fall til

³⁵⁶ Ibid., 224.

³⁵⁷ Ibid.

³⁵⁸ Ibid., 225. (Min utheving)

³⁵⁹ Det er mulig at desillusjonen kan være påvirket av sederingen hun har fått, men siden dette avsnittet tar for seg Elis opplevelser, velger jeg å legge hennes vurdering av situasjonen til grunn.

³⁶⁰ Grimsrud, *En dåre fri*, 168. (Min utheving)

³⁶¹ Ibid., 163.

³⁶² Ibid. 23; 245; 248

³⁶³ Diktet ble utgitt i diktsamlingen *Vinteroffer* i 1954 av den svenske poeten Erik Lindegren (1910-1968).

³⁶⁴ Sverker Göransson, "Erik Lindegren (1910-1968)," Litteraturbanken, https://litteraturbanken.se/red/forfattare/LindegrenE/presentation/LindegrenE_presentation.pdf.

³⁶⁵ Grimsrud, *En dåre fri*, 23.

tider, er omfattende, og at hun forsoner seg med at det er den som utgjør hennes «fødte» virkelighet. Etter å ha betraktet andre psykiatriske pasienter på avdelingen, oppsummerer Eli for seg selv: «*Is this my people? Ja, iblant*». ³⁶⁶

3.3.3 Medikamenter og tvang

Som Simonhjell er inne på, er psykiatrikritikken i romanene tydelig, og særlig skarp er den i forbindelse med tvangsmedisinering, ³⁶⁷ og, synes jeg, frihetsberøvelse i form av beltelegging. Når Eli utagerer på avdelingen, er personalets «sanksjoner» gjentatte ganger bruk av tvang. Hun formidler hvordan enkelte opplevelser er svært skremmende, og vi får inntrykk av et psykiatrisk tvangsregime som kan være både brutalt og nedverdiggende. Flere ganger legges hun i reimer og spennes fast, noe hun har et ambivalent forhold til; på den ene siden vet vi at det vekker vonde minner om traumer fra barndommen, og hun tenker at hun nå er for stor til å bindes fast slik som da hun var liten, når moren og faren gjorde det, ³⁶⁸ men på den annen side opplever faktisk Eli noe trygt i det å være fastspent. Hun tenker at kanskje reimene holder ting på plass for henne, og beskytter henne mot seg selv og trangen til å ødelegge alt. «Kanskje er det bedre å være bundet enn å gå i stykker.» ³⁶⁹

Ikke bare beltelegges hun, men får mot sin vilje store mengder medikamenter som skal roe henne ned. Etter episoden på røykerommet, da hun sparket til sjakkbrettet og forsøkte å knuse glassdøren, får hun flere sprøyter før hun legges i beltesengen. Den store mengden medisin slår henne ut, og hun våkner ikke på to døgn. Når hun så våkner, er de fysiske bivirkningene store. Hun forteller: «Når jeg prøver å åpne øynene, er alt gjenklistret. Jeg er tørr i halsen og stiv i kjevene. Jeg kan ikke prate ordentlig, tungen er i veien.» ³⁷⁰ Hun blir naturligvis redd.

Jeg er blitt sånn, jeg er blitt sånn, farer det rundt i hodet. Jeg er stiv i hele kroppen. Jeg er blitt ødelagt og forandret. De har sprøytet i meg en permanent annerledes tilstand. [...] Jeg kommer aldri til å bli vanlig igjen. ³⁷¹

³⁶⁶ Ibid., 385. (Min utheving)

³⁶⁷ Simonhjell, ""Skrijvingen er som et hull i sykdommen": om fordoblende skrift, sjukdom, kropp og kjønn i Beate Grimstruds *En dåre fri*," 142.

³⁶⁸ Grimstrud, *En dåre fri*, 256.

³⁶⁹ Ibid., 268-69.

³⁷⁰ Ibid., 173.

³⁷¹ Ibid.

Legen ber om unnskyldning – «i tumultene som oppsto kom noen til å ta for høye doser i sprøytenes»³⁷² –, og Eli får enda flere sprøyter, nå med medisin mot bivirkningene.

Medikamenteringen, belteleggingen og andre sanksjoner føles ikke bare som fysiske overgrep, men de tar også fra henne muligheten til å jobbe. Eli har i perioder klart å produsere mye, både som forfatter og filmskaper, mens hun har vært syk, det har vært normalen mer enn unntaket, men medisinene hemmer henne. I retrospekt forteller Eli hvordan hun var så påvirket av medisiner at hun ikke klarte å skape nytt, men kun kunne prate om ting hun allerede hadde skrevet.³⁷³

Også når hun er ute fra sykehuset, må hun jevnlig tilbake for å få medisiner. Bivirkningene er plagsomme:

Jeg er stiv i hele kroppen. Skjelver. Beveger armene rart. Vet ikke hvor jeg skal gjøre av dem. Hvordan gjorde jeg det tidligere? Må også tenke på hvordan jeg går. Hvordan munnen beveger seg mellom kjevener. Det knaker rart når jeg spiser. Jeg er viljeløs. Ingenting engasjerer meg. Jeg kikker på boden jeg bygde i forfjor. Nå kan jeg ikke slå i en spiker.³⁷⁴

Hun forsøker å ta opp med legen at hun er overmedisinert, men blir nektet lavere dose. «Det ligger hele tiden en trussel om tvang bak våre samtaler. *Jeg er fri, men bare hvis jeg gjør som de sier.*»³⁷⁵

Senere, en sommer når hun tilbringer store deler av tiden på landstedet, føler Eli hun er i en god periode; hun jobber med klipping av en film og føler seg bra. «Jeg føler meg mindre stiv enn i fjor sommer. Tenker som så mange ganger før at nå er jeg bra igjen. Føler meg sterk.»³⁷⁶ Hun må fortsatt reise inn til byen, hver tredje uke, for å få depotsprøyter og hente andre medikamenter. Når hun kommer inn til sykehuset, vil ikke Erik at hun skal ta sprøyten, noe hun formidler til sykepleieren som setter den. Sykepleieren insisterer så på at Eli skal snakke med vakthavende lege, en ung mann hun ikke har møtt før. Han sender så bud på en lege som kjenner henne, og det bestemmes at hun må bli på avdelingen. Eli blir redd, og reagerer

³⁷² Ibid., 174.

³⁷³ Ibid., 376.

³⁷⁴ Ibid., 337-38.

³⁷⁵ Ibid., 338. (Min utheving)

³⁷⁶ Ibid., 399.

voldsomt. «Jeg er ikke syk. Jeg føler meg helt klar.»³⁷⁷ Hun ber dem snakke med Olof, hennes behandlingsansvarlige, som hun like før har spist lunsj med, men de vil ha henne rett opp på avdelingen, og hun blir fraktet med makt av to muskuløse sommervikarer.

Olof kommer etter hvert opp på avdelingen og prøver å snakke med legene, han sier at han kjenner Eli, men legene hører ikke på ham – de står på sitt. Legenes oppfatning av Eli stemmer overhodet ikke med hvordan hun opplever seg selv, og det opprører henne naturligvis. Hun vil bort derfra, og tilbake til arbeidet sitt. Hun føler seg som en fisk i et garn, og vet at jo mer hun prøver å komme løs, jo fastere sitter hun, men hun klarer allikevel ikke å la være å kjempe mot. «Dette er helt feil. [...] ‘Sett deg’, ropes det bak meg. Flykt, tenker jeg. [...] Jeg vil ikke ha noen sprøyter. Pleierne farer opp og fanger meg, og jeg holdes fast til det kommer flere.»³⁷⁸ Hun får fire sprøyter, journalførte, i tillegg til den hun fikk tidligere. Etter dette blir Eli helt satt ut. Når hun ringer Lolo dagen etter for å fortelle at hun er innlagt, er kroppen stiv, og hun kan knapt snakke. Bivirkningene sitter i i en uke. Når hun to dager senere får dra hjem, blir Lolo rasende: «Du var bra da du reiste herfra, nå virker du jo helt ødelagt!»³⁷⁹

Tvangsmedisineringen av en som oppfattes som frisk både av seg selv og av nære venner er opprørende, men som Eli sier:³⁸⁰ «Problemet er at psykiatrien har så svake pasientorganisasjoner. Enten er man i for dårlig forfatning, eller så vil man holde det hemmelig at man har vært innlagt.»³⁸¹ I tillegg er holdningene hos enkelte i psykiatrien, slik de formidles i denne episoden, skremmende, både for Eli og for en utenforstående leser: Mens hun bæres til rommet av pleierne, sier en av dem: «Ta sprøytene dine nå og bli som folk. Du er syk i hodet. Syk i hodet, hører du det».³⁸²

Denne hendelsen er dessverre ikke unik. En annen gang, når Eli har fått det for seg at hun må snakke med presten om strålingen fra veggene på avdelingen, og en pleier kommer med en sprøyte som skal roe henne ned, overmannes hun av flere pleiere når hun nekter. Det hele går voldsomt for seg:

³⁷⁷ Ibid., 400.

³⁷⁸ Ibid., 400-01.

³⁷⁹ Ibid., 403.

³⁸⁰ Hun sier det riktignok i en annen sammenheng, men det passer som et generelt utsagn om Elis situasjon.

³⁸¹ Grimsrud, *En dåre fri*, 431.

³⁸² Ibid., 401.

Jeg feokter med armene. Jeg må flykte for å redde meg selv. Før politiet kommer, før noen oppdager hvor jeg er. Gud, hvor er du? Jeg brytes ned på gulvet. Hardt bendes den ene armen bakover. Jeg kaster meg fram og opp. Armen holdes fast. Jeg ramler på ryggen med armen først. Au, det gjør fryktelig vondt, men jeg fortsetter å stritte imot. Smerten gjør meg enda villere. Jeg slår hodet i gulvet. Beltesengen rulles inn på rommet. Jeg løftes opp og spennes fast. Jeg kaster meg fra side til side. Det gjør vondt i den ene armen, men raseriet ligger oppå alt sammen og bedøver. En pleier setter seg med et ukeblad på en stol ved siden av sengen. Han sier ingenting.

[...] Jeg klarer ikke sovne. Etter en time blir pleieren byttet ut. Jeg sier at armen verker. 'Vi får se på den når legen kommer tilbake. Det er tre timer til.'³⁸³

Senere viser det seg at armen er brukket. Denne episoden blir et vendepunkt i behandlingen av Eli; når vennene hennes reagerer sterkt på det som har skjedd, er personalet redd for å bli anmeldt, og de går omsider med på å samarbeide nærmere med dem om Elis helse. Vennene er av den oppfatning at de kan bidra til å berolige Eli så beltelegging ikke vil være nødvendig.

3.3.4 Nettverket

For å se på Elis videre helbred og rehabilitering, er det på sin plass å presentere nærmere en viktig del av livet hennes; vennene. En håndfull av vennene Eli har i Sverige – Lolo, Lisen, Tim, Sonja og Harald –, er, i tillegg til Kristin i Norge, hennes nærmeste nettverk. Ettersom hun er redd for at familien skal vite hvordan det står til med henne, blir de et viktig familiesubstitutt. Til tross for at hun enkelte ganger forsøker å skjule for dem hvordan det egentlig er fatt med henne, kjenner de henne og sykdommen hennes godt, og viser stor omsorg for henne – «vennene slipper ikke taket».³⁸⁴ I «familien» de utgjør innehar de ulike roller: Lolo, sossen fra Stockholm, hun Eli aldri kunne tenke seg ville legge merke til henne, er tvert imot nysgjerrig på Eli, og de utvikler et vennskap som blir svært viktig. Hun er nok den næreste av Elis venner. «Enten forlater jeg deg, eller så forlater jeg deg aldri»,³⁸⁵ sier Lolo

³⁸³ Ibid., 268-69.

³⁸⁴ Ibid., 236.

³⁸⁵ Ibid., 190.

ikke så lenge etter at de har møtt hverandre, og hun blir. Vennskapet de utvikler, ligner et forhold – de bor sammen og reiser sammen, og det er sammen med Lolo Eli kjøper sommerhuset. Eli skildrer aldri seksuelle erfaringer med henne, men hun forteller hvordan Lolo får et forhold til en mann, – «Jeg merker at Lolo er betatt. Vi sitter alle tre ved samme bord ved frokosten, og jeg får følelsen av å være usynlig»³⁸⁶ –, noe som gjør Eli sjalu og usikker. Det virker imidlertid ikke som om sjalusien fremkalles av at dette føles som utroskap for Eli, men fordi hun frykter å bli ensom.³⁸⁷ Vennskapet overlever og er nært til tross for dette.

Enkelte av vennene får vi ikke vite så altfor mye om, men registrerer deres stadige nærvær. Lisen, en forfatter som er i kontorfellesskapet Eli arbeider i, er sannsynligvis en venn fra skrivekurset. Hun er en gift småbarnsmor, og er den Eli skriver og lager filmmanus sammen med når hun er innlagt, og sammen med henne drar Eli på et rockeseminar mot slutten av romanen. Lisen er veganer og mot medisiner. Hun mener medisiner bare gjør ting verre, og tenker at mye blir bedre for Eli bare hun får sove godt.³⁸⁸ Fra skrivekurset har hun også vennen Tim. Han er blant de smarteste hun kjenner. Han er ingeniørutdannet. Tidligere var han i ferd med å ta en doktorgrad i fysikk, men hoppet av, og jobber nå som oversetter. Han er distré, og «[h]an har tanker om alt. Løsninger på alt fra verdenssituasjonen til teknisk innredning i hjemmet. Han er fri i tanken, den farer i alle retninger. [...] [M]en han er ikke typen som går fra idé til handling.»³⁸⁹ Harald, i likhet med Tim, bor hos Eli i perioder når hun trenger det. Vi får ikke vite hvordan Eli har blitt kjent med ham, men han arbeider sammen med henne om klipping av filmer hun lager, og er godt sammensveiset med de andre fra skrivekurset, så mye tyder på at han også er en del av gjengen derfra. Han tilbyr Eli god omsorg gjennom god mat og gode samtaler. Sammen bygger Harald og Tim en hytte på tomten til Eli og Lolos sommerhus.

Også Sonja er en venn fra skrivekurset. Med Sonja snakker Eli mye om litteratur og egen skriving, og Sonja driver Eli lenger i skrivingen. «‘Du kan bedre.’ Hun slo papirbunken i bordet. Bestilte en konjakk til på min regning. Jeg var sur i en uke, men satte så i gang igjen. Det tok seks måneder, og det ble en mye bedre bok.»³⁹⁰ Når Eli vil skrive når hun er syk, til tross for at andre råder henne fra det, er det Sonja som tilbyr den klareste støtten. «Hun

³⁸⁶ Ibid., 228.

³⁸⁷ Jeg går noe nærmere inn på vennskapets karakter i avsnitt 4.3 - *Seksualiteten*

³⁸⁸ Grimsrud, *En dåre fri*, 235.

³⁸⁹ Ibid., 285-86.

³⁹⁰ Ibid., 293.

skriver selv og vet at man må.»³⁹¹ Til tross for at hun er gift og har en liten sønn, ber hun de på avdelingen ringe henne om Eli blir urolig, uansett når på døgnet – hun kan komme på fem minutter.³⁹² Eli forteller hvordan Sonja ofte forlater mann og barn og sitter hos henne i timevis. Hun leser og forteller historier, men kan også bare sitte taus, uten å kreve noe.³⁹³ Hun agerer og tar initiativ når Eli er syk, skjerner henne fra verden rundt, og bidrar til å få henne innlagt, og er også den som tydeligst initierer et samarbeid med avdelingen etter hendelsen med armen.

Kristin er Elis beste venn i Norge. Vi får ikke vite nærmere hvordan de har blitt venner, men Kristin har kontakt med nettverket i Sverige. Eli forteller at Kristin er «en som alltid vet på forhånd»;³⁹⁴ hun vet når Eli nesten har sluttet å spise, og hun vet det er for bråkete til å spise på avdelingen. Kristin er student med dårlig økonomi, men låner penger til flybilletten for å komme når Eli er syk. Hun «legger alt til rette og tilfredsstiller ens behov før man tror man har uttrykt dem», sier Eli, og fortsetter: «Det ligger en stille makt i dette. Jeg lar henne bestemme, slipper litt taket om min voksenalder sammen med henne. Hun er som et hjem. Et hus, en kjent seng.»³⁹⁵ Kristin inntar nærmest en morsrolle; hun setter grenser for tv-titting, for eksempel, «lurer» mat i Eli når hun ikke orker å spise, og tilbyr varme og omsorg som Eli trenger og nyter: «Det som har gått i stykker i meg, hviler i hennes nærhet»,³⁹⁶ føler Eli.

Vennene har, som det fremgår, en aktiv rolle både i innleggelse, opphold på avdelingen og tiden ute. Utviklingen er positiv, men ikke stabil. Hun har fremdeles perioder med innleggelse, men de blir kortere og sjeldnere. Etter en stund blir Eli med i tidsbegrenset «forsøksvirksomhet, en sosialpsykologisk måte å tenke på, med pasienten i sentrum og et team rundt med leger, behandlingsansvarlig og kontaktpersoner».³⁹⁷ Hun har faste personer å forholde seg til, hun bor hjemme og får pleie der, og kan besøke avdelingen når hun selv føler behov for det, om det så bare er for å spise og snakke litt. Tidligere har alt vært styrt av reglene på avdelingen – noen ganger har hun fått gå ut alene, andre ganger har hun måttet følges av venner eller pleiere, alt med meldeplikt. Den nye friheten som ligger i å bo hjemme er både litt skremmende og overveldende:

³⁹¹ Ibid., 246.

³⁹² Ibid., 270.

³⁹³ Ibid., 271.

³⁹⁴ Ibid., 246.

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ Ibid., 430.

Nå er alt åpent. Det er jeg som har nøkkelen til min egen dør. Kan lukke og åpne som jeg vil. Det er strukturløst. Ikke noen tider. Ikke noen spørsmål. Hvordan finne igjen selvfølelsen etter å ha vært tvangsbehandlet? Hvordan bruke friheten? Det er lett å bli redd og utrygg. Man må skape et nytt gulv. Nye vegger. Nytt tak. Et rom som ikke heller.³⁹⁸

Samtidig er hun oppstemt og optimistisk: «Nå har jeg det perfekt for første gang i mitt møte med psykiatrien.»³⁹⁹ Det føles trygt med pleiere som har spesielt ansvar for henne, og som lærer henne å kjenne. «Det er en unik måte å jobbe på, som gjør meg trygg og gir stabilitet.»⁴⁰⁰ I tillegg til kontaktpersonene får Eli oppfølging av ulike terapeuter, til sist den kognitive terapeuten Jonatan.

3.3.5 Kognitiv terapi

Kognitiv terapi ble først utviklet av Aaron T. Beck, amerikansk psykiater, professor ved University of Pennsylvania i Philadelphia, som opprinnelig var psykoanalytisk utdannet. Med kognitiv terapi ønsket han å effektivisere psykoterapien. I kognitiv terapi ønsker man å forandre hvordan pasienten tenker.⁴⁰¹ «Hovedtesen er, at tanker om omverdenen, personen selv og fremtiden er avgjørende for følelsesliv og handling. Ved psykiske forstyrrelser vil tænkningen være forvrænget, og de såkaldte automatiske negative tanker vil opretholde ubehagelige følelser og uhensigtsmessige handlinger.»⁴⁰²

I intervensjoner med kognitiv terapi legger man stor vekt på å utvikle en god allianse.⁴⁰³ I romanen ser vi hvordan Jonatan minsker avstanden mellom Eli og ham ved å fortelle om seg selv,⁴⁰⁴ og vise følelser tydeligere enn Eli er vant med hos andre terapeuter.⁴⁰⁵ Han er oftest tilgjengelig for henne også når han ikke jobber. En helg når han har fri, forteller Eli: «Jeg

³⁹⁸ Ibid., 390.

³⁹⁹ Ibid., 430.

⁴⁰⁰ Ibid., 339.

⁴⁰¹ Peter la Cour, "Aaron T. Beck," Gyldendal, <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=45082>.

⁴⁰² Nicole Rosenberg, "kognitiv terapi," Gyldendal, <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=107918>.

⁴⁰³ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 381.

⁴⁰⁴ Grimsrud, *En dåre fri*, 47.

⁴⁰⁵ Ibid., 97.

sms-er ham likevel. ‘Hjelp’, skriver jeg. Får et raskt svar. ‘Kjemp for livet’, står det. ‘Jeg er med deg.’»⁴⁰⁶

Med basis i relasjonen skal terapeuten arbeide med å «få pasienten til å stille spørsmål ved, og etter hvert utfordre, fastlåste tankemønstre [...] [og] undersøker sammen med pasienten alternative forklaringer».⁴⁰⁷ Jonatan har dermed en annerledes tilnærming til Elis psykiske helse enn det hun har opplevd hos andre behandlere. Sammen jobber de blant annet systematisk med døgnrytme og rutiner som et ledd i hennes rehabilitering.

Vi må jobbe med grunnstrukturen’ [sic.], sier Jonatan. ‘Søvn, hvile, jobb, venner, reiser. Skape trygghet i de små detaljene. Slå på lyset når du kommer hjem. Musikk, radio, ringe noen. Dufter, blomster, mat, te. Mosjon, rydding. Du må følge rutinene. I tillegg til det kan du gjøre krumspring, men du må ha en solid grunn å stå på.’⁴⁰⁸

«Move your ass and your mind will follow»,⁴⁰⁹ sier han, og mener at det å agere; å stå opp av sengen, å følge rutinene, er et viktig skritt på veien. Han insisterer på at de skal sitte ved kjøkkenbordet når de snakker, og legger vedkubber i sengen hennes som et visuelt og tydelig tegn på at der får hun bare være om natten. Sammen går de konkret til verks i arbeidet. De skriver ned alt de gjør og de lager lister og strategier for angsthåndtering, med problemer og løsninger, fordeler og ulemper. Hver kveld må Eli fylle ut et skjema for hvordan natten blir, og evaluere det dagen etter, begge ganger med skala fra én til ti. Alt «journalføres» i en perm.⁴¹⁰

Når Eli skriver en liste over det hun synes er vanskelig og hva hun er flink til, blir de like lange, og «det overrasker terapeuten. *Et hull i sykdommen*».⁴¹¹ Jonatan ser ikke bare *den syke Eli*, men hele, sammensatte henne, og vil at hun skal bli glad i å omgås seg selv, med «forfatteren, sportsjenta, filosofen, det lekende barnet i deg. Den sinte, den som er lei seg».⁴¹² Han tror det går an å øve på det, og har en holdning til Elis sykdom som er merkbart annerledes i forhold til hva hun er vant til. Eli forteller at legen har sagt at hun har en kronisk sykdom, men Jonatan nyanserer det: «‘Han har både rett og feil’, sier Jonatan. ‘Barndommen

⁴⁰⁶ Ibid., 230.

⁴⁰⁷ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 381.

⁴⁰⁸ Grimsrud, *En dåre fri*, 357.

⁴⁰⁹ Ibid., 305.

⁴¹⁰ Ibid., 47.

⁴¹¹ Ibid., 8. (Min utheving)

⁴¹² Ibid., 112.

er også kronisk. Det kommer an på hvordan man håndterer den. Det fins alltid en legende kraft.»⁴¹³ Med det er han den første Eli forteller om som trekker tråder tilbake til oppveksten. Jonatan vil vise at måten han og Eli arbeider på er bedre enn medisiner, og at målet er at hun skal bli medisinfri, og Eli «lukker øynene og kaster kronikerstemplet over ryggen og bak [...] [seg], der det hører hjemme.»⁴¹⁴ Sammen arbeider de for å finne et positivt fokus; å «[s]kape positive fantasiverdener og bytte angsten ut med dem.»⁴¹⁵ Når Eli fremdeles strever med å sove, har Jonatan en praktisk tilnærming, og får henne til å skrive en kontrakt om hvilke aktiviteter hun får og ikke får gjør om natten, og forsøker å unngå at hun tar mer enn den normale dosen sovemedisin. Han sier: «Du får ikke lenger åpne samtalene våre med å si hvor dårlig du har sovet. Si noe bra isteden. [...]. Si: Jeg er en jævel på å sove. Jeg kan sove.»⁴¹⁶

Jonatans holdning til hørselshallusinasjonene skiller seg også fra Elis tidligere opplevelser. Det å høre stemmer er ikke sykt i seg selv, mener Jonatan. «Mennesker har hørt stemmer til alle tider. Filosofer, vise mennesker og kunstnere.»⁴¹⁷ Når det gjelder hørselshallusinasjoner, arbeider man i kognitiv terapi med pasientens idé om at stemmene vet og kan påvirke hva som vil skje i fremtiden. Man får sjelden stemmene helt bort, men de endrer karakter, og blir mindre plagende.⁴¹⁸ «Du må begynne å ta makten over stemmene dine. De får finnes, men ikke dominere. De tilhører problemer og konflikter du hadde da»,⁴¹⁹ sier Jonatan, og Eli prøver å ikke la dem styre seg. «Prøver å lære meg ikke å lyde, ikke å lytte hele tiden. Jeg skyver stemmene fram i pannen. Der får de ligge og vente mens jeg gjør noe annet.»⁴²⁰ Jonatan mener at stemmene kom *som en nødvendighet for å overleve*,⁴²¹ og at det vil ta tid å bli kvitt dem. Primært fokus i kognitiv terapi er ikke å forebygge tilbakefall av psykotiske symptomer, men å redusere plagene de medfører og å bedre pasientens funksjonsnivå.⁴²² Jonatan forsøker å hjelpe Eli til å lære seg å leve og fungere med sykdommen. Hun forteller hvordan hun nærmest føler at hun lever i én verden når hun er sammen med folk, og må fungere, og en annen når hun er alene.⁴²³

⁴¹³ Ibid., 54.

⁴¹⁴ Ibid., 55.

⁴¹⁵ Ibid., 262.

⁴¹⁶ Ibid., 261.

⁴¹⁷ Ibid., 177.

⁴¹⁸ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 381.

⁴¹⁹ Grimsrud, *En dåre fri*, 137.

⁴²⁰ Ibid., 26.

⁴²¹ Ibid., 254.

⁴²² Malt, *Lærebok i psykiatri*, 381.

⁴²³ Grimsrud, *En dåre fri*, 112.

Jonatan er, som vi har sett, involvert og tydelig til stede i romanens nåtid, når Eli forteller sin historie. Selv om hun sier at hun og Jonatan ikke pleier å prate om det som har vært, at de ser framover,⁴²⁴ får vi altså allikevel denne fornemmelsen av at det er til ham hun «bekjenner», og han kommenterer hendelser i fortiden. Eli, som gjennom fortellingen hittil har virket å være til stede i hele sitt «kronologiske liv» samtidig, og ha vanskelig for å legge ting bak seg, blir oppfordret av Jonatan til ikke å dvele ved fortiden. «Du skal reise deg fra bordet i det lille norske huset og gå derfra. Sitte med meg i dette kjøkkenet og være voksen i stedet. [...] Nå er det på tide for deg å gå»,⁴²⁵ sier han, når hun har snakket om faren. Eli formulerer det slik:

Vi skal ikke bære noe tilbake. Vi skal puste inn øyeblikket og framtiden. Ikke prate så mye om fortiden. Vi skal løfte bort byrden. Skrelle av og la den bli liggende på veien bit for bit. Finne veier rundt. Finne rutiner. Finne veien fram.⁴²⁶

Selv om viljen til å bli frisk er stor, har Eli visse tilbakefall. Stemmene forsøker å overbevise henne om at kontaktpersonene ikke vil henne godt, at de lurer henne. Gjennom den kognitive terapien får hun hjelp til å se at det er stemmene hun ikke kan stole på, og kjenner at pleierne og kontaktpersonene vil henne vel.⁴²⁷ Stemmene kjemper for sin rett til å finnes; Emil håner henne med at hun aldri vil kunne finne frem til svarene, fordi han forbyr henne å komme dit hun kan finne dem. Han sier: «Fant du utgangen, vil vi kanskje forsvinne. [...] Du lurer på hvorfor, men det fins ikke noe svar»,⁴²⁸ men Eli tar opp kampen: «‘Jeg har tenkt å komme meg dit likevel’, sier jeg. ‘Jeg skriver, og det gjør ikke du.’»⁴²⁹ Den opprørske Erik trekker seg langsomt mer tilbake, og Eli føler seg roligere. «Jeg føler ikke like ofte de helt ukontrollerte, opphissende stemningene som han sto for. [...] Jeg har med stort slit tryllet ham bort, slik han en gang for lenge siden tryllet fram seg selv.»⁴³⁰ I romanens siste del merker vi, om enn til tider vikende, en optimistisk tone; Eli kjenner lyset tar mer og mer over for mørket:

To sirkler. En syk og en frisk. Et åttetall. En evighet av tid og liv. Jeg tegner det om og om igjen og havner i den friske sirkelen. De veier ikke like mye. Håpet og mørket. Jeg finner tilbake til hjemmet i meg selv som en fugl om våren.⁴³¹

⁴²⁴ Ibid., 364.

⁴²⁵ Ibid., 220.

⁴²⁶ Ibid., 14.

⁴²⁷ Ibid., 149-50.

⁴²⁸ Ibid., 480.

⁴²⁹ Ibid.

⁴³⁰ Ibid., 478-79.

⁴³¹ Ibid., 493.

I den tilbakevendende drømmen fra operasjonssalen, der hun selv skal «repareres», er det nå hun selv som er overlegen.⁴³² Innestengt i en togkupe, på vei fra Norge, helt i slutten av romanen, overveldes ikke Eli lenger av frykten fra barndommen – hun kjenner at hun mestrer det. Stemmene er bare som en hvisking langt borte, og hun kan tenke at de hjelper henne. Den hjemløse følelsen hun før har hatt på både frem- og tilbakereisene er på vei bort, og hun kjenner at hun er på vei *hjem*, til Sverige. «Jeg vet at jeg ikke kommer til å slippe taket på lenge. [...] Det kommer til å skje ting som jeg ikke trodde kunne skje. Jeg kommer til å vokse. *Jeg [...] vet at det er Eli som er pekefingeren.*»⁴³³

3.3.6 «Også dårer trenger input og kvalitet»

Mye kan sies om behandlingen Eli får i psykiatrien, og mye har jeg allerede sagt, men avslutningsvis må jeg få komme med noen betraktninger vedrørende helheten i sykehistorien og «systemet» av familie, venner og profesjonelle behandlere rundt Eli. Det forbeholder jeg meg å gjøre ut fra en antakelse om at dette er virkelighetsnært.

Vi har sett hvordan rusmisbruk, i stedet for å sees på som et forsøk på selvmedisinering, og derigjennom angsthåndtering og virkelighetsflukt, står i veien for å få hjelp med virkeligheten hun forsøker å flykte fra. Kan hende er dette fordi det Eli opplever ligger noe tilbake i tid. Som man kan lese i *Lærebok i psykiatri*, har det vært en tendens til at psykiatriske institusjoner avviser pasienter med rusproblematikk, og henviser videre til institusjoner for rusbehandling, selv om disse ikke har hatt mye å tilby pasienter med omfattende psykiske plager. «Pasienten blir lett den tapende part [...]. Vi må hele tiden huske på den høye komorbiditeten og ikke glemme at det er en person med flere sykdommer som behandles.»⁴³⁴ Man kan derfor bare håpe at praksis nå er annerledes enn det Eli forteller om i romanen.

I tillegg er det oppsiktsvekkende hvordan stemmene, i det Eli forteller om sine møter og samtaler med andre, utenom i samtaler med Jonatan, utelukkende blir sett på som et symptom på schizofreni og alvorlig psykose,⁴³⁵ uten tilsynelatende nevneverdig interesse for å finne de bakenforliggende faktorene. Slik jeg ser det, og som Jonatan også nevner, har de alle

⁴³² Ibid., 509.

⁴³³ Ibid., 508. (Min utheving)

⁴³⁴ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 611.

⁴³⁵ Man må selvfølgelig her ta høyde for at en roman ikke kan fortelle «den hele og fulle sannhet», og at det kan ha forekommet samtaler og journalføringer forfatteren, Eli, har valgt ikke å ta med i sin fortelling.

kommet på tidspunkt i Elis liv når hun har trengt redning fra vanskelige eller traumeskapende opplevelser. Espen «reddet» henne fra å være prinsessen hun ikke følte seg som, mens Emil kom som en redningsmann som «skjøt» prinsessen, og hjalp henne å håndtere alvorlig angst, som den for døden. Erik hjalp Eli i et annet av livets store spørsmål, og for henne et traume – religionen, mens prins Eugen, i likhet med Espen og til dels Emil, er knyttet til kanskje det vanskeligste temaet i Elis liv; kjønn.

Spørsmålet *hvem er jeg* går som en rød tråd gjennom Elis fortelling, og «queer-prinsen» er for Eli en viktig forsonende, for ikke å si livreddende, karakter. Etter min mening er det påfallende at ikke disse traumene, i særdeleshet det siste, vies plass i behandlingen av Eli. Det virker som om manifesteringene – stemmene, psykosene, raseriet –, bare skal dempes. I stedet for å lete seg frem til bakgrunnen, opprinnelsen, til sykdommen, og til det jeg klart mener må være livsnødvendig dissosiasjon, pumpes Eli full av bedøvende anti-psykosemedisin og medisiner mot de kraftige bivirkningene av dem. Sløvsinn og ro skal «reparere». Den brutale behandlingen og overgrepene som skjer i psykiatrien er sjokkerende, og man får innblikk i en form for «behandling» man knapt ante eksisterte. Direkte skremmende er det når psykiatriens oppfatning av sykdom er nærmest totalt divergerende med den til de nærmeste og pasienten selv, og når motstanden mot medisin man ikke selv føler man trenger, resulterer i doser som slår en «frisk» og velfungerende person helt ut.

Når Eli gjerne vil snakke med presten om «strålingen», slår det meg: Hvorfor kan hun ikke få lov til det, i stedet for å legges i reimer og fylles av sprøyter? Elis egen stemme lytter man ikke til – «med fasit i hånd» tyr psykiatrien til kortsiktige virkemidler. Eli setter fingeren på dette savnet av samtaler om det som er viktig for henne. Når hun på kurset om å høre stemmer får høre om andres erfaringer – en fikk stemmer under flukt, en etter seksuell trakassering, en annens stemmer er knyttet til vann –, og hvordan også de er inn og ut av psykiatrisk avdeling, berøres hun sterkt. Hun synes foreleserne snakker for mye om kaffepauser, og spør seg hvilken oppfatning av kursdeltakerne det avslører. «Hele vårt inneliggende liv har bestått av kaffepauser. Også dårer trenger input og kvalitet.»⁴³⁶

⁴³⁶ Grimrud, *En dåre fri*, 410.

3.3.7 Se meg!

Når Eli føler seg sett er hun på sitt lykkeligste. «Jeg føler meg ekstremt sterk. Jeg kjenner meg som trærne. [...] Hvor sterk og frisk kan man egentlig være? [...] Jeg føler meg sett og elsket. Ser meg selv utenfra».⁴³⁷ Hun er på fest i prins Eugens uttrykk og føler seg akseptert. Ønsket om å bli sett av andre ligger til grunn for mye av det vi har sett i både barndom, ungdom og voksenalder, og gjennom romanen uttrykker hun det ofte tydelig. Når hun drikker seg full før hun skal til konfirmasjonsundervisning, er det i et ønske om at presten og kona hans skal se henne.⁴³⁸ Spesielt inne på avdelingen er ønsket om å bli sett tydelig artikulert: «Jeg vil bli sett gjennom veggen, gjennom dyna i sengen der jeg ligger dagen lang. [...] Kan ikke noen bare se meg der jeg er? I stillheten.»⁴³⁹ Hun lurte på om hun blir nødt til å løpe i korridoren og støye for å få oppmerksomhet. Den typen oppmerksomhet får hun ofte, når hun medisineres og legges i reimer for oppførselen sin, og kan hende er det nettopp derfor hun av og til agerer som hun gjør, men det er ikke denne oppmerksomheten hun etterlyser. Det er ikke vanskelig å knytte dette til et dypt ønske om at noen skal se hvem hun *virkelig* er og hva som *virkelig* plager henne. Stemmene oppfyller ofte denne funksjonen, ser henne og gir henne mulighet til å være den hun vil være, eller den hun *er*. «Hvem vil du være nå? Jeg har øynene mine hos deg hele tiden, også når jeg ikke er her. [...] Og nå og nå. Hvem vil du være? Jeg tetter igjen gråtens utganger, og *du kan være den du vil*. [...] Hvem vil du være? Nå og nå.»⁴⁴⁰

Elis behov for å bli sett er ambivalent, for på samme tid beskytter hun seg mot blikkene utenfra. Hun er livredd for at Gud skal se henne når hun forsøker å gjemme seg for ham, men hun ønsker å være synlig for de levende.⁴⁴¹ Samtidig har hun en temmelig paranoid frykt for at moren skal se henne gjennom telefonrøret.⁴⁴² Eli vet heller ikke alltid selv hvem hun er. Hun kan kle seg som prins Eugen, men er ham ikke, og er heller ikke lenger seg selv. «Jeg ser ut som Eli, men er ikke lenger henne. Jeg er ikke prins Eugen heller [...]. Jeg vrir og vender på meg. *Hvem er jeg? Hva synes, hva er skjult?*»⁴⁴³ Behovet for å bli sett kan være trangen til hjelp for å finne ut av dette, hvem hun er. Samtidig føler hun hun må beskytte seg mot andres blikk og innsikt, og er redd andre skal se eller vite for mye, at hun skal miste kontrollen over

⁴³⁷ Ibid., 340.

⁴³⁸ Ibid., 122.

⁴³⁹ Ibid., 337.

⁴⁴⁰ Ibid., 391. (Min utheving)

⁴⁴¹ Ibid., 240.

⁴⁴² Ibid., 173.

⁴⁴³ Ibid., 482. (Min utheving)

seg selv. «[L]åste dører og vinduer, låste hender og føtter. Bare den innerste dukken går det ikke an å åpne. [...] *Alt som er meg, må trenges sammen i den lille dukken for å overleve.* Det er dette jeg har fryktet.»⁴⁴⁴ Det er som om essensen av henne må beskyttes mot verden. Er det fordi hun frykter ikke å godtas som hun er?

Eli beskriver seg selv som «[p]iken med maske for ansiktet».⁴⁴⁵ Det kan bety flere ting. Er hun *egentlig* en pike forkledd som gutt, eller sikter det til evighetsbarnet som har voksenmasken på? Det er ikke lett å avgjøre ut fra sammenhengen – begge deler er plausible forklaringer. Uansett forstår vi at det verden ser dekker over *virkeligheten*, og at hun gjerne vil at noen skal hjelpe henne å slippe den frem. «Skulpturen slumrer i steinen»,⁴⁴⁶ sier Eli, riktignok i en noe annen sammenheng, med det er en passende metafor også når det gjelder å få bli den man skal være.

⁴⁴⁴ Ibid., 269. (Min utheving)

⁴⁴⁵ Ibid., 391.

⁴⁴⁶ Ibid., 50.

4 Kjønn

4.1 «Kroppen er jegets utside»

Denne relativt omfattende gjennomgangen av Elis sykdom og hennes møte med psykiatrien, samt hennes nære vennskap, har vært nødvendig for å komme til det som er denne oppgavens primære fokus, nemlig hvordan Eli uttrykker kjønn. La oss først se på hvordan dette kommer til uttrykk i romanen, sett i lys av den tid og det samfunn Eli er en del av.

I romanens aller første setning introduseres kjønnstematikken; Eli er både et jentenavn og et guttenavn. Det skal vise seg at hun er usikker på sin egen kjønnsidentitet, allerede som liten er ikke Eli bekvem som jente. Hun føler seg av og til som jente, av og til som gutt, og av og til er hun ikke sikker på hva hun identifiserer seg som.⁴⁴⁷ Hun trives ikke i prinsesserollen hun «presses» inn i – «Hvem har bestemt at jeg skal se mer ut som en prinsesse enn den jeg i virkeligheten er?»⁴⁴⁸ spør hun seg. Hun ser at de hjemme kler henne opp og stiller henne ut for verden. Hun uttrykker også utilfredshet med *kjønnsrollen* hun er tildelt. Hun observerer hvordan broren Torvald nyter respekt på grunnlag av sitt kjønn, og Eli misunner ham. «Da vi var små, kunne folk si: ‘Der er jenta, men *der* er gutten.’ De hilste ved å slå ham på skulderen og lyttet til hva han hadde å si. Meg klappet de alltid på hodet og skrøt av det vakre håret.»⁴⁴⁹ Torvald er gjenstand for interesse på bakgrunn av *hvem* han er, og hva han har å si, mens hun kun får oppmerksomhet for sine ytre attributter, *hva* hun er, eller hva hun *har*, her det vakre håret. Hun ser opp til ham og vil være som ham, og lurere på om det hadde vært lettere for henne hvis hun var gutt. «*Er jeg en gutt?*» spør hun seg.⁴⁵⁰ Det tykke, lyse, krøllete håret blir for Eli et symbol på kvinnelige kjønnsuttrykk. Hun hater det, men er samtidig stolt av det. Det bekrefter hvem hun er *utenpå*, men ikke *inni*. Hun ser også hvordan moren elsker denne delen av henne. «Håret er som et eget lite menneske for mamma. Men snart skal det bort. Sånn at virkeligheten blir synlig.»⁴⁵¹ Håret, denne ytre, iøynefallende bekreftelsen på kjønnnet hun er

⁴⁴⁷ Da det nå tydeliggjøres at Elis opplevelse av eget kjønn vanskelig kan defineres innenfor tradisjonell kjønnsdikotomi, kunne jeg ha valgt å omtale henne/ham med det kjønnsnøytrale pronomenet *hen*. Bruken av *hen* gjør det enklere ikke å ta språklig stilling til kjønnsidentitet. Når jeg allikevel velger ikke å gjøre dette, er det fordi Eli selv omtaler seg med kvinnelig pronomen gjennom boken, og jeg vil nødig gjennom egen språkbruk tillegge Eli et standpunkt jeg ikke vet om hun selv ville ha tatt. I tillegg er bruken av kvinnelige og mannlige pronomen med på å understreke den opplevde binariteten og derigjennom forvirringen hennes.

⁴⁴⁸ Grimsrud, *En dåre fri*, 17.

⁴⁴⁹ *Ibid.*, 34.

⁴⁵⁰ *Ibid.* (Min utheving)

⁴⁵¹ *Ibid.*, 73.

tildelt, det genitale kjønn hun er født med, og som omgivelsene bekrefter og til dels forsterker, viser verden *hva* hun er (eller har), men ikke *hvem* hun er, og blir et sterkt symbol på Elis ambivalens. På den ene siden gir det henne en rolle hun ikke vet om hun ønsker seg, men på den annen side er det det eneste hun får oppmerksomhet for av «folk», og den delen av henne hun antar moren elsker mest av alt. For familien føler altså Eli seg «som en dukke»,⁴⁵² med «prinsessehår» og som stilles ut i «prinsessekjoler». Som barn opponerer hun først og fremst mot *rollen* samfunnet tildeler henne, om enn språkløst i forhold til omgivelsene, og tenker det hadde vært lettere for henne om hun var gutt. Når hun går i tredje klasse stiller hun seg selv spørsmålet «*Er jeg en gutt?*»⁴⁵³ «Du skal ikke tro de voksne ser deg [...]]. De ser bare håret. *Du er ikke den de tror*»,⁴⁵⁴ sier Emil.

Eli synes å være preget av det kjønnsbinære samfunnet rundt henne; trives man ikke som jente, er man sannsynligvis gutt, virker det som om hun tenker. Spørsmålet om hun er gutt, antar jeg altså er mer et uttrykk for ubehag ved å være jente – kanskje en følge av måten hun blir sett på, eller ikke sett, som jente –, enn et uttalt ønske om å «bytte kjønn» på dette tidspunktet. Hun vet ikke hvem hun er, og frykten hun har for å bli voksen, henger antageligvis sammen med den «kjønnsbekreftende» utviklingen som skjer med kroppen utad, særlig i puberteten. «*Kroppen er jegets utside*»,⁴⁵⁵ sier Eli – kroppen er det som viser verden hvem hun «er». Hun må innse at hun ikke lenger er et barn, og at kvinnekroppen som fremtvinger seg vil gjøre at hun tydeligere vil fremstå som kvinne for andre. Det er hun ikke forberedt på – hun vet jo ikke engang om hun skal bli kvinne. «Jeg trenger mer tid på meg.»⁴⁵⁶ Tidligere har hun kunnet utgi seg for å være gutt, og har vært lykkelig når noen har tatt henne for å være det. Nå, derimot, vil det være vanskeligere. Hun er utilpass i kvinnerollen, slik hun tolker at den skal være, og derfor er det nærliggende for henne å tenke at hun kanskje heller er gutt. Kanskje er det dette som utløser de første stemmene.

Etter hvert som hun blir eldre, tiltar uroen rundt kjønn, og når hun første gang hører om en som har «byttet kjønn», hun er ikke særlig mye eldre enn ti år gammel når hun oppdager denne muligheten, tenker hun at det skal hun også gjøre. Hun må i hvert fall få være gutt før hun kan bli voksen. «*Prinsessen skal bli prins*»,⁴⁵⁷ tenker hun, og forteller hvordan denne

⁴⁵² Ibid., 61.

⁴⁵³ Ibid., 34. (Min utheving)

⁴⁵⁴ Ibid., 61. (Min utheving)

⁴⁵⁵ Ibid., 175. (Min utheving)

⁴⁵⁶ Ibid., 118.

⁴⁵⁷ Ibid., 65. (Min utheving)

muligheten er noe hun skal gjemme dypt inni seg og tenke på nesten hver dag resten av livet. Funderinger rundt dette er tiltagende, fra hun første gang skjønner det er en mulighet og gjennom hele voksenlivet, frem til bokens nåtid. I starten er hun «offer» for et temmelig rigid kjønnsregime. På samme tid protesterer hun mot normene for kjønnsuttrykk og kler seg snart som en jente, snart som en gutt, og av og til med elementer fra begge. Hun er fri nok til å leke med og utforske kjønnsuttrykk, eller snarere: sitt eget uttrykk. Man kan si at hun *kjønnsruiser*, og beveger seg mellom ulike kjønnsuttrykk, uten at hun selv har noe omfattende begrep for det ennå. Vi kan antakeligvis plassere henne i den store «sekken» man med dagens terminologi kan kalle *trans*, eller *queer*. Hun har et sterkt behov for anerkjennelse for den hun uttrykker seg som, og viser stor glede når hun får bekreftelse. Samtidig, og med tanke på det kjønnsbinære samfunnet som standard rundt henne, har hun en nesten naiv forventning til at verden skal møte henne – eller ham – som den hun er, i det uttrykk hun viser.

Eli har altså ikke bestemt seg for *hva* hun er, kjønnsmessig, og hun «forbeholder seg retten» til å være både jente og gutt, både *Eli* og *Emil*, så å si, til tross for det hun ser ut til å oppfatte som et krav om å foreta et valg. Muligheten til ikke å være kjønnet, eller å være noe annet enn jente eller gutt, synes ikke å være til stede. Småguttestemmene hjelper henne med denne «sammensatte» identiteten ved å insistere på tilstedeværelse. Mens hun er liten, er det eneste som kreves å ha «guttete» klær og å putte det lange håret inn i lua, men gutteuttrykket blir vanskeligere når puberteten enda tydeligere «bekrefter» biologien. Eli har styrke nok til å uttrykke seg selv gjennom klær og fremtoning på en måte som bryter med det som er «vanlig». Etter hvert begynner hun å kle seg androgynt, og oppleves av enkelte som gutt, noe som gleder henne.

Jeg er fjorten. Jeg er barn og jeg er voksen. Jeg begynner å gå med avisen om morgenen for å få råd til sprit og røyk.

[...] Når jeg har gått opp en trappeoppgang, kan jeg gå over taket og ned til neste oppgang.

Der på taket treffer jeg alltid en gammel mann som sitter og drikker. [...] Han kaller meg bare gutten. ‘Du gutten’, sier han, og jeg liker det.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Ibid., 108.

I ungdomsårene tar den «guttete» siden mer og mer over. Spesielt tydelig blir dette når hun får stemmen *Erik*. Snart presenterer hun seg som Erik. Man kan tenke seg at dette krever et enormt mot, men for henne oppleves det som en eksistensielt viktig handling. Det at dette skjer på den kristne folkehøyskolen, gjør det ikke mindre modig, for slike miljøer er tradisjonelt sett ikke veldig åpne for lhbt-befolkningen⁴⁵⁹ og «annerledeshet» når det gjelder kjønn og legning.⁴⁶⁰ Allikevel, altså, tvinger dette seg frem i Eli, som et være eller ikke være. Stemmenes funksjon, nå først og fremst med Erik i spissen, er å presse og påvirke Eli til å *være seg selv*. Hun må være den hun er for ikke å gå i stykker.⁴⁶¹ Hun fortsetter å undersøke og lete etter sin kjønnsidentitet, og i denne perioden kan det synes som om hun føler seg nærmest sitt egentlig jeg i mannlig kjønnsuttrykk. Som syttenåring forteller hun:

Jeg kjenner det i hele meg, kjenner det innenfor de store sportsklærne. Lua dratt ned i panna. Jeg er gutt. Egentlig ti, men veldig høy for alderen. Veldig sterk og ekstremt ballsikker.

[...] Følelsen går gjennom hele kroppen. Jeg blir varm. Kjenner det i armene, i ryggen, i beina, i hoftene, i tissen, gutt, gutt, gutt. Går ut på gata og inn i tobakkskiosken. Kjøper tyggegummi, bare øynene syns under lua.

Damen bak disken tror jeg er en gutt. Jeg har ikke lurt henne. *Tenk at det fins et kjønn stappet ned i hver eneste kropp*.⁴⁶²

Elis kjønnsuttrykk veksler. Av og til identifiserer og presenterer hun seg som gutt – aldri som mann, for «småguttene» har som vi har sett samme alder bestandig –, og andre ganger som jente eller kvinne. Like før hun «treffer» prins Eugen, slår hun fast at hun er kvinne, selv om guttene er med henne fremdeles. Først gjennom prinsen synes ting å falle på plass i henne, – i prinsen finner hun seg selv.⁴⁶³ Virkelighetens prins Eugen (1865-1947), «kunstnerprinsen», var nok, som Eli sier, en rebell⁴⁶⁴ som sannsynligvis skilte seg noe ut i kongehuset når han ønsket å være maler, og studerte kunst i utlandet, fremfor å være prins i Sverige. Kunstnerkallet, og rollen som familiens opprører, er nok begge deler noe Eli identifiserer seg med. Allikevel er det ikke først og fremst disse egenskapene ved prinsen som tiltaler Eli, men fremtreden hans, det hun ser på bildet av ham. Han er et uttrykk for hvordan hun føler seg,

⁴⁵⁹ Lesbiske, homofile, bifile, transpersoner og interkjønnpersoner

⁴⁶⁰ Unni Langås og Paul Leer-Salvesen, "Til rette ektefolk" : holdninger til homofili og ekteskap, Portal akademisk (Kristiansand: Portal, 2011).

⁴⁶¹ Grimsrud, *En dåre fri*, 138-39.

⁴⁶² Ibid., 348. (Min utheving)

⁴⁶³ Ibid., 250.

⁴⁶⁴ Ibid., 252.

og hun kjenner seg igjen i ham. Eli har allerede merket at «noen trenger seg på innenfra».⁴⁶⁵ Hun har sluttet med den røffe «naglelooken» og har begynt å kle seg mer mandig, i smokingskjorte. Dessuten har hun en påtatt dannet oppførselen; hun strekker kroppen, grer håret og nikker høflig til folk hun møter, uansett hvem det er. Når hun så ser bildet av prinsen, som på fotografier ser både beleven og nobel ut, og samtidig sart og nesten litt feminin,⁴⁶⁶ ser hun speilbildet av seg selv; han er som henne, og hun *blir* ham.

Når Eli, i prins Eugens «skikkelse» legges i reimer og kles naken nedentil for å få sprøyte, tenker hun: «Jeg har feil kjønn. Jeg er jo prins Eugen.»⁴⁶⁷ Forvirringen blir tydelig når hun lurert på om kanskje han også har feil kjønn. For hvem er hun da? En kvinne i en mann i feil kropp? Til tross for tidvis forvirring, blir prinsen en forsonende karakter for Eli. I ham kan hun være «både prins og prinsesse».⁴⁶⁸ Fra å ha det som vel må kunne kalles en skiftende kjønnsidentitet, målt mot rammene hun forholder seg til, og et vekslende kjønnsuttrykk, klarer prinsen i Eli å kombinere de to «ytterkantene», så å si. Fra å lure på om hun er det ene eller det andre, kvinne eller mann, ser det nå ut til at hun tillater seg å være *både og*. Allikevel «henger» kjønnsdikotomien med: «Man burde leve litt i hvert kjønn så man vet hva kjønn er»,⁴⁶⁹ sier hun.

Hun slår seg ikke helt til ro i den nye «rollen» heller. Å være «både prins og prinsesse» kan virke bare som et «hvileskjær»; hun føler fremdeles hun må *velge*, at hun må være enten det ene eller det andre. Hun har denne tilbakevendende drømmen om å «bytte kjønn», men som hun selv sier: «Når jeg endelig har kommet fram til papiret der *jeg får spørsmålet om hvilket kjønn jeg vil bytte til, så vet jeg ikke.*»⁴⁷⁰ Hun klarer ikke å bestemme seg for hvilket, og skriver bare et spørsmålsteget. Vil hun bli mer maskulin eller mer feminin? Fantasien, eller drømmen, om å «bytte kjønn» har altså endret seg i løpet av årene. I starten er det en somatisk jente, med mannlig kjønnsidentitet, som har en fantasi om å «bytte kjønn», eller gjennomgå *kjønnsbekreftende behandling*, for at kroppen skal samsvare med identiteten. Etter hvert, slik vi ser av sitatet over, uttrykker hun fremdeles dette ønsket om å «bytte

⁴⁶⁵ Ibid.

⁴⁶⁶ Nrk, "Prins Eugen - kunsten og livet," nrk.no, <https://tv.nrk.no/program/koid36007416/prins-eugen-kunsten-og-livet>.

⁴⁶⁷ Grimsrud, *En dåre fri*, 256.

⁴⁶⁸ Ibid., 264.

⁴⁶⁹ Ibid., 367.

⁴⁷⁰ Ibid., 75. (Min utheving).

kjønn», men hun vet ikke til hvilket. Det er vel slik at skal man bytte *til* noe, må man vite hva man skal bytte *fra*, og det synes det ikke som om Eli vet på dette tidspunktet.

Selv om prinsen av og til «overtar» Eli, virker det allikevel som om hun er der, ved siden av og sammen med ham, som om han er en medsammevoren kamerat som lar Eli beholde selvbevisstheten. De har en slags sameksistens, som tillater både det kvinnelige og det mannlige å være til stede samtidig. «Dameguttene», kaller Eli dem, slik de går, «hånd i hånd». Hverken dame eller gutt, men en tilstedeværelse av begge deler. Eli identifiserer seg ikke lenger «bare» som kvinne; for henne er kroppen nå mer et «redskap» enn en kjønnstadsfestelse, slik den fremsto tidligere. Den synes ikke å ha noen seksuell funksjon for henne,⁴⁷¹ og hun tenker heller ikke at andre kan oppleve den slik.

En episode viser dette tydelig. Hun er ute og løper med Mats, en av kontaktpersonene sine. Underveis i joggeturen blir Eli varm, og hun får lyst til å bade i vannet de løper langs. Hun fleiper til Mats at hun vil kle av seg. Hun tenker at det ikke spiller noen rolle for ham hvor mye hun kler av seg. Mats løper videre, og når han kommer tilbake etter litt, har Eli kastet seg naken ut i vannet, men har rukket å kle på seg igjen. Etter dette vil han ikke løpe med henne mer. Han forteller at han ikke likte det, noe han trodde hun visste, og at han kunne mistet jobben. Det hadde ikke Eli forstått. Hun var varm og ville bade, og tenkte ikke på at en naken kvinnekropp sammen med en mannlig pleier kunne oppleves upassende, noe hun etter hans reaksjon innser: «Jeg er en voksen kvinne. Ikke den jeg føler meg som, *kjønnsløs.*»⁴⁷²

Kroppen rommer flere ulike personligheter, men passer sjeldent helt, og for Eli blir den feil. Den oppleves på mange måter, kan det se ut som, ikke som en del av hennes identitet. Den har motarbeidet henne over så lang tid, og ved så mange anledninger, at hun har fått et distansert forhold til den. Behandlingen hun opplever på avdelingen, der «hvem som helst» med makt kan dra ned buksene, blotte underliv og rumpe, for å sette sprøyter, påvirker også dette distanserte forholdet til kroppen, og vil antakeligvis alene kunne være årsak til en slik dissosiasjon. Kroppen oppleves ikke bare som hennes, men blir en fremmedgjort del av henne, noe hun ikke selv alene har kontrollen over.

Fremdeles har Eli ikke funnet noen å speile seg i, noen som er som henne, og derfor er hun fremdeles av den oppfatning at hun på et eller annet tidspunkt må velge hva hun vil være.

⁴⁷¹ Dette ser jeg nærmere på i avsnitt 4.3 - *Seksualitet*

⁴⁷² Grimrud, *En dåre fri*, 450. (Min utheving)

Ettersom hun ikke helt finner sin plass på noen side av denne, for henne, tydelige dikotomien, utforsker hun hva det vil si å være enten mann eller kvinne:

Kvinner er bedre sjåførere, dårligere syklister, bedre kokker i hverdagen, dårligere sjakkspillere, bedre til å simultantolke, dårligere til å skaffe seg høyere lønn, bedre ledere. Dårligere til å pakke bilen. Ikke noe generelt gjelder for meg. Ikke noe generelt burde gjelde for noen. Kvinnelige forfattere. Kvinnelige mennesker.⁴⁷³

Hun finner seg ikke til rette i den snevre kvinnerollen, det *typisk kvinnelige*, og hun identifiserer seg heller ikke som mann. Ettersom hun ikke føler seg hjemmehørende i noen av «kategoriene» hun føler valget står mellom, føler hun seg altså kjønnsløs.⁴⁷⁴ Fraværet av kvinnelige og mannlige egenskaper fratrar henne muligheten til å oppleve seg *kjønnet*. At dette er grunnen til at Eli føler seg kjønnsløs er min tolkning ut fra sammenhengen – det er naturligvis mulig at hun ville identifisert seg som kjønnsavviser, om hun kjente muligheten.⁴⁷⁵

Senere ser vi at hennes androgyne side blir tydeligere, og at hun tenker om seg selv at hun er begge deler. I en nyttårsmiddag med venner sitter de fem stykker rundt bordet. «To kvinner og to menn, og så meg. [...] Vi er like mange menn som kvinner. Tre, tre. Jeg kan deles. Eli både-og. [...] Jeg er den androgyne som passer til alle. Eller passer ikke helt til noen.»⁴⁷⁶ Allikevel er hun ikke tilfreds og slår seg ikke til ro med seg selv i sitt androgyne jeg. Det virker som om hun savner en avklaring, savner det å høre til i en forhåndsdefinert gruppe. «Jeg vil bytte kjønn»,⁴⁷⁷ tenker hun fremdeles, og skriver det så de andre ser, når de skal sende rislamper opp i natten ved midnatt. «Skriver ikke til hvilket. Det skal bli en overraskelse. Også for meg.»⁴⁷⁸ Som vi tidligere har vært inne på; skal man bytte *til* noe, betinger det at man vet hva man vil bytte *fra*, og hva eller hvem hun er, vet Eli ennå ikke. Først på romanens siste sider ser det ut til at hun finner en «kjønnskategori» der hun kan være som hun er, blant sine like. Vokalistene i et band hun møter på rockeseminalet hun er på viser henne at det finnes andre som heller ikke «passer inn» i tradisjonelle kategorier:

⁴⁷³ Ibid., 482.

⁴⁷⁴ *Kjønnsløs* er ikke terminologi innenfor felt som forsker på kjønn, ettersom det konnoterer «impotens», og man bruker i stedet *kjønnsavviser* eller *kjønnforkaster*. Allikevel; jeg velger i denne sammenheng å bruke det, da dette er ordet Eli selv bruker om det at hun ikke føler seg kjønnet.

⁴⁷⁵ Å være kjønnsavviser er et tema i avsnitt 4.2.2 – *Enten-eller, begge deler eller ingen av delen?*

⁴⁷⁶ Grimsrud, *En dåre fri*, 481.

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ Ibid.

Først trodde jeg hun var mann. Hun har kortklippet hår, skyggelue og svart T-skjorte. Hun sier at hun er *in between mann og kvinne*. Verken King eller Queen, men Queeing fighter. 'Det er det mange som er', sier hun, og bytter utseende fra mann til kvinne med et stort smil som dekker hele ansiktet.

'Sikkert', svarer jeg og tenker: Kanskje også jeg.⁴⁷⁹

Opplevelsen blir viktig for Eli. «Jeg er androgyn, tenker jeg fornøyd.»⁴⁸⁰

Vi får altså gjennom hele Elis fortelling innblikk i en kjønnsidentitet som først er både søkende og forvirrende, for så å være gjenstand for en lang utforskning av henne selv, der hun av og til lander på at hun er kvinne, andre ganger gutt, og der hun, de gangene hun kjenner at hun er «begge deler» ikke klarer å slå seg til ro med det. Det kan se ut som om hun er helt avhengig av å speile seg i en annen, en som utstråler en trygg identitet, uten å føle at man må ta et valg, for å kunne slå seg til ro med seg selv som hun er. Optimismen som lyser i bokens siste linjer gjør at vi tror Eli endelig har funnet ro i seg selv, og at det skal gå bra med henne. Disse to tingene er til det siste knyttet fast sammen.

4.2 Psykiatri og kjønnsforvirring

For leseren er det påfallende at Elis opplevelse av kjønn, slik vi har sett det formidlet flere ganger i romanen, ikke i noen grad, i hvert fall ikke som det fremgår, vies interesse i hennes «sykdomsbilde» og behandling i helsevesenet. Schizofrenidiagnosen hun tildeles synes å få fokus alene. Jeg forsøker ikke å heve over tvil at Eli er psykisk syk. Dette «bekreftes» ikke bare av journalutdragene, men også av hennes egne beskrivelser av adferd, forvirring og irrasjonell virkelighetsoppfattelse. Stemmene, *hørselshallusinasjonene*, som tar så stor del i livet hennes, vil for mange fremstå som «klassiske» symptomer på schizofreni. Den folkelige oppfatningen at man nærmest kan sette likhetstegn mellom multiple personligheter og schizofreni henger nok igjen i mang en leser. Eli, på sin side, er ikke enig i diagnosen. «Hvorfor fortsetter dere så iherdig å kalle meg schizofren? Jeg kjenner meg ikke igjen i deres beskrivelser av meg. De er skrevet av leger som ikke kjenner meg.»⁴⁸¹ Det er naturligvis ikke

⁴⁷⁹ Ibid., 506. (Min utheving)

⁴⁸⁰ Ibid., 509.

⁴⁸¹ Ibid., 373-74.

uvanlig at en syk pasient bestrider diagnosen som tildeles, men basert på hva vi har sett om sammenhengen mellom kjønnsopplevelse og spaltning i flere personligheter, vil man kunne hevde at det hadde vært på sin plass med en utredning av dette før en så begrensende diagnose stilles.

Det er nemlig slik i psykiatrien, slik den fremdeles praktiseres i Norge, at schizofreni er en kontraindikasjon på transseksualisme og kjønnsinkongruens som diagnose, i henhold til *Lærebok i psykiatri*.⁴⁸² Det er for meg både forbausende og bedrøvelig å lese at det er slik, men her og nå forholder jeg meg til dette. Man hevder at begge diagnoser – for man holder også fast på at kjønnsidentitetsforstyrrelse [sic.]⁴⁸³ og transseksualisme *er* psykiatriske diagnoser –, krever at man ikke kan påvise alvorlig psykisk lidelse, f.eks. schizofreni som årsak.⁴⁸⁴ Dermed kan man anta at schizofrenidiagnosen står i veien for å undersøke nærmere om stemmer og øvrig adferd er knyttet til kjønnsforvirring. Jeg søker i oppgaven å påvise at Eli er trans og at kjønnsinkongruensen hennes, eller manglende samsvar mellom kjønnsidentitet og (ytre) kjønnsorgan,⁴⁸⁵ er en viktig påvirkende faktor til sykdommen hennes. Hun opplever selv et misforhold mellom sitt genitale kjønn, eller *forplantningskjønn*, slik kroppen ser ut, og det kjønn hun opplever å være, men, som hun selv sier:

Funderingene mine om kjønnsbytte har aldri blitt tatt på alvor. [...] Jeg har gått i så mange terapier, men det har aldri blitt utredet. Jeg pleier å nevne det når jeg er forvirret. På sykehuset sier de at det ikke i noe tilfelle kunne ha kommet på tale med en slik utredning. 'Du er for syk.'⁴⁸⁶

Psykisk sykdom sees altså på som et hinder for å utrede kjønnsinkongruensen, i stedet for som et uttrykk for smerte og en følge av ikke å møte forståelse og aksept for «kjønnsfunderingene» sine. «Kjønn dreier seg blant annet om tilhørighet. [...] [O]mgivelsene [må] kunne speile og bekrefte individene. *Det er i mangelen på bekreftelse at smerten utvikler seg,*»⁴⁸⁷ understreker sexologene. Det er et betimelig spørsmål om Elis forvirring er et av sykdommens symptomer, eller om det snarere er den manglende forståelsen og speilingen i samfunnet som gir grunnlaget for den psykiske lidelsen. Vi har sett hvordan hun møter liten forståelse for at hun ikke vil være «prinsesse». Espen kan slik sees på som seksåringens dissosiering fra rollen hun

⁴⁸² Malt, *Lærebok i psykiatri*.

⁴⁸³ Se i avsnitt 4.2.1 – *Kjønnsidentitet som diagnose* om at dette begrepet ikke lenger benyttes.

⁴⁸⁴ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 658.

⁴⁸⁵ Når ens kjønnsidentitet ikke samsvarer med ytre kjønnsorgan. Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*.

⁴⁸⁶ Grimsrud, *En dåre fri*, 367.

⁴⁸⁷ Benestad og Almås, *Kjønn i bevegelse*, 12-13. (Min utheving)

pålegges. Store deler av Elis psykiske sykdomsbilde, slik det formidles, går på nettopp dette; hvem hun *er* og hvem eller hva samfunnet oppfatter og behandler henne som.

4.2.1 Kjønnssidentitet som diagnose

Dette, at helsevesenet Eli selv tar kontakt med, fordi smerten blir for stor, ikke tilbyr hjelp til å utrede kjønnsforvirringen, men faktisk lar den stå i veien for hjelpen hun trenger, fremstår for meg som leser som underlig. Derfor er det i første rekke interessant å se på hva psykiatrien sier om kjønnssidentitet og -inkongruens, tidligere kalt kjønnssidentitetsforstyrrelse, og videre å sammenligne blant annet med sexologien. Innenfor disse feltene råder det uenighet hva gjelder forståelsen for og behandlingen av dette, og der spørsmålet om hvorvidt man har behov for psykiatrisk diagnostisering er en viktig del av diskusjonen.

Lærebok i psykiatri definerer transseksualisme slik: «[E]n voksen person [som har] et ønske om å leve og bli akseptert som tilhørende det motsatte [sic.]⁴⁸⁸ kjønn med et samtidig ønske om å endre på kroppen [...] slik at denne får det ønskede kjønnets utseende.»⁴⁸⁹ Elis ønske om å «bytte kjønn» er en tydelig markør for en slik «diagnose»⁴⁹⁰, og om man så nærmere på dette og gav det en mye større rolle i behandlingen, ville man som nevnt etter min mening finne et viktig premiss for utviklingen av sykdommen.

I diagnosesystemet DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), var kjønnssidentitetsforstyrrelser (*gender identity disorders – GID*) et begrep som ble brukt i 4. utgave, men DSM-5, som kom i 2013, innfører i stedet *kjønnsinkongruens* og *kjønnsdysfori*.⁴⁹¹ Man har altså gått bort fra disorder eller forstyrrelse som betegnelse for tilstander der kropp og identitet ikke samsvarer.⁴⁹² Frem til nylig har ICD 10 (International Classification of Diseases and Related Health Problems) fra 1992 vært det andre gjeldende internasjonale diagnosesystem. I ICD 10 holder man fremdeles fast på *gender identity*

⁴⁸⁸ Begrepet «det motsatte kjønn» anvendes flere steder i *Lærebok i psykiatri* Malt, *Lærebok i psykiatri*.. Begrepet indikerer kjønnsbinaritet, og når man bruker det, kan man gå ut fra at det gjenspeiler en dikotom kjønnsforståelse. En slik binær deling bestrides av andre fagfelt. I avsnittet *Enten-eller, begge deler eller ingen av delene?* ser jeg nærmere på en ny forståelse av kjønn.

⁴⁸⁹ Ibid., 658. (Min fotnote).

⁴⁹⁰ Jeg ønsker å understreke at man ikke innen alle fagfelt er enige i at dette nødvendigvis er en diagnose.

⁴⁹¹ «Dysfori betyr ubehag, og kjønnsdysfori er ubehag ved at kroppens kjønn (anatomisk kjønn) og egen opplevelse av kjønnssidentitet ikke matcher». Janneke van der Ros, "Kjønnsdysfori," *Store medisinske leksikon* (2014).

⁴⁹² Det er verdt å merke seg at i *Lærebok i psykiatri*, 3. utgave, 2. opplag, utgitt i 2014, etter at DSM-5 kom ut, benytter man fremdeles begrepet kjønnssidentitetsforstyrrelse.

disorders. Det er vanskelig å opponere mot internasjonale, innarbeidede diagnosesystemer som dette, og sant å si er det heller ikke innenfor rammene av en oppgave i litteratur. Allikevel slår den tilbakevendende «høna eller egget»-tanken meg: Er kjønnsinkongruens i seg selv *sykt*, eller er det vanskene man møter forbundet med hvordan dette uttrykkes som skaper sykdom? Eller, sagt på en annen måte: Er man «forstyrret», eller er problemet snarere at man forstyrrer? Imidlertid lanserte WHO i juni 2018 ICD 11. Her flyttes kjønnsinkongruens ut av kapittelet for mentale forstyrrelser og til et nytt og eget kapittel om tilstander med betydning for seksuell helse,⁴⁹³ noe som vel er et tydelig tegn på at også psykiatrien går i retning av å «friskmelde» inkongruens per se. Diagnosegruppen *kjønnsidentetsforstyrrelser* forsvinner altså, men *kjønnsinkongruens* innføres som ny diagnose. Å diagnostisere kjønnsinkongruens kan av mange oppleves som problematisk, men ifølge Anne Kveim Lie og Ketil Slagstad, begge leger, har «arbeidsgruppen i ICD-11 - med støtte fra mange aktivister - besluttet at det er viktig å beholde en diagnose, ikke minst fordi diagnoser utløser rettigheter, som helsetjenester og trygdeytelser»,⁴⁹⁴ og artikkelforfatterne hevder en slik diagnostisering «bereder grunnen for at flere med ulike kjønnsidentiteter bør få tilgang til kjønnsbekreftende behandling».⁴⁹⁵ I en kommentar til Lie og Slagstad skriver Bjørn Hofmann, professor ved Institutt for helsevitenskap ved NTNU at «sykdomsklassifiseringer og diagnosesystemer [reiser] grunnleggende spørsmål om hva som er sykdom».⁴⁹⁶

Til tross for debatten om diagnostisering, er endringen gode nyheter for mange. Allikevel; det vil ta tid å innføre ICD-11 i Norge. Ifølge Direktoratet for e-helse skal publiseringen av ICD-11 gi medlemslandene mulighet til å begynne planlegging av innføring. Å innføre ICD-10 tok fem til syv år. Endringene til den ellefte utgaven er mer omfattende, og man kan derfor anta at det vil ta enda lenger tid.⁴⁹⁷ I praksis vil derfor antageligvis den forrige utgaven være gjeldende en stund. I drøftingen her velger jeg derfor å forholde meg til ICD-10, der kjønnsinkongruens fremdeles betraktes som en psykisk lidelse.

Sexologien sier om denne typen «sykeliggjøring» at de fleste som arbeider i helsevesenet ofte bare har møtt transpersoner i situasjoner der deres kjønnsidentitet har vært forbundet med

⁴⁹³ WHO, "ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics," red. (ww.icd.who.int: World Health Organization, 2018).

⁴⁹⁴ A. K. Lie og K. Slagstad, "Diagnosens makt," *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* 138, no. 11 (2018).

⁴⁹⁵ Ibid.

⁴⁹⁶ B. Hofmann, "Identitetens sykdom og sykdommens identitet," *ibid.*, no. 12.

⁴⁹⁷ Direktoratet for e-helse, "Kodeverket ICD-10 (og ICD-11)," Direktoratet for e-helse, <https://ehelse.no/standarder-kodeverk-og-referanse katalog/helsefaglige-kodeverk/kodeverket-icd-10-og-icd-11#utvikling-av-icd-10-og-icd-11>.

smerte. Dette kan derfor være årsaken til at man oppfatter at kjønnsidentiteten er årsaken til smerten og dermed *er* en sykdom eller forstyrrelse. På den annen side finnes fenomener som transvestisme og transseksualitet også hos mentalt velfungerende mennesker. De problemer og utfordringer som er knyttet til kjønnsidentitet er vanligvis forbundet med *minoritetsstress*; manglende aksept i omgivelsene, og derigjennom manglende bekreftelse på den man en er.⁴⁹⁸

Tilbake til psykiatrien, ettersom den ser ut til å være «målestokk» for sykdom i denne romanen, i den forstand at det i hovedsak er psykiatrien Eli er i kontakt med i sin søken etter hjelp. Med utgangspunkt i det vi har sett, at transseksualisme er en *sykdom*,⁴⁹⁹ og at den ikke kan opptre samtidig med schizofreni, er det betimelig, styrket av den innsikten leseren får i Elis kjønnsforvirring, å gjenta spørsmålet om det faktisk er schizofrenidiagnosen som er feil, og at hennes psykiske lidelse, slik den formidles, er resultatet av mange års undertrykkelse av kjønnsidentitet (eventuelt at hun er en kjønnsinkongruent person med en schizofren lidelse). Uansett er det slik at Elis psykiske lidelse står i veien for hjelp med opplevelsen av kjønnsinkongruens. Tydeligst blir det når Eli tar kontakt med *Riksförbundet för sexuell upplysning*, men ikke engang der får hjelp på grunn av sine «for store bakenforliggende problemer»,⁵⁰⁰ og skyfles videre til psykiatrien som *heller* ikke kan (eller vil?) hjelpe.

Psykiatriens «sykeliggjøring» av trans- og inkongruensformer, å karakterisere det som mentale lidelser, protesteres det i andre felt mot. I *Sexologi i praksis*⁵⁰¹ kan man lese at denne protesten begynner å nå frem til folk flest, og også til en viss grad til politiske og lovgivende myndigheter.⁵⁰² Som vi har vært inne på, går ICD-11 langt i å avpatologisere kjønnsinkongruens, og å heller vende oppmerksomheten mot medfølgende problemstillinger, noe det vel kan tyde på at Elis plager kan tenkes å være; «følgesykdommer», ikke i en komorbid forstand, men som et *forsvarssystem* – et resultat av at hun ikke opplever å bli sett og å få tilhørighet som den hun er.

⁴⁹⁸ Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*, 217-18.

⁴⁹⁹ Også forfatterne av kapittelet «Seksuelle lidelser og kjønnsidentitetsforstyrrelser» i Lærebok i psykiatri, Ira Hebold Haraldsen og Ulrik Fredrik Malt, er av den oppfatning at «transseksualisme nok mer er en biologisk variant som ikke burde klassifiseres som en psykisk [...]». Malt, *Lærebok i psykiatri*, 659.

⁵⁰⁰ Grimsrud, *En dåre fri*, 200.

⁵⁰¹ Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*.

⁵⁰² *Ibid.*, 165.

4.2.2 Enten-eller, begge deler eller ingen av delene?

Vi kan regne med at Eli er født på 60-tallet, og at mye av det hun forteller om ligger tilbake til før millenniumsskiftet, og at det gjenspeiler et samfunn og en kjønnsforståelse som, heldigvis, vil jeg si, ikke lenger er enerådende. I den senere tid, og særlig i de siste tyve årene, har kjønnsdikotomien blitt utfordret på mange plan i samfunnet, og *kjønn* og *kjønnsforståelse* har endret seg. Det må skytes inn at Eli er ti år den første gang hun i det hele tatt hører om en som har «byttet kjønn» –hun leser om utforkjøreren Erika som nå er Erik – og dette er såpass av en «raritet» at det skrives om i ukebladene. Når det gjelder somatisk kjønn, og særlig knyttet til forplantning, er det nok fremdeles en alminnelig oppfatning at det kun finnes to varianter, kvinne eller mann, men også dette utfordres; den store utviklingen i forskning på forholdet mellom kjønn og hjerne har kunnet påvise flere overgangsformer som påvirker til å rive ned, eller i det minste svekke, også denne dikotomien, og å bygge broer mellom kjønnsmajoritetene.⁵⁰³ Kjønnsmajoritetene råder ikke lenger grunnen alene, og offentligheten rommer andre somatiske «varianter» og andre kjønnsuttrykk enn tidligere.

Det er i det hele tatt vanligere å treffe mennesker som uttrykker seg på måter som «sprenger» de tradisjonelle kategoriene, og man har blitt friere til å uttrykke, både verbalt og nonverbalt, *kjønnsuvanlighet*. I tillegg kan man oftere observere eller møte mennesker som forbeholder seg retten til ikke å tilhøre noen definert gruppe. Ifølge Almås og Benestad er det flere, både innenfor intersex, trans, inkongruente, kjønnsflytere og kjønnsavvisere som gjør seg synlige. Nye kjønnsuttrykk er i ferd med å bli anerkjent som en del av kjønns mangfoldet og stadig flere velger et tredje alternativ for eget kjønn, eller ikke-kjønn, fremfor å tilhøre de «vanlige», mann eller kvinne.⁵⁰⁴ En betingelse for å føle frihet til å kunne utforske og uttrykke seg «utenfor boksen», er naturligvis at samfunnet, eller miljøet man er i, er åpent for mangfoldet, noe som dessverre ikke alltid er tilfelle. Når det er sagt vil de fleste være opplyst om at slike «grupperinger» finnes, og tilgjengeligheten til miljøer der man passer inn og aksepteres, er større enn tidligere.

Kulturen Eli vokser opp i gir som vi har sett svært begrensede muligheter til å definere seg selv som kjønnsuvanlig. Hennes egen opplevelse av seg selv som kjønn stemmer ikke overens med de alternative samfunnsnormene «serverer», og det finnes ikke rundt henne på

⁵⁰³ Ibid.

⁵⁰⁴ Ibid., 165.

denne tiden allmenne, språklige begreper som dekker det å være noe annet enn majoritetene. Slik har samfunnet og språket i seg makten til både å avgrense og å utvide. Språk og begrepsapparat speiler samfunnet, og et tredje valg, hverken mann eller kvinne, men noe av begge deler, eller for den del ingen av delene, fremstår ikke som et alternativ. Når hun da ønsker å være gutt, og oppfører seg som en, slik hun selv opplever det, viser hun at hun tidlig har «transetalent»⁵⁰⁵ – igjen riktignok uten begrepet integrert i sin forståelse.

Det er ikke alltid synlig for samfunnet rundt at barn transer, i den forstand at man vil se ut som tilhørende den andre kjønnsmajoriteten, og det er ofte enda mindre synlig med en jente som transer, enn en gutt; man legger fremdeles mer merke til en gutt i jenteklær enn en jente i gutteklær. Derfor er det ikke sikkert Elis ytre signaliserer til omgivelsene at hun «vil være» gutt, men når man ser på hvordan psykiatrien selv beskriver det, «vil adferden [...] [hos barn som transer] gjenspeile det motsatte kjønns leke- og aktivitetsmønster, og interessen for sport og voldsomme leker dominerer i forhold til 'jenteleker'».⁵⁰⁶ En slik adferd må man kunne anta er temmelig gjenkjennelig for Elis del. «[M]ammans bråkete lille prinsesse»⁵⁰⁷ spiller fotball og står på ski med guttene i gata, og bedriver etter hvert «guttete» sport, etter tidens standard, som skihopping og boksing. Hun opponerer mot rollen omgivelsene har tildelt henne, oppfører seg mer slik samfunnet forventer av en gutt, men kan ikke artikulere det. Å «dele seg», å gi plass til Espen i seg, blir redningen for henne, og han kan, som vi tidligere har sett, sees som en tydelig markør på hennes opplevelse av seg selv som kjønn.

Ifølge Almås og Benestad viser ikke barn som transer nødvendigvis tegn til psykopatologi og andre forstyrrelser. Tvert imot har over halvparten av barna ikke slike tegn. Forekomsten speiler forekomster av psykopatologi hos *alle* barn i samfunnet generelt, og er derfor større i enkelte miljøer. Dersom det å ha transetilbøyeligheter oppleves som en tung tilleggsbelastning, vil det påvirke en slik forekomst.⁵⁰⁸ Elis oppvekst er, som vi har sett, ikke stabil og trygg, og frustrasjonen over en voksenverden som ikke er lydhør for hennes signaler om mistriksel i rollen, en verden der hun ikke tilbys rom til å være den og det hun er, vil kunne være en plausibel forklaring på både utagering, sengevæting og «hysteri», eller gryende psykiske lidelser. Elis første møte med psykiatrien, barnepsykiateren moren tar henne med til, ser ikke ut til å lete etter den type bakenforliggende årsaker til oppførselen hennes.

⁵⁰⁵ Terminologi brukt av bl.a. Esben E. P. Benestad i den hensikt å endre det sykeliggjorte til en positiv kvalitet.

⁵⁰⁶ Malt, *Lærebok i psykiatri*, 658.

⁵⁰⁷ Grimsrud, *En dåre fri*, 60.

⁵⁰⁸ Benestad og Almås, *Kjønn i bevegelse*, 49.

Valget Eli føler hun må ta gjenspeiler derfor ikke nødvendigvis hvordan hun føler seg, men de begrensede valgmulighetene hun opplever å ha, forsterket av et mangelfullt begrepsapparat. I en modell for kjønnsstilhørighet for ulike nivåer, utviklet av sexologene Elsa Almås og Esben Esther Pirelli Benestad, opererer man med fire «hovedalternativer» på nivået for kjønnsidentitet: enten identifiserer man seg som kvinne, som mann, som både kvinne og mann, der «avarter» for eksempel kan være at man er trans eller har flytende kjønn, eller man identifiserer seg ikke som noen av delene (kjønnsavvisende).⁵⁰⁹ Denne såpass komplekse forståelsesmodellen for kjønnsidentitet er ikke en kulturen rundt Eli gjenspeiler. Allikevel «protesterer» hun mot å presses til å være *enten* prins eller prinsesse, men uttrykker at hun føler seg som begge deler. Altså, kan vi gå ut fra, ville hun kunnet identifisere seg innen den gruppen som er en kombinasjon av kvinne og mann; trans eller flytende kjønn. Når Eli ikke vet hvilket kjønn hun vil bytte til eller fra, kan vi anta, med bakgrunn i tokjønnsmodellen hun forholder seg til, at hun tidvis er det ene, tidvis det andre, eller en kombinasjon av de to, og at kroppen hennes ikke, i hvert fall ikke hele tiden, gjenspeiler identiteten hennes. «Jegets utside», kroppen, passer ikke overens med hvem hun er på innsiden. Kroppen er *feil*, puppene er feil, kjønnsorganet er feil, og det forteller en løgn til verden. Flere ganger kles hun naken på underkroppen når hun skal tvinges i sprøyter, og en gang hun ligger slik, forteller hun: «Flere pleiere kommer inn i rommet. De drar ned buksene på meg igjen, så jeg ligger med naken underkropp uten dyne. Jeg har feil kjønn».⁵¹⁰ På dette tidspunktet *er* hun prins Eugen, som kanskje også hadde feil kjønn. Hun minnes ungdommen, da tenåringsvennene stilte spørsmål ved hennes kjønnsidentitet: «*Få se kjønnnet ditt. Er du gutt eller jente?*»⁵¹¹ Dette avspeiler den «gjengse» oppfatningen, i hvert fall på den tiden, om at «kjønnet» er synonymt med kjønnsorganet; *det* er den sanne indikator på om man er mann eller kvinne.

Prins Eugens inntreden i Elis liv synes midlertidig oppklarende på kjønnsforvirringen. Som navnet antyder, har han et mannelikt kroppsbilde, samtidig som han har en del egenskaper og uttrykk man i en dikotom kjønnsforståelse har sett på som kvinnelige og feminine, for eksempel er han forfengelig og jålete. På samme tid innehar han klassiske mannlige kvaliteter, særlig i fremtoning. Han har pent kjemmet hår, og et hvitt smil, og han kler seg i stivet skjorte og slips.⁵¹² Eli har gjennom prinsen funnet seg selv, som hun uttrykker det. Prinsen baner på

⁵⁰⁹ Elsa Almås og Esben Benestad, "Bekreftelsesmodell for kjønnsstilhørighet," *Nordisk sexologi* 11, no. 4 (1993).

⁵¹⁰ *En dåre fri*, 256.

⁵¹¹ *Ibid.* (Min utheving)

⁵¹² *Ibid.*, 202.

mange måter vei for transen⁵¹³ Eli, som finner mer og mer ro i sitt sammenblandede og, der og da, uavklarte kjønnsuttrykk. Eugen tar ikke, som de andre guttene, over Eli, men muliggjør mannelike og kvinnelige egenskaper å eksistere samtidig, uatskilt. Til tross for lettelsen og gleden hun gir uttrykk for når hun finner prinsen og kan være *seg selv*, lander hun allikevel ikke i et kjønnsuttrykk hun stabilt føler seg bekvem i. Når vi nærmer oss bokens nåtid, har Eli fremdeles ikke funnet ut av *hva* hun er, eller hvilket kjønn hun er. Hun spør Jonatan hvordan man kunne vite hvilket kjønn man var, om man satt fastbundet på en stol, med bind for øynene og hadde mistet hukommelsen. «Man vet det bare», sier han.⁵¹⁴ ‘Man kjenner hvilket kjønn man tilhører.’ ‘Ikke jeg.’ ‘Hva kjenner du da?’ ‘*Jeg føler meg som et barn. Et kjønnsløst barn*’.⁵¹⁵

Ut fra premisset om to «gyldige» kjønn, og at hun ikke føler tilhørighet til noen av dem, opplever hun ikke å være kjønn, ergo er hun kjønnsløs.⁵¹⁶ Til tross for at hun underveis har identifisert seg som androgyn, har hun selv tydeligvis ikke noen opplevelse av dette som «ekte» kjønn. Først på slutten, når hun innser at hun kan være «begge deler»,⁵¹⁷ ser hun ut til å kunne forsones seg med at man kan være kjønn uten å tilhøre en av «kjønnskalaens»⁵¹⁸ – om jeg kan tillate meg å kalle den det – *poler*.

4.2.3 Kjønn og samfunn

Elis forvirring i henhold til *hvem* eller *hva* hun er, kan altså til tider sees på som et press hun opplever utenfra. For eksempel er dette temmelig tydelig når Espens tilstedeværelse er hyppig. Da kan vi se hvordan Elis uro i forhold til hvem hun er måles mot normene hun opplever rundt seg. Espen spiller ikke fotball, men leker gjerne med dukkehuset, for eksempel, noe mange, særlig for en del år siden, betraktet som «jentelek». Samtidig er han en livlig, «rampete» og «guttete» gutt, med Espen Askeladds utforskertrang, nysgjerrig på verden og på livet. Han uttrykker med andre ord både det som tradisjonelt ansees å være

⁵¹³ Hun bruker som nevnt vel å merke aldri denne betegnelsen om seg selv.

⁵¹⁴ Kanskje, må jeg skyte inn, som i eksempelet i Fridtuns bok i innledningen, vet man det fordi man er det fortalt?

⁵¹⁵ *En dåre fri*, 212., min utheving

⁵¹⁶ Igjen i henhold til Elis egen terminologi.

⁵¹⁷ Mer om dette i avsnitt 5.1. – *Samfunnets dikotome kjønnsforståelse og bruddet med den*

⁵¹⁸ Det er tatt til orde for at kjønn eksisterer på tvers av et kontinuum av muligheter, i motsetning til den tidligere etablerte tokjønnsmodellen, men denne debatten er for stor for en grundig gjennomgang i denne oppgaven. Bruken av ordet kjønnskala er i denne sammenheng for å vise mangfoldet mellom de to ytterpunktene.

«jentene» og «guttete», og vil at Eli skal være *seg selv*. Løsrevet fra omverdenen opplever hun seg både gutt og jente; hun innehar og uttrykker «tradisjonelle» kvaliteter for begge kjønnsmajoriteter, og dette er tiltagende forvirrende for henne. Hun føler selv at det er samfunnet, og ikke hun selv, som bestemmer hvilket kjønn hun er: «Det er ikke jeg som bestemmer. De vil at jeg skal bytte kjønn. Jeg blir ikke kvitt den tanken. Det er samfunnet, de andre, som har bestemt hvilket kjønn jeg har. Det er ikke noe som er forankret i meg».⁵¹⁹ Dette er nok ikke et fremmed dilemma i et kjønnsbinært samfunn: «[D]e som opplever seg selv som begge deler, noe midt imellom, eller noe tredje, har hatt liten mulighet for å finne tilhørighet.»⁵²⁰ Behovet for å «bytte kjønn» er ikke alltid forankret i personen selv, men kan være et resultat av det som oppleves som press fordi den man føler seg som, eller *er*, ikke passer inn i de – dessverre fremdeles, i mange miljøer – to relativt strengt adskilte kjønnskategoriene. Anledningen til å uttrykke en kjønnsidentitet ikke sammenfallende med den allmenne oppfatning, oppleves ikke for alle som et alternativ, og mange kan føle seg presset til å «innordne» seg en tradisjonell forståelse. En del av dem som opplever kjønnsinkongruens deler synet på en tokjønnsmodell, og at de er «født i feil kropp» når kjønnsidentitet og kropp ikke passer overens. Andre utfordrer den dikotome tanken, og mener at ytterpunktene er kvinnelige og mannelike, men at det finnes overganger mellom dem,⁵²¹ slik *gender fluid*, *gender bending* og *non-gender* kan være eksempler på.

Til tross for at Eli viser styrke og mot til å kle seg i gutteklær og ønsker å oppfattes som gutt, synes hun ikke i hovedsak å være bekvem med å utfordre den rigide kjønnsmodellen, noe hennes stadige ønske om å «bytte kjønn» indikerer. Det fremgår ikke tydelig hvem «de» som har bestemt kjønn og som ønsker at hun skal bytte *er*, om det er stemmene eller samfunnet, men hun og Jonatan har like før snakket om stemmene, og det er sannsynligvis dem «de» peker tilbake på. Dette styrker min teori om at guttene kom til henne på tidspunkt der hun måtte dissosiere fra en tilværelse som hemmet hennes eksistens – «de» lot henne være seg selv, og heller ikke «de» forstår at det finnes et både-ogalternativ. «'Det er du som er unormal', sier Erik. 'Det er du som avviker fra normalen.'»⁵²² Eli vil gjerne passe inn og være «normal», men er usikker på hvordan.

⁵¹⁹ *En dåre fri*, 140.

⁵²⁰ Benestad og Almås, *Kjønn i bevegelse*, 98-99.

⁵²¹ *Ibid.*, 78.

⁵²² Grimsrud, *En dåre fri*, 176. (Min utheving)

Det androgyne uttrykket Eli utvikler synes mer samsvarende med hvem hun er, med sitt bredspektrede uttrykk, og sin flytende kjønnsidentitet. Dette er, som vi har sett, i stor grad prins Eugens fortjeneste:

Jeg har begynt å bukke. [...] Gre håret og nikke høflig når jeg treffer noen, uansett om det er personale eller pasienter. Merker at noen trenger seg på innenfra. Blar tilfeldig i en bok med gamle fotografier og får se et bilde av prins Eugen. Men det er jo meg. Han er meg.

‘Du er prins Eugen.’ Det går en stemme gjennom tankene mine. ‘Du er tjuseks år og en av de stiligste i verden. En kongelig rebell. En som i stedet for å klippe bånd og representere landet sitt, vil male. Vil til Paris og treffe likesinnede.’

*Jeg har funnet meg selv.*⁵²³

4.3 Seksualiteten

Det er nødvendig, i dette perspektivet, å se nærmere på seksualiteten til Eli, selv om temaet er lite berørt i romanen. Som hun selv sier, når Jonatan sier at de må snakke mer om seksualiteten hennes: «Vi kommer aldri dit, det er alltid branner å slukke.»⁵²⁴ I ungdommen får vi vite at hun «nesten [blir] sammen med en gutt som heter Thorkild»,⁵²⁵ men at hun, fordi hun «er» Erik ikke kan være sammen med ham. Thorkild var den som startet fanklubben for Erik, og hun føler han både beundrer og undrer seg over henne. Det later ikke til at det ligger noen erotisk tiltrekning til grunn for «nestenforholdet», men at det mer er et resultat av at hun nyter anerkjennelsen og beundringen hun kjenner.

Når Eli senere forteller om sitt forhold til Lolo, kan man innimellom få inntrykk av at det er et kjærlighetsforhold – de er svært nære, holder hender og sover i samme seng –, men vi får aldri helt klarhet i forholdets karakter. Sjalousien Eli føler fordi Lolo har sex med menn, eller kanskje er det usikkerhet og frykt for å miste Lolo, gjør ikke forvirringen mindre. Kan hende er det slik, som Eli uttrykker det i sitatet over, at hennes kjærlighetsliv og seksualitet hele tiden ligger i bakgrunnen, at det ikke har prioritet fordi det alltid er andre, viktigere ting å ta

⁵²³ Ibid., 252. (Min utheving)

⁵²⁴ Ibid., 212.

⁵²⁵ Ibid. (Min utheving)

tak i. Eli forteller om egen skriving at hun forestiller seg, kjenner og opplever hele tiden når hun skriver. «Men kjærlighet og sex har jeg vanskelig for å forestille meg»,⁵²⁶ sier hun, og forklarer slik én årsak til at erotiske skildringer er helt fraværende.

Det er vanskelig å vite hvorfor det er slik. Dette at det alltid er «andre branner å slukke» kan være en plausibel forklaring, men det er også mulig at Eli rett og slett ikke har seksuelle drifter, at hun er aseksuell. Mange mennesker opplever ingen spesiell seksuell tiltrekning, og det kan være vanskelig å avgjøre om dette er mangel på tenningssegenskap, om det er fordi man mangler muligheten til å bli klar over sin egen seksualitet eller om det er fordi man er påført tilbakehold.⁵²⁷ Elis psykiske lidelser *kan* overvelde henne og overskygge seksualiteten. På samme måte *kan* hennes kjønnsforvirring stå i veien, i den forstand at hun kan hende må finne ut av hvem og hva hun er før hun kan utforske hvem hun tiltrekkes av. Allikevel blir dette teorier og spekulasjoner, ettersom man, som nevnt, ikke får så mye informasjon i fortellingen.

⁵²⁶ Ibid., 468.

⁵²⁷ Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*, 163.

5 Konklusjon

Det kjønnsdikotome samfunnet som formidles i romanen, uten at det formuleres direkte noen gang, forsterker Elis annerledeshet. Hun tar stadig opp kampen, så å si, og krever å få være seg selv, som når hun «kler seg ut» som gutt eller motsetter seg prinsesserollen. Innen disse rammer virker hun bemerkelsesverdig trygg når det gjelder å uttrykke seg. Til tross for dette viser «diskusjonen» rundt hvilket kjønn hun er, eller vil være, at hun ikke helt føler hun passer inn. Når det er sagt; venneflokken virker åpen og aksepterende i forhold til hvem Eli er. Hun forteller ikke om reaksjoner fra dem når hun for eksempel kommer kledd som prins Eugen. På samme tid uttrykker de allikevel ikke hverken forbauselse eller støtte når hun åpent skriver at hun vil bytte kjønn, i hvert fall ikke som hun formidler. Kan hende ser de det også som tegn på sykdom – de er en del av det samme samfunnet. Og, det hun forteller om samfunnet indikerer en kjønnsforståelse tilpasset majoriteten, uten rom for det kjønnsuvanlige.

Kjønn kan sees på, slik vi også så Kate Bornstein uttrykke det,⁵²⁸ som behovet for å høre til og å være lik. Identitet og tilhørighet fordrer med andre ord bekreftelse fra samfunnet rundt. Når man søker speiling og tilhørighet, er det en forutsetning at samfunnsnormen rommer alternativer som muliggjør dette. For at personer som Eli skal kunne definere seg selv som et «legitimt» kjønn, er det derfor nødvendig å løse opp i, eller utvide, tenkning om kjønn. En sexologisk modell for kjønnsforståelse,⁵²⁹ utviklet med utgangspunkt i mennesker som *ikke passer inn*, har som mål å muliggjøre slik bekreftelse. De åtte nivåene i modellen dekker både *ytre* og *indre* opplevelse av kjønn, med andre ord: andres opplevelse av individet og individets indre selvpoplevelse av kjønn.⁵³⁰ På hvert nivå er det fire muligheter: kvinne, mann, «både-og», eller ingen av delene,⁵³¹ så «kombinasjonsmulighetene» er mange.

Basert på min drøfting er det rimelig å tro at Eli hadde valgt et av de to siste nivåene i modellen om hun var blitt presentert den – både-og eller ingen av delene –, eller snarere at hun hadde beveget seg frem og tilbake *mellom* dem, i stedet for frem og tilbake mellom det kvinne-like og det manne-like. Når Eli føler seg som et kjønnsløst barn faller muligheten til

⁵²⁸ I avsnitt 1.2.2 – *Det problematiske kjønn*

⁵²⁹ Som omtalt i avsnitt 4.2.2 – *Enten-eller, begge deler eller ingen av delene*. Almås og Benestad, "Bekreftelsesmodell for kjønnstilhørighet."

⁵³⁰ De åtte nivåene er somatisk kjønn, forplantningskjønn, kjønnsidentitet, kroppsbevissthet, kroppsbilde, kjønnsrolle, seksuell orientering og seksuelle tenningsmønstre.

⁵³¹ Se tilhørende pronomen i avsnitt 5.2 – *Kjønn og språk*

ikke å være kjønnet henne ikke inn. «Tenk at det fins et kjønn stappet ned i hver eneste kropp»,⁵³² sier hun, og «presses» til å «stappe ned» i seg et av de to hun opplever tilbys.

Barnet og den tidlig unge Eli har ikke oppdaget at det å utfordre kjønnsdikotomien er en mulighet. Først når hun kan speile seg i andre som forholder seg friere til kjønn, blir ting klarere for henne: Som voksen får hun det som nærmest kan beskrives som en åpenbaring når hun sammen med Lisen deltar på et rockeseminar, og der møter mennesker som er annerledes enn alle hun har møtt før. Den første oppdagelsen, at man kan være både friganer (leve av mat fra søppelkasser) og avholdsmenneske, er i seg selv nærmest grensesprengende for Eli, og hun får nye tanker og ny energi. Kan hende er det dette som synes å åpne Elis blikk for en verden annerledes enn den hun har kjent. I bandet hun blir trommeslager for på seminaret, oppstår så dette møtet som blir signifikant for Eli: muligheten å være «Queeing»!

Eli beskriver siden hvordan hun som pleier å føle seg hjemløs, på toget hjem igjen til Sverige, hun føler at hun er på vei *hjem*.⁵³³ Hun har gjort en oppdagelse som gjør det lettere å slå seg til ro med den hun er:

Jeg raser gjennom søvnen inn i framtiden. Jeg har gjort dette før. Noen har gått i stykker, og jeg skal reparere henne. I rommet er det en operasjonsseng og undersøkelsesapparater. [...] Det haster med å reparere en bestemt person. Det er andre som venter på tur. Dette er framtiden. Det står og faller med meg. Det står og faller med samarbeid. Jeg er så absolutt kompetent. Foran meg ligger skalpellene på et brett og blinker.

Jeg er androgyn, tenker jeg fornøyd.⁵³⁴

Det sexologiske fagområdet og den åpne samfunnsdiskursen rundt kjønn har bidratt til endringen vi opplever i samfunnet i dag. Kjønnssuvanlige, de «tøffeste» først, krever å bli hørt og tillater seg å være synlige, og baner slik veien og fungerer som speil for andre, som ellers i mye større omfang kunne endt som Eli, i psykiatrien. Kjønnsinkongruens er i ferd med å friskmeldes, og et nytt *kjønns-positivt* samfunn bidrar til en minsket risiko for «følgesykdommer».

⁵³² Grimsrud, *En dåre fri*, 348.

⁵³³ *Ibid.*, 508.

⁵³⁴ *Ibid.*, 508-09.

Et annet premiss for et kjønns-positivt samfunn der kjønnsuvanlige kan oppleve å være integrert, er en endring av språket. At Eli omtaler seg selv som *kvinne*, til tross for at hun så tydelig uttrykker at hun «ikke passer inn» i kvinnebildet, tror jeg har mest å gjøre med det manglende språket og terminologien. Tilfredsheten ved samtidig å ha funnet sitt «transe-selv» i prinsen, viser at kjønnsidentitet og språk ikke nødvendigvis samsvarer. Vi har tidligere sett på hvordan språket har i seg både å begrense og å utvide. Når vitenskapen og samfunnet utvikles mot å «tilby» flere alternativer for kjønn, oppstår det derfor et behov for en utvidelse av språket slik at det blir dekkende. Det er ikke greit å kalle en som ble tildelt mannekropp ved fødselen, men som fremstår som kvinne for «han», eller en som ble tildelt kvinnekropp ved fødselen, men som uttrykker seg som mann for «hun» – det er behov for mer presise betegnelser. Det kjønnsnøytrale pronomenet *hen*, innført i svensk, er ikke et offisielt ord i norske ordbøker,⁵³⁵ men er imidlertid gjennom bruk i ferd med å få fotfeste som pronomen for mennesker tilhørende kombinasjons- eller overgangsformer for kjønn. *Ze*⁵³⁶ er et tilsvarende pronomen for kjønnsavviserne,⁵³⁷ men det ser foreløpig ikke ut å til å ha fått særlig feste utenom det skeive miljøet. Tendensen viser allikevel en utvikling av pronomen som tilpasses flere og flere variasjoner av kjønn.

Når det gjelder substantiv, ser vi også en slik utvikling. Det er ikke uvanlig å høre betegnelsen *trans* eller *transe* blant «vanlige folk». Denne store sekkebetegnelsen, som i dagligtalen nå kan omfatte alle som ikke definerer seg som mann eller kvinne, er for så vidt diskriminerende i sin opprinnelige form: *Trans* betyr «på den andre siden»,⁵³⁸ og indikerer derfor en transformasjon fra det *ene* til det *andre*, og fastslår på den måten kjønnsmajoritetene. Kristin Fridtun, som selv leter etter et ord *hen* kan bruke om seg selv, diskuterer bruken kritisk: «Om foremålet er å syta for retteleg likestilling og vyrndad for alle, same kva kropp og kjønn me er utstyrte med, kan eit fyrste steg vera å påvisa at *trans*-bruken held oppe eit skilje mellom ‘vanlege’ kjønn og ‘uvanlege’ kjønn.»⁵³⁹ Vi skal ikke problematisere det videre her. *Trans* er et begrep mange bruker om seg selv og finner seg til rette i, og representerer en utviding av språket som indikerer mangfold, og som kanskje Eli ville ha valgt dersom hun kjente muligheten. Ordet *queeing*, som hun fornøyd bruker om seg selv etter at hun har fått det forklart, er nok et mer

⁵³⁵ Språkrådet, "Bokmålsordboka | Nynorskordboka", s.v. "hen"

⁵³⁶ På engelsk et "pronoun [...] occasionally used with a singular indefinite pronoun or singular noun antecedent in place of the definite masculine he or the definite feminine she" Dictionary.com, "Ze," Dictionary.com, <http://www.dictionary.com/browse/ze?s=t>.

⁵³⁷ Almås og Benestad, *Sexologi i praksis*, 173.

⁵³⁸ Språkrådet, "Bokmålsordboka | Nynorskordboka".

⁵³⁹ Fridtun, *Kjønn og ukjønn : ordhistoriske essay*, 127.

nyansert ord med tanke på hennes forhold til kjønnsmajoritetene, da det tar *både* fra det kvinnelige (queen) og mannlige (king). Det har ikke lyktes meg å finne ordet brukt andre steder, og jeg regner derfor med det er et begrep brukt av få, eller at det er Grimsruds egen oppfinnelse. Alternativer til *trans* kan for øvrig være kjønnsflyter, kjønnskrysser eller kjønnsløs.⁵⁴⁰

I gaga-feministisk ånd⁵⁴¹ har man også funnet et ord for den tidligere umarkerte «normalen»: *cis*. I likhet med underliggjøringen av heteroseksualiteten, løfter man frem og «merker» dem som har en kjønnsidentitet og kjønnsuttrykk som samsvarer med samfunnets forventninger ut fra genitalt kjønn. Fridtun skriver: «Det er svært tilfredsstillende å merkja ut og definerer noko(n) som til vanleg slepp slik merksemd».⁵⁴² Ved å «fremmedgjøre» normalen, gjør man på denne måten det fremmedgjorte mer normalt. Og, ved å la språket tilpasses, slik at de som trenger det, og kanskje også de som til nå *ikke* har trengt det, får begreper, pronomener, substantiver og adjektiver som passer, er samfunnet gjennom språket i ferd med å reflektere virkeligheten.

Så gjenstår spørsmålet om Eli er «gal». Som jeg har vist, er det ikke alltid samsvar med Elis bilde av egen sykdom og den oppfatning samfunnet og helsevesenet har. Også adferden, slik den skildres av forfatteren og fortelleren Eli, er divergerende i forhold til hvordan hun ser seg selv. Allikevel har jeg problematisert psykiatriens kategoriske diagnostisering av henne, og det faktum at psykiaterne ikke synes å se noen sammenheng mellom hennes kjønnsforvirring og manglende kongruens og hennes psykiske lidelser. Smertene ved ikke å bli sett, at hennes tanker om «kjønnsbytte» ikke blir tatt på alvor, samt traumene fra barndommen og oppveksten, må bidra sterkt til sykdommen, slik jeg ser det. Hun sier selv at «[f]rihet er smerte og glede. Grave og leve. Sykdommens spente bue. *Jeg er en pil, ikke en dåre*»,⁵⁴³ og indikerer slik hvordan sykdommen nærmest er katalysatoren, den som sender henne bort fra seg selv. «Kjønnspekuleringene» kommer sjeldent når hun er syk – de kommer når hun er nærmest seg selv, så å si, og min påstand er at de faktisk kan sees som et friskhetstegn.

Jeg er ikke i posisjon til å overprøve psykiatriens diagnoser eller behandling, men ser det ikke som nødvendig å legge skjul på min kritiske holdning, i hvert fall ikke i dette spesifikke

⁵⁴⁰ Gender fluid, gender bending, non gender (Min oversettelse) Almås and Benestad, *Sexologi I Praksis*.s. 165

⁵⁴¹ Se avsnitt 1.3 – *Teori og metode*

⁵⁴² Fridtun, *Kjønn og ukjønn : ordhistoriske essay*, 126.

⁵⁴³ Grimsrud, *En dåre fri*, 405., min utheving

tilfellet. Floskelen «å se hele mennesket» føles nyttig i denne sammenhengen – det ser ut til at kun symptomene behandles, og at det ikke er vilje, kapasitet eller kunnskap til å se på årsakene til dem, slik vi som lesere blir det presentert. Når «kjønnsforvirring» sees på som en kontraindikasjon på behandling, snarere enn som ubehandlet å være en utløsende faktor til sykdommen, synes det som om man har vært mer opptatt av skallet enn av kjernen. Slik vil jeg utvide psykiatrikritikken til, i tillegg til å omhandle tvangen Eli utsettes for, også å gjelde en ensidig tilnærming og dimensjon i møtet med komplekse Eli. Eli kan utagere, oppføre seg «sykt» og likne en «gal», men, som hun selv sier: «Den eneste forskjellen på meg og en som er gal, er at jeg ikke er gal».⁵⁴⁴

Basert på denne drøftingen når det gjelder kjønn, samt den aktive, pågående diskursen, er jeg temmelig sikker på at en roman utgitt om førti år av eller om en kjønnsinkongruent, og som skildrer samfunnet fra nå og fremover, nødvendigvis – og heldigvis! – vil måtte tegne et annerledes og mer kjønnspositivt bilde. Forhåpningen og forventningen er også at eventuelle psykiske lidelser vil være behandlet på en grunnleggende annerledes måte enn det Eli forteller om. Litteratur om emnet er viktig, og kan utvide perspektivet for mange lesere.

⁵⁴⁴ Ibid.

6 Referanser

- Aaslestad, Petter. *Narratologi : en innføring i anvendt fortelle teori*. Vol. nr 121, Oslo: Landslaget for norskundervisning Cappelen akademisk forl., 1999.
- . *Pasienten som tekst : fortellerrollen i psykiatriske journaler : Gaustad 1890-1990*. Oslo: Tano Aschehoug, 1997.
- Almås, Elsa, og Esben Benestad. "Bekreftelsesmodell for kjønnsstilhørighet." *Nordisk sexologi* 11, no. 4 (1993): 209-16.
- Almås, Elsa, og Esben Esther Pirelli Benestad. *Sexologi i praksis*. 3. utg. Oslo: Universitetsforl., 2017.
- Askelund, Jan. "Knekte koder." *Stavanger Aftenblad*, 18.11. 2010, 5.
- Barbin, Herculine. *Herculine Barbin : being the recently discovered memoirs of a nineteenth-century French hermaphrodite / introduced by Michel Foucault ; translated by Richard McDougall*. Brighton: Harvester Press, 1980.
- Benestad, Esben Esther Pirelli, og Elsa Almås. *Kjønn i bevegelse*. Oslo: Universitetsforl., 2001.
- Berg, Akiha Ottesen. "Differensialdiagnostiske vurderinger ved schizofreni og komplekse dissosiative lidelser." Vitenskapelig artikkel, 52, no. 3 (2015): 247-54. Published electronically n.a., http://www.psykologtidsskriftet.no/index.php?seks_id=438751&a=3.
- Booth, Wayne C. *The Rhetoric of Fiction*. 2. utg. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Butler, Judith. *Gender Trouble : Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1999.
- Christensen, Bo. "Hvor langt tilbake kan vi huske?" forskning.no, <https://forskning.no/psykologi/2014/04/hvor-langt-tilbake-kan-vi-huske>.
- Dictionary.com. "Ze." Dictionary.com, <http://www.dictionary.com/browse/ze?s=t>.
- e-helse, Direktoratet for. "Kodeverket ICD-10 (og ICD-11)." Direktoratet for e-helse, <https://ehelse.no/standarder-kodeverk-og-referansekatalog/helsefaglige-kodeverk/kodeverket-icd-10-og-icd-11#utvikling-av-icd-10-og-icd-11>.
- Ertsvåg, Frank. "490 har fått nytt kjønn fra staten." *VG*, 25.1.2017.
- Fausto-Sterling, Anne. *Sexing the Body : Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York: Basic Books, 2000.
- Foucault, Michel. *Herculine Barbin dite Alexina B. Les vies parallèles*. Paris: Gallimard, 1978.

- Foucault, Michel, og Espen Schaanning. *Seksualitetens historie : 1 : Viljen til viten. La volonté de savoir. Vol. 1*, Oslo: EXIL, 1999.
- Fridtun, Kristin. *Kjønn og ukjønn : ordhistoriske essay*. Oslo: Samlaget, 2015.
- Førde, Kristin Engh. "De usynlige barna." (2008). Published electronically 25.4., <http://kjonnsforskning.no/nb/2008/04/de-usynlige-barna>.
- Grimsrud, Beate. *En dåre fri*. Oslo: Cappelen Damm, 2010.
- Göransson, Sverker. "Erik Lindegren (1910-1968)." Litteraturbanken, https://litteraturbanken.se/red/forfattare/LindegrenE/presentation/LindegrenE_presentation.pdf.
- Halberstam, Judith. *Gaga Feminism : Sex, Gender, and the End of Normal*. Boston: Beacon Press, 2012.
- Hamm, Christine, Jørgen Magnus Sejersted, og Lars Rune Waage (red.). *Tekster på tvers : queer-inspirerte lesninger*. Kjønnstudier. Trondheim: Tapir akademisk forl., 2008.
- Helsedirektoratet. "Endring av juridisk kjønn." Direktoratet for e-helse, <https://helsenorge.no/rettigheter/endring-av-juridisk-kjonn>.
- Hida, (antageligvis et alias). "How Common is Intersex? An Explanation of the Stats." Intersex Campaign for Equality, <https://www.intersexequality.com/how-common-is-intersex-in-humans/>.
- Hjort, Haldis. "En dåre fri." *Tidsskrift for psykisk helsearbeid* 9, no. 01 (2012): 86-89.
- Hofmann, B. "Identitetens sykdom og sykdommens identitet." *Tidsskrift for den Norske Laegeforening* 138, no. 12 (2018): <xocs:firstpage xmlns:xocs=""/>.
- Iser, Wolfgang. *Der Akt des Lesens : Theorie ästhetischer Wirkung*. Uni-Taschenbücher. 2. durchgesehene und verbesserte Aulage 1984, 4. Auflage utg. Vol. 636, München: Wilhelm Fink Verlag, 1994.
- Iversen, Irene, og Kari Marstein. *Feministisk litteraturteori*. Oslo: Pax, 2002.
- la Cour, Peter. "Aaron T. Beck." Gyldendal, <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=45082>.
- Langås, Unni. *Den Litterære kroppen : artikler om kropp og tekst fra Edda til i dag*. Kristiansand: Høyskoleforl., 2005.
- Langås, Unni, og Paul Leer-Salvesen. "*Til rette ektefolk*" : holdninger til homofili og ekteskap. Portal akademisk. Kristiansand: Portal, 2011.
- Lie, A. K., og K. Slagstad. "Diagnosens makt." *Tidsskrift for den Norske Laegeforening* 138, no. 11 (2018): <xocs:firstpage xmlns:xocs=""/>.
- Malt, Ulrik Fredrik. *Lærebok i psykiatri*. 3. utg. Oslo: Gyldendal akademisk, 2014.

- Martinsen, Elene Marie Jordet. "På sammenbruddets rand - En sammenlignende analyse av tre litterære møter med psykiatrien: Amalie Skram, Sylvia Plath og Beate Grimsrud." Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2012.
- Morris, Jan. *Conundrum*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974.
- Nilsen, Mari Nymo. "Ågåistykker." *VG*, 21.11. 2010.
- Nrk. "Prins Eugen - kunsten og livet." nrk.no, <https://tv.nrk.no/program/koid36007416/prins-eugen-kunsten-og-livet>.
- Prinos, Anne Merethe K. "Galskapens erfaringer." *Aftenposten*, 03.11. 2010.
- Repål, Arne. "Romaner om galskap." *Tidsskrift for Norsk psykologforening* 48, no. 5 (2011): 471-73.
- Rosenberg, Nicole. "kognitiv terapi." Gyldendal, <https://denstoredanske.dk/index.php?sideId=107918>.
- Simonhjell, Nora. "'Skrivingen er som et hull i sykdommen' : om fordoblande skrift, sjukdom, kropp og kjønn i Beate Grimsruds En dåre fri." *Norsk litterær årbok* 2011 (2011): 132-[57].
- Skoglund, Trude. "Schizofreni: splittet personlighet? En studie av journalisters kunnskap og holdninger til schizofreni." Hovedoppgave ved Psykologisk institutt, (2009). Published electronically n.a., <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/18479/TrudexSkoglund7.pdf?sequence=1>.
- Språkrådet. "Bokmålsordboka | Nynorskordboka." Universitetet i Bergen, <http://ordbok.uib.no>.
- Steinkjer, Mode. "Med utsikt til ytterpunktene." *Dagsavisen*, 21.10. 2010.
- Straume, Anne Cathrine. "Gripende god." Nrk, <https://www.nrk.no/kultur/bok/en-dare-fri-1.7342993>.
- Vaglun, Per. "En mektig dåre." *Tidsskrift for Den norske legeforening* 131, no. 13-14 (2011): 1326-26.
- van der Ros, Janneke. "Kjønnsdysfori." *Store medisinske leksikon* (2014).
- Vikingstad, Margunn. "Frå dårekista." *Dag og tid*, 5.11. 2010.
- Wammer, Ida. "Eksplisiv økning i kjønnskifte." *Dagsavisen*, 22.9.2017.
- WHO. "ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics." [ww.icd.who.int](http://www.icd.who.int): World Health Organization, 2018.